

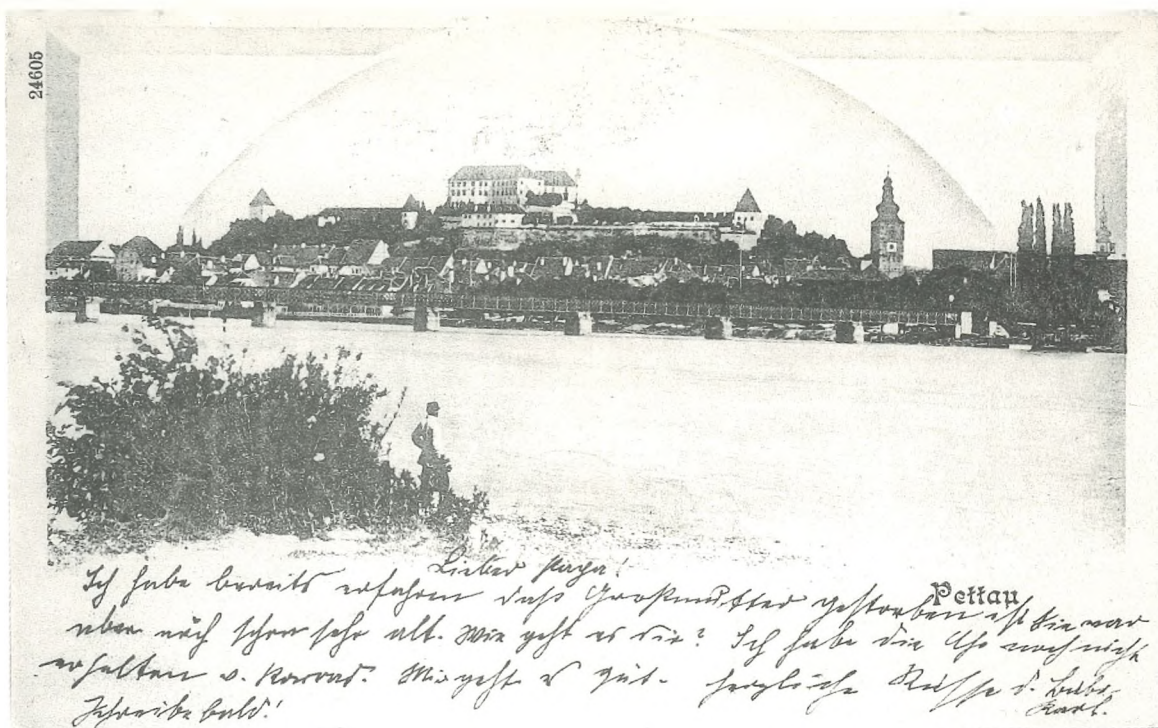
KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETNIK 40

ŠT. 3

LETO 1992

Najstarejša razglednica Ptuja, založilo jo je ptujsko Tujsko prometno društvo leta 1891 (k članku F. Goloba)

S tematsko številko ob častitljivi obletnici **Muzejskega društva na Ptuju** – prednika današnjega Zgodovinskega društva – smo nekoliko pohiteli: sto let od ustanovitvenega občnega zbora društva se bo namreč izteklo šele 3. avgusta prihodnje leto. To samo dokazuje, kako živo je v zavesti ta jubilej vsem tistim naslednikom Simona Povodna, Ferdinanda Reispa, Franca Ferka, Rudolfa Gaupmana in drugih, ki se dandanašnji ukvarjajo s preteklostjo najstarejšega slovenskega mesta in z varovanjem njegove kulturne in duhovne dediščine, in kako se čutijo dolžni nadaljevati njihovo delo. Uredništvo Kronike se zahvaljuje številnim sodelavcem, ki so ob tej priložnosti prikazali nastanek in razvoj Muzejskega društva Ptuj in kulturnih institucij, ki so iz njega izšle, obenem pa obdelali tudi marsikatero podrobnost iz zgodovine mesta in njegove okolice in jim – seveda – čestita ob stoletnici.

Uredništvo

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Sernoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, Maja Žvanut (glavna urednica) – Opremil: Roman Hribar – Prevodi: Katja Žvanut – Bibliografska obdelava: Anja Dular – Uredništvo: Narodni muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana (tel. 061/218886) – Uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana – Sofinansirata: Republiški sekretariat za znanstveno raziskovanje in tehnologijo in Republiški sekretariat za kulturo – Tisk: Roman Hribar

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS številka 415-4/92 z dne 5.3.1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

KAZALO CONTENTS

<i>Bojan Terbuc: Sto let organiziranega delovanja zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine na Ptuju</i>	131
Hundred Years of organized Work of the Historians and History Lovers at Ptuj	
<i>Marija Hernja Masten: Korenine arhiva segajo v Muzejsko društvo Ptuj</i>	138
Historical Archives Ptuj take Root in the Museum Society	
<i>Jakob Emeršič: Ptujске knjižnice, profesor Ferik in mi</i>	142
The Libraries of Ptuj, Professor Ferik and us	
<i>Ivan Žižek: Muzejsko društvo in arheologija od 1893 do 1945</i>	148
The Museum Society and Archeology from 1893 to 1945	
<i>Ivan Tušek: Dvajset let arheološkega dela Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na Ptuju in v okolici</i>	152
Twenty Years Work of the Institute for natural and cultural Heritage Conservation Maribor at Ptuj nad in its Surroundings	
<i>Marjana Tomanič Jevremov: Podoba Ptuja v prazgodovinskih obdobjih</i>	157
The Image of Ptuj in the prehistorical Periods	
<i>Brane Lamut: Poetovio v rimskem obdobju</i>	161
Poetovio in the Roman Era	
<i>p. Marjan Vogrin: Fragment Teodozijevega kodeksa v minoritski knjižnici na Ptuju</i> ..	169
The Fragment of Theodosius' Codex from the Minorite Monastery Library at Ptuj	
<i>Marjeta Ciglencečki: Zapuščina družine Leslie na ptujskem gradu</i>	171
The Heritage of the Leslie Family in the Ptuj Castle	
<i>Irena Lačen Benedičič: Ptujsko mestno pokopališče</i>	177
The Cemetary of Ptuj	
<i>Andrej Brence: Tradicionalni pustni liki s ptujskega polja</i>	181
Traditional carnival Figures in the Ptuj Area	
<i>Nataša Kolar: Plovba po Dravi v prvi polovici devetnajstega stoletja</i>	185
Navigation on Drava River in the first Half of the 19th Century	
<i>Nada Jurkovič: Glasbeno življenje na Ptuju</i>	189
Musical Life at Ptuj	
<i>Darja Koter: Nova spoznanja o ptujski zbirki glasbil</i>	192
New Comprehensions about the Ptuj Collection of the musical Instruments	
<i>Franc Golob: Ptuj z okolico na razglednicah pred letom 1918</i>	196
Ptuj and its Surroundings on Postcards before 1918	
<i>Ljubica Šuligoj: Mestna občina Ptuj med obema vojnama</i>	206
The Ptuj Municipal County between the two World Wars	
<i>Vladimir Horvat: Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okraju</i>	214
Steirischer Heimatbund (Styrian Country Union) in the Ptuj County	

<i>Žarko Markovič: Izvenšolske dejavnosti v zadnjih desetih letih na Ptuju</i>	219
Extracurricular Activities of the last ten Years at Ptuj	
<i>Kristina Šamperl Purg: Izziv za ustvarjalnost ali obnova minoritske cerkve na Ptuju</i> ..	223
The Challenge of Creativeness or the Restoration of the Minorite Church at Ptuj	

MUZEJSKO DRUŠTVO IN NJEGOVI DEDIČI

STO LET ORGANIZIRANEGA DELOVANJA ZGODOVINARJEV IN LJUBITELJEV ZGODOVINE NA PTUJU

BOJAN TERBUC

Muzejsko društvo na Ptuju 1893-1914

Kulturno zgodovinsko bogastvo Ptuja in oklice je narekovalo sistematično in strokovno odkrivanje in hranjenje gradiva. Začetki take dejavnosti so vezani na Simona Povodna in njegov muzej na prostem iz leta 1830. Zanimanje za ptujske starine pa je naraščalo in veliko izkopanin je romalo na tuje. Zato so na Ptuju začeli razmišljati o lastnem muzeju. Prva prizadevanja v 70-ih in 80-ih letih 19. stoletja niso rodila sadov, ker ni bilo mogoče pridobiti potrebnih prostorov. Leta 1893 pa je pripravljavni odbor, ki ga je zbral slikar in ptujski profesor Rudolf Gaupmann, ustanovil Muzejsko društvo na Ptuju. Društvena pravila, ki jih je napisal Gaupmann, so bila odobrena 25. maja 1893.¹ Ustanovni občni zbor društva je bil 3. avgusta 1893. Prvi odbor so sestavljali predsednik Josip Ormig, podpredsednik Martin Cilenšek, tajnik Max Ott, blagajnik Joseph Gspaltl in člani Wilhelm Blanke, Josef Krupička in Raimund Sadnik.²

Najpomembnejša naloga društva je bila ustanovitev muzeja. Leta 1894 je občina prepuščala društvu za potrebe muzeja prostore v nekdanji vojaški transportni hiši poleg gimnazije. Leta 1895 je Franc Ferk prenesel svojo bogato zbirko iz Gomilice (Gamlitz) na Ptuj. Njegova zbirka je postala osnova muzeju. Tako je Ptuj dobil Mestni Ferkov muzej. Franc Ferk je v teh letih tudi vodil društvo, vendar je kasneje zaradi sporov z županom Ormigom izstopil in Ptuj zapustil.³ Podrobneje je obdelala ustanovitev muzeja in značilnosti zbirke Marjeta Ciglencečki v publikaciji, ki jo je izdalo Zgodovinsko društvo na Ptuju ob 90-letnici.⁴

Razen muzeju je društvo pred 1. svetovno vojno največ pozornosti posvečalo arheološkimi izkopavanjem. To delo je rodilo bogate sadove, posebno velik pomen pa ima odkritje treh mitrejev. Izkopavanja so bila na visoki strokovni ravni, k čemur so pripomogli tudi strokovnjaki iz Gradca in Dunaja. Od domačinov pa velja omeniti Viktorja Skrabarja. Društvo je za svoje delo potrebovalo precejšnja denarna sredstva. Ta je dobivalo iz različnih virov, kot so prispevki članov, članarine, subvencija, volila in prispevki dunajske cen-

tralne komisije za umetnost in kulturne spomenike. Število članov se je v letih pred prvo svetovno vojno gibalo od 81 leta 1894 do 108 leta 1909.⁵ Muzejsko društvo je bilo pred prvo svetovno vojno nemiško usmerjeno, uradovanje je potekalo v nemškem jeziku. Vendar je društvo s svojim delovanjem ohranjalo slovensko kulturno dediščino in postavilo temelje temu, kar pomeni danes Ptuj na kulturno-zgodovinskem področju.

Muzejsko društvo na Ptuju med obema vojnama

Med prvo svetovno vojno je delo v društvu nekoliko zamrlo, po prevratu pa je leta 1919 ponovno oživelo. Dobilo je nov odbor, ki mu je predsedoval gimnazijski ravnatelj Fran Vajda. Štelo je okrog 150 članov. V tem času ni dobivalo nobene zunanje podpore, zato je moralo svoje delovanje precej omejiti, zlasti pri izkopavanjih.⁶ Društvo je bilo pretežno slovensko, vendar je njegova večnacionalna sestava še povzročala določena trenja. Najtežji pretres se je zgodil leta 1923. Drugi tajnik društva Mlakar je takrat podpisal Spomenico ptujskih Slovencev: odbor društva je na pobudo dr. Travnarja ta podpis obsodil, občni zbor pa je izglasoval, da podpis odobrava in se temu postopku priključuje. Vendar je odbor na naslednji seji ponovno obsodil podpis in sklep občnega zbora. Travner je namreč menil, da je resolucija materialno neveljavna, ker da je društvo znanstveno in se ne sme spuščati v politiko. Društvo ne more zastopati samo ptujskih Slovencev, ker so v njem tudi Nemci. Ta resolucija naj bi bila žaljenje prejšnjega odbora, pa tudi žalitev članov nemške narodnosti.⁸ Odbor je nato z enim vzdržanim glasom (Mlakar) odstopil. Na naslednji seji, 2. maja 1923, pa je odbor svoj odstop preklical, potem ko je sprejel naslednji sklep: Resolucije se ne pošlje pokrajinski upravi, ker so se politične razmere spremenile.

Leta 1921 je imelo društvo 215 članov. Muzejsko društvo je bilo večanjeno pri naslednjih društvih: Zgodovinsko društvo v Mariboru, Historischer Verein v Gradcu, Umetnostno-zgodovinsko društvo v Ljubljani in Verein von Altertumsfreunden der Rheinlande v

Bonnu.¹⁰ Veliko pozornosti je posvetilo nadaljnemu opremljanju III. mitreja. Izdalo je tudi razglednico s podobo mitreja. Čuvar mitreja je ob objektu dobil stanovanje. Predsednik društva Fran Vajda je leta 1922 odšel na novo delovno mesto v Beograd. Predsedniško funkcijo je zato prevzel podpredsednik Adolf Gailhofer. To leto je bil izvoljen za častnega člana društva ustanovitelj ptujskega muzeja prof. Franc Ferik, ki je tudi obiskal Ptuj. Predaval je »o nalogah arheološke in narodnoznanstvene vede«.¹¹

Poleti 1922 je dr. Abramič na Ptuj dokončal rokopis Voditelja skozi Petovio. Društvo je takoj začelo s pripravami na izdajo tega dela, vendar so visoki stroški izdajo preložili v leto 1925. Leta 1922 je Muzejsko društvo na Ptuj dobilo slovensko verzijo društvenih pravil, iz katerih je razbrati, da so bile najpomembnejše naloge društva:

- upravljanje mestnega Ferkovega muzeja in knjižnice,
- dopolnjevanje muzejskih zbirk,
- spodbujanje zanimanja za zgodovino, posebno za zgodovino Ptuja in Slovenije,
- ohranitev zgodovinskih in umetniških spomenikov.

Člani društva so lahko bili redni, dopisni in častni. Društveni odbor so volili za dobo treh let. Tri člane odbora je volila ptujška občina. Omeniti velja, da je bilo poslovanje društva v prvih povojnih letih dvojezično.¹² Leta 1923 je društvo zelo slovesno proslavilo 30. obletnico. Na proslavo so prišli številni gostje iz domovine in tujine. Osrednji prireditvi sta bili otvoritev III. mitreja (odkrit l. 1913) in slavnostna seja, na kateri je V. Skrabar opisal društveno zgodovino. Društvo je tudi založilo izdajo ponatisa Spominskih listov iz ČZN, posvečenih F. Raispu. Na Ptuj je bil še sestanek jugoslovanskih arheologov, ki so mu prisostvovali dunajski, praški in graški gostje. M. Abramič je ob jubileju poklonil društvu Vodnik po Petoviu. Kot smo že omenili, so Vodnik natisnili leta 1925 v nemškem in slovenskem jeziku (prevedel A. Sovre). Za kritje stroškov izdaje se je društvo zadolžilo pri Ljubljanski kreditni banki in ptujskih denarnih zavodih. Predsednik društva je bil v tem času Fran Kotnik. Sredi dvajsetih let je bila urejena tudi knjižnica društva. Uredil jo je Anton Smodič, delo pa je dokončal leta 1927. Muzej v prostorih gimnazije je bil zelo na tesnem. Zato si je društvo prizadevalo, da bi pridobilo nove prostore. A. Smodič piše o prostorski stiski muzeja: »Muzej ima krasne zbirke, kakor narodopisne, prirodopisne, zbirko slik itd., ki so sedaj tako tesno natrpani v ozkih prostorih, da to ni več muzej, ampak skladišče. V obširnih prostorih dominikanskega samostana bi pa prišle vse te zbirke do polne veljave«.¹³ O preselitvi v dominikanski samostan so razmišljali že leta 1920, saj je bila takrat zgradba

Mestni Ferkov muzej v prostorih gimnazije pred I. svetovno vojno, iz zbirke F. Goloba

prazna. Toda vojaštvo se je ponovno naselilo vanj in za nekaj let je up splaval po vodi.¹⁴ Sedaj pa je poslopje kupila mestna občina. Prostore so adaptirali in restavrirali (dr. France Stelè) in opravili nekaj arheoloških izkopavanj. (dr. B. Saria in V. Skrabar). Muzejske zbirke so selili v nove prostore od 12. do 19. julija, pod vodstvom V. Skrabarja, otvoritev novega muzeja pa je bila ob praznovanju 35. obletnice, v času od 3. do 5. novembra 1928. Predsednik društva je tega leta postal dr. Josip Komljanec. Društvo je štel 191 rednih in 11 častnih članov.¹⁵

V naslednjih letih je posvečalo največ pozornosti urejanju in dopolnjevanju muzejskih zbirk. Leta 1931 so uredili križne hodnike nekdanjega dominikanskega samostana. M. Sternjen je restavriral močno poškodovane gotske freske v severnem in vzhodnem križnem hodniku, restavriran pa je bil tudi gotski Laibov oltar. Vodnik so dopolnili s ponatisom članka dr. M. Abramiča Natpisi iz starega Petovija, ki je izšel v ČZN. Leta 1933 je društvo praznovalo 40. obletnico. Ob tej priliki je izšla slavnostna številka ČZN. Proslava je bila 19. novembra 1933: obogatil jo je dr. F. Stelè s predavanjem o ptujskih najdbah in odkritjih v zadnjih petih letih. Sredi tridesetih let je društvo posvetilo večjo pozornost svoji knjiž-

nici in arhivu. Več let je knjižnica životarila v pretesni sobi. Zagato je razrešila občina, ki je društvu prepustila štiri prostore nekdanjega zimskega refektorija samostana. V prvem je bila pisarna, v dveh knjižnica, v zadnjem pa arhiv. V muzeju so na novo uredili zbirko glasbil. Odbor muzejskega društva so leta 1935 sestavljali predsednik dr. J. Komljanec, podpredsenik V. Skrabar, tajnik A. Smodič, blagajnik F. Alič, odborniki dr. A. Remec, U. Peček in J. Gorup, namestniki F. Stiplovšek dr. I. Šalamun in Habe. Zastopniki mesta pa so bili župan L. Jerše, dr. Fermevc in P. Pirich.¹⁶ Blagajnik Alič v tem času toži, da število članov društva pada, meni, da zaradi zniževanja uradniških plač. Vendar se je v letu 1937 stanje izboljšalo, saj se je v društvo vključilo 40 novih članov. Zato Smodič ugotavlja, da daje to upanje, »da stopa Muzejsko društvo v Ptuj v novo življenje«.¹⁷ Muzejsko društvo si je v tem obdobju prizadevalo obogatiti arheološke zbirke (izkopavanja na Panorami, za mestnim pokopališčem, latensko grobišče v Stojncih, Zg. Hajdini,...). Na novo so uredili numizmatično zbirko, krepili so narodopisno zbirko in knjižnico (l. 1937 120 novih del, med njimi tudi Dalmatinova Biblija). Mestna ptujška občina je arhivu prepustila starejši mestni arhiv, V. Skrabar pa gradivo o arheoloških izkopavanjih. 8. oktobra 1937 je odbor sklenil, da se ustanovi na Ptuj Vinarški muzej. V ta namen je občina društvu odstopila vodni stolp.

Leta 1938 je umrl Viktor Skrabar, dolgolet-

ni podpredsednik društva in eden najbolj aktivnih članov, neumoren arheolog in urejevalec muzejskih zbirk. Skrabarjeva vdova Marija je njegovo bogato knjižnico z nad 1000 deli podarila Muzejskemu društvu. Leta 1940 je bil na Ptuj 2. kongres slovenskih zgodovinarjev. Za to priložnost je društvo načrtovalo otvoritev Vinarskega muzeja, zaradi pomanjkanja denarja pa je ureditev zbirke prestavilo v naslednje leto, vendar je vojna te načrte prekrizala. Februarja 1941 je odbor društva določil ukrepe za zavarovanje zbirk pred letalskimi napadi, 21. marca pa je bil zadnji občni zbor pred vojno. Obolelega predsednika J. Komljanca je zamenjal F. Alič.¹⁸

Muzejsko društvo na Ptuj 1945-56

Med 2. svetovno vojno je tudi Ptuj utrpel precejšnjo škodo na kulturnozgodovinskih objektih, najtežjo pomeni porušitev cerkve Sv. Petra in Pavla v minoritskem samostanu. To je rana, ki še danes ni zaceljena. Poškodovani pa so bili tudi drugi objekti. 15. septembra 1945 so se sestali bivši odborniki in člani Muzejskega društva Alič, Remec, Smodič, Gorup, Peček in dr. Fermevc in sklenili, da se delo društva obnovi. Za 19. oktober 1945 so sklicali občni zbor, na katerem so izvolili novi odbor, ki mu je načeloval Franc Stiplovšek. tajnik je ostal Anton Smodič, blagajnik pa Josip Gorjup. Anton Smodič, ki je na zboru poročal o stanju v muzeju, je ugotovil, da so muzejske zbirke ostale nepoškodovane, so pa v

Mestni Ferkov muzej v zgradbi nekdanjega dominikanskega samostana leta 1931, iz zbirke F. Goloba

velikem neredu. Največ škode je utrpela zgradba Vinarskega muzeja, ki ima poškodovano streho.¹⁹

Muzej so deloma odprli že 3. februarja 1946. Ustanovo so pestili kadrovski, finančni in predvsem prostorski problemi. Na sejah odbora in občnih zborih društva so redno razpravljali o tem, iskali najboljše rešitve in pošiljali predloge državnim institucijam. Namesto rešitev so največkrat dobivali le obljube. Tako Smodič ugotavlja: »Vse naše tozadevne prošnje za prostore in prevozno sredstvo so ostale brez odgovora. Vsled tega odklanjam vsako odgovornost za nastalo škodo ali uničenje predmetov.«²⁰ Vinarski muzej, prvi v Jugoslaviji, je bil končno odprt 26. oktobra 1946. Med vojno je bilo v prostorih muzeja skladišče orožja in municije, ob zavezniškem bombardiranju pa je bila poškodovana streha. Tako je vinarska zbirka v vodnem stolpu lahko zaživela šele po osvoboditvi.

Muzejsko društvo je v prvih povojnih letih skrbno spremljalo delo muzeja in mu po svoji moči pomagalo. Upravnik A. Smodič je na vsaki seji odbora poročal o delu muzeja. Tako je društvo v veliki meri vplivalo na strokovno delo, pa tudi na organiziranost te institucije. Odbor društva je na seji 15.3.1948 sprejel stališča o sistematizaciji muzejstva na Ptuj. Predlagal je, naj ima muzej skupno upravo, sestavljajo pa naj ga tri samostojne ustanove:

1. Mestni Ferkov muzej (ime samo po tradiciji)
2. Kulturno-zgodovinski muzej na ptujskem gradu

3. Vinarski muzej

Ptujski muzej naj pokriva področje ptujskega okraja in dela Slovenskih goric, ki gravitira na Ptuj.²¹ Ta predlog je potrdil tudi občni zbor društva. Muzejsko društvo na Ptuj je bilo precej samostojno in ni trpelo pretiranega političnega vpliva od zunaj. Leta po drugi svetovni vojni seveda niso bila najbolj naklonjena taki usmeritvi. Prva trenja so se pokazala ob nameri, da bi društvo pristopilo kot sekcija v Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Na občnem zboru 23. marca 1948 tega niso sprejeli, pač pa je društvo priporočilo vstop svojim članom kot posameznikom. Toda že na seji odbora 14. novembra 1948 je novi upravnik muzeja Franjo Baš ponovno predlagal vključitev v Zgodovinsko društvo za Slovenijo, o čemer je potem odločal izredni občni zbor, 8. decembra 1948. Navzočih je bilo 24 članov, ki so sprejeli odločitev o priključitvi. Novo ime društva se je glasilo: Muzejsko društvo podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo.²²

1. maja 1949 je bila odprta kulturno-zgodovinska zbirka na gradu, vendar še ne v celoti, saj še ni bilo urejeno drugo nadstropje, kjer je bila načrtovana galerija, prav tako pa še ni bila pripravljena postavitve v oddelku NOB (odprt 22. julija 1945). Odbor je večkrat razpravljal tudi o usodi ruševin cerkve pri minoritskem samostanu. Predlagali so več rešitev, od restavracije ostankov do popolne odstranitve ruševin in izgradnje novega objekta na isti lokaciji. V slabem stanju je bil tudi marsikateri zaščiten objekt v starem mestnem

Del muzejskih zbirk v križnem hodniku leta 1936, iz zbirke F. Goloba

jedru. Zato je društvo v letih 1950/51 izdelalo obširen elaborat o stanju zaščitenih objektov v mestu in ga dostavilo Urbanističnemu svetu in Zavodu za spomeniško varstvo, čigar zaupnik je bilo. To je bilo največ, kar je lahko storilo, saj ni imelo sredstev za zaščito spomenikov na Ptuj. Več let si je tudi prizadevalo, da bi se razrešili problemi neprimernih sosedov muzeja v dominikanskem samostanu. Poleg stanovalcev, ki niso našli najboljšega sožitja z muzejem, sta muzejske prostore posebno ogrožala dva proizvodna obrata – mizarstvo in mehanična tkalnica. Obrata sta se izselila šele v petdesetih letih, nakar se je muzej lahko razširil.

Poleg muzeja sta iz Muzejskega društva na Ptuj nastali še dve kulturni instituciji, najprej Študijska knjižnica, ki je od ustanovitve 1948. do leta 1969 delovala v prostorih muzeja v dominikanskem samostanu, nato pa še Zgodovinski arhiv Ptuj. Slednji je zaživel kot samostojna ustanova leta 1955, ko je bil nastavljen prvi arhivar A. Klasinc. Obe instituciji sta dobili materialno osnovo v fondih Muzejskega društva.

Leta 1951 je postal predsednik društva Karel Šepec, tajnik Franjo Gumilar in blagajnik Uroš Peček. Tudi 60-letnico je društvo primerno obeležilo. Na Ptuj je bilo ob tej obletnici 8. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Muzejsko društvo je po zgledu celjskih zgodovinarjev izdalo Ptujski zbornik. 18. septembra

1953 je bila slavnostna seja društva, na kateri so bili razglašeni novi častni člani dr. Jože Potrč, dr. Milko Kos, Dušan Kveder, dr. Josip Korošec in prof. Fran Baš.²³

Zanimivo je, da so v teh letih prirejali občne zборе v različnih krajih (Borl, Ormož, Štatemberg in Ivanjkovci), to pa zato, ker je želelo društvo svoje delo čimbolj popularizirati. Značaj društva se je začel spreminjati. strokovno delo so vedno bolj prevzemale strokovne ustanove in naziv Muzejsko društvo ni več izražal dejanske vsebine društvenega dela. Zato so na seji odbora 21. januarja 1956 predlagali, da se društvo preimenuje v Zgodovinsko društvo, podružnica Zgodovinskega društva Slovenije. Odbor je imenoval tričlansko komisijo, ki so jo sestavljali K. Šepec, J. Maučec in U. Peček, z nalogo, pripraviti nova društvena pravila.²⁴

Zadnji občni zbor Muzejskega društva in prvi Zgodovinskega društva je bil 13. oktobra 1956. Tako se je končalo bogato obdobje Muzejskega društva na Ptuj. Društvo je izvrstno opravilo naloge, ki so si jih zastavili ustanovitelji leta 1893. Verjamemo, da snovalci društva niso mislili, da bodo njihova prizadevanja obrodila tako bogate sadove, pa tudi, da mora biti Ptuj prav društvu hvaležen, da so mnogi kulturno-zgodovinski predmeti ostali doma in da smo jih Ptujčani tudi primerno predstavili javnosti.

Predavanje dr. Jaroslava Šašla ob mestnem stolpu 20. oktobra 1982, foto Stanko Kosi, iz arhiva Zgodovinskega društva Ptuj

Zgodovinsko društvo na Ptujju 1956-92

Prva seja odbora Zgodovinskega društva je bila 18. oktobra 1956. Predsednik je postal Karel Šepec, podpredsednik Jože Maučec, tajnica Ljudmila Meze in blagajnik Uroš Peček. Društvo si je zastavilo širok program, ki naj bi ga izvajale naslednje sekcije:

- arheološka (Bernarda Perc)
- etnografska (Ljudmila Meze)
- sekcija NOB (Vida Rojic)
- zgodovinsko-literarna (Jože Maučec)
- sekcija za domoznanstvo (Franjo Gumilar)²⁵

Društvo je želelo delati na znanstveni osnovi s ciljem raziskovanja zgodovine ptujskega okraja, posebno pozornost pa je želelo posvetiti pouku zgodovine. K društvenemu delu so nameravali pritegniti predvsem učitelje na terenu in ljudi, ki jih zanima zgodovina. Toda široko zasnovani cilji se niso povsem uresničili. Še najboljše je delala sekcija za domoznanstvo, ki si je zastavila obsežno nalogo – izdajo priročnika za domoznanski pouk. V ta namen so začeli zbirati gradivo po posameznih šolskih okoliših, vendar dela niso končali. Nekateri sodelavci so prispevke dokončali (Lešnik – Dravsko polje, Trstenjak – okolica Ormoža, Emeršič – Spodnje Haloze, Hajžer – Središče ob Dravi), drugod pa se je zatikalo.²⁶

Leta 1957 je imelo društvo 97 članov. Žal pa je društveno delo nekoliko zamiralo. Predsednik Šepec pravi, »da je društvo nekako prenehalo z delom zaradi nekaterih neprijetnih stvari, ki so jih imeli člani upravnega odbora, tako da so izgubili veselje do delovanja v društvu.«²⁷ Članica upravnega odbora Bernarda Perc je celo menila, naj Zgodovinsko društvo na Ptujju kar ukinejo, saj po njenem mnenju po ukinitvi okraja ni več potrebno. Upravni odbor se ni sestel skoraj leto dni. Stanje se je izboljšalo po drugem občnem zboru, ki je bil 26. junija 1959 v Svetinjah. Zanimiva je ugotovitev Franja Gumilarja o vzrokih zmanjšane zanimanja za društvo. Po njegovem je vzrok »v preimenovanju iz muzejskega v zgodovinsko. Ljudje so se prej zanimali za muzej, na katerega so vsi ponosni in so rade volje sodelovali. Sedaj pa izjavljajo, kaj bodo v zgodovinskem društvu, če niso zgodovinarji.«²⁸ Torej preimenovanje društva ni ostalo brez posledic. Zgodovinsko društvo se je le s težavo ponovno afirmiralo med ljudmi. Ima pa društvo zasluge za uveljavitev pomembne manifestacije na Ptujju. Leta 1956 so na pobudo Draga Hasla začeli priprave na prvo kurentovanje, ki so ga uvedli februarja 1960. Tega leta se je društvo precej ukvarjalo s kurentovanjem, saj je želelo, da bi Ptuj dobil osrednjo pustno prireditev v Sloveniji, ki bi predstavljala vse bogastvo pustnih običajev.

Od 1961 do 1978 ni ohranjenega gradiva o delovanju društva. Po ustnih pričevanjih

(Adalbert Slekovec in dr. Ljubica Šuligoj) je društvo v tem času organiziralo predvsem strokovna predavanja in ekskurzije. Sredi sedemdesetih let pa je povsem zamrlo. Zato so premoženje prenesli na Pokrajinski muzej Ptuj.²⁹

Leta 1978 je nekaj zagnanih posameznikov sklenilo obuditi Zgodovinsko društvo na Ptujju. Sejo iniciativnega odbora je sklicala Kristina Šamperl. 3. oktobra 1978 je bil izredni občni zbor, na katerem so sprejeli pravila in izbrali izvršni odbor. Predsednica društva je postala Truda Burjan, tajnica Kristina Šamperl, blagajničarka pa Erika Kysela. Člani odbora so bili Zvonimir Kralj, Vida Rojic, Vida Topolovec, Ljubica Šuligoj, Franc Fideršek in Marjana Jevremov. Samoupravno delavsko kontrolo so sestavljali Adalbert Slekovec, Beno Belšak, Minka Rajh. Društvo si je zastavilo naslednje naloge: organiziranje zbiranja gradiva, sodelovanje s prispevki v lokalnih glasilih in izdajanje Ptujskega zbornika. Za vsako leto si je zastavilo tudi podroben delovni načrt, ki pa običajno ni bil v celoti realiziran. Največ pozornosti je posvečalo strokovnim predavanjem, ki so jih imeli domači strokovnjaki in gostje (npr. dr. Sergij Vrišer, dr. Jože Korošec, dr. Jaroslav Šašel in drugi).

Posebej se je Zgodovinsko društvo v prvi polovici 80-ih let posvečalo novejši zgodovini, da bi ohranilo čimveč pričevanj o teh časih. Organiziranih je bilo več razgovorov – okroglih miz, ki jih je vodila dr. Ljubica Šuligoj. Leta 1981 je namreč društvo sodelovalo pri izdaji knjige *Skozi viharje v lepšo bodočnost*. Ob predstavitvi tega dela, aprila 1981, je vzniknila ideja, da bi bilo potrebno zbrati pričevanja udeležencev predvojnih dogodkov in tako nadoknaditi pomanjkanje virov. Tako je prišlo do organizacije srečanja, na katerem so se zbrali predvojni ptujski komunisti in aktivisti. V naslednjih letih je bilo še več podobnih pogovorov, posvečenih posameznim osebnostim iz NOB. Društvo je v tem času izdalo tudi nekaj publikacij, kot so *Vodnik po sledovih boja za socializem in narodno osvoboditev v Ptujskem okraju*, leta 1982; *Muzejsko društvo v Ptujju 1893-56*, *Zgodovinsko društvo v Ptujju 1956-83*, leta 1983; *Potrčevo veliko izročilo*, leta 1984 in *Spoznavanje krajevnega zgodovine ob kulturnozgodovinskih spomenikih ptujskega Pokrajinskega muzeja*.³⁰

Leta 1983 je društvo praznovalo devetdesetletnico. Na svečanem občnem zboru je bil pisatelj Ivan Potrč imenovan za častnega člana, priznanje za dolgoletno delo v društvu pa so dobili Karel Šepec, Vida Rojic in Adalbert Slekovec. Namesto Kristine Šamperl-Purg je mesto predsednika prevzel Vlado Horvat.

Društvo se je večkrat odzvalo tudi na problematiko odnosa do kulturne dediščine na Ptujju. Leta 1981 je protestiralo proti

spreminjanju zazidalnega načrta, ki je predvideval novogradnje ob tretjem mitreju, opozarjalo na problematiko gradov Turmišče in Ravno polje, Prešernove ulice,... Že leta 1978 si je postavilo za eno prioriternih nalog izdajo Ptujskega zbornika 5. To nalogo je uspelo realizirati šele v letih 1984 do 1986, in to s precejšnjimi težavami. Namesto poleti 1985 je zbornik izšel spomladi 1986. Ob zborniku je izšla tudi obsežna bibliografija Ptujja.³¹

Tudi v drugi polovici osemdesetih let je društvo največ pozornosti posvečalo organizaciji strokovnih ekskurzij in predavanj. Število članov je naraščalo in doseglo število 240. Veliko zanimanja so člani pokazali predvsem za ekskurzije. Leta 1988 mu je uspelo izdati nov Vodnik po Ptujju in okolici. Tega leta je bilo na Ptujju tudi 24. posvetovanje slovenskih zgodovinarjev. Leta 1989 je Ivana Lovrenčiča na mestu predsednika Zgodovinskega društva zamenjal Bojan Terbuc. Delo društva je tudi v zadnjih letih potekalo po ustaljenih tirnicah. V tem času smo organizirali predavanja nekaterih znanih slovenskih zgodovinarjev (dr. M. Stiplovšek, dr. T. Ferenc, dr. M. Ževart in dr. J. Pleterski), več predavanj pa so imeli tudi člani društva. Vsako leto organiziramo po dve ekskurziji, ki se ju udeleži veliko članov.

Naslednje leto bo društvo praznovalo jubilej 100-letnico, ki jo bomo zaznamovali na več načinov. Eden pomembnejših je tudi ta številka Kronike. O načrtih društva v prihodnosti je nevhvaležno govoriti, saj je pričujoči pregled društvene zgodovine pokazal, da bodo

člani in izvršni odbor morali nadaljevati bogato tradicijo Muzejskega in Zgodovinskega društva.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), fond muzejskega društva (MD), šk. št. 5, signatura I-5/2, — 2. A. Smodič, Muzejsko društvo v Ptujju, Spominski listi septemberskih dogodkov, Ptuj 1933, str. 16, — 3. M. Šamperl-Purg, 90-let plodnega delovanja muzejskega in nato zgodovinskega društva v Ptujju, Muzejsko društvo v Ptujju 1893-1956, Ptuj 1983, str. 3, — 4. M. Ciglencečki, Muzejsko društvo v Ptujju in muzejske zbirke, navedeno delo, str. 10-21, — 5. Isto kot 3, str. 5, — 6. Letno poročilo muzejskega društva v Ptujju, ČZN 16 l. 1921, str. 126, — 7. ZAP MD, šk. št. 8, signatura I-6/3, — 8. Isto kot 7, — 9. Isto kot 7, — 10. Isto kot 6, ČZN 17 l. 1922, str. 55, — 11. Isto kot 6, ČZN 18 l. 1923, str. 62, — 12. ZAP MD, šk. št. 5, signatura I-5/2, — 13. Isto kot 6, ČZN 23 l. 1928, str. 99, — 14. Isto kot 10, str. 56, — 15. Isto kot 6, ČZN 24 l. 1929, str. 254, — 16. Isto kot 6, ČZN 30 l. 1935, str. 128, — 17. Isto kot 6, ČZN 32 l. 1938, str. 126, — 18. Isto kot 7, signatura I-6/5, — 20. Isto kot 18, — 21. Isto kot 7, signatura I-6/6, — 22. Isto kot 21, — 23. Isto kot 21, — 24. Isto kot 21, — 25. ZAP MD, šk. št. 10, signatura I-9/1, — 26. Isto kot 25, — 27. Isto kot 25, — 28. Isto kot 25, — 29. Od leta 1976 dalje smo uporabili gradivo arhiva Zgodovinskega društva v Ptujju, — 30. Ljubica Šuligoj, Spoznavanje krajevne zgodovine ob kulturnozgodovinskih spomenikih ptujskega pokrajinskega muzeja, Ptuj 1984 (ponatis iz ČZN 50 št. 1, str. 122-136), — 31. Jakob Emeršič, Gradivo za bibliografijo Ptujja in okolice, Ptuj 1985.

KORENINE ARHIVA SEGAJO V MUZEJSKO DRUŠTVO PTUJ

MARIJA HERNJA MASTEN

Arhiv, knjižnica in muzej imajo na Ptujju istega začetnika, Muzejsko društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1893. Prebivalci Ptujja in okolice so vedno živeli obdani s starinami, zato se jih niso niti zavedali in so bili do njih tudi predolgo brezbrizni. Zanimanje za raziskovanje stare rimske Poetovione se je zato na Ptujju zbudilo zelo pozno.¹

Skrb za ohranjanje pisnih dokumentov je bila v začetku nuja, saj so jih potrebovali samostani, gosposčine in mestna uprava za dokazovanje svojih pravic. Iz srednjega veka se je ohranilo sorazmerno malo dokumentov, saj so spravljali v majhne, vendar dobro zavarovane prostore le tiste dokumente, od katerih so si obetali neposredno pravno korist.

Mesto Ptuj je imelo na magistratu spravljen starejši arhiv poleg redne registrature v majhnem prostoru v pritličju zraven zapora. Starejši arhiv, listine in rokopisi, je v požaru 8.5.1684 zgorel, ohranilo se je le nekaj drobcev. V zapuščinskem spisu mestnega sindika Gašperja Straussa iz 1785. je tudi popis starega mestnega arhivskega gradiva, za katerega je moral skrbeti.³

Iz tega starejšega arhivskega gradiva je največ podatkov objavil ptujski historiograf Simon Povoden, ki to v svojih delih izrecno pove. Pater Ludvik Pečko je v Kroniki minoritskega samostana navedel na prvem mestu vire, ki jih je uporabil za pisanje kronike: arhiv minoritskega samostana, zgodovinsko zbirko Simona Povodna, regeste Johana Hönischa in Edwarda Damischa (dva ptujska zgodovinarja).⁴ Najpodrobnejši prikaz arhivov pa nam je podal Ferdinand Raisp, ki je zgodovino Ptujja napisal na podlagi virov, ki so jih hranili naslednji arhivi: arhiv mesta Ptujja in vseh celov, arhiv proštije Ptuj, arhiv župnije Pernegg ob Muri, arhiv minoritskega konventa Ptuj, arhiv gradu Dornava, arhiv Invalidske uprave, arhiv glavnega carinskega urada Ptuj, arhiv političnega okraja Ptuj, arhiv okrajnega sodišča Ptuj, arhiv davčnega urada Ptuj.⁵

Vsi navedeni fondi so bili v Raispovem času še pri ustvarjalcih gradiva, ki so imeli za arhiv samostojen prostor in človeka, ki je zanj skrbel. Danes del gradiva, ki ga navaja Raisp, najdemo v Zgodovinskem ahrivu Ptuj kot samostojne fonde, na žalost pa se vsi navedeni niso ohranili, med njimi arhiv Dornave, glavnega carinskega urada, političnega okraja in davčnega urada Ptuj.

Tako ob nastanku muzejskega društva na Ptujju niso posvečali posebne pozornosti ar-

hivskemu gradivu in njegovemu zbiranju. Prva pravila društva iz leta 1893 postavljajo na prvo mesto ustanovitev lokalnega muzeja za mesto Ptuj, ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov, ohranjanje gradbenih spomenikov, zbiranje rimske ostaline, pospeševanje izkopavanj, itd., celo skrb za čisto okolje in varstvo narave je bila opredeljena v teh pravilih.⁶ Pravila so se glede na potrebe spreminjala in šele leta 1904 je v njih nekaj ohlapnih določil, ki kažejo na to, da so v društvu zbirali tudi arhivsko gradivo. Določila 3. člena so nalagala:

a) raziskovanje ptujске zgodovine na podlagi virov in spomenikov;

b) pridobivanje teh v originalih z darili, izkopavanji, nakupi ali v dobrih kopijah in posnetkih;

c) pridobivanje tiskanih del, rokopisov in spisov, bakrorezov, lesorezov in litografij.⁷

Prav točka c) je najbližja formulaciji zbiranja arhivskega gradiva.

Tedanja dežela Štajerska je imela od leta 1868 centralni arhiv – Steiermärkisches Landesarchiv v Gradcu. Ta je nastal z združitvijo arhiva Joaneja, ki je bil ustanovljen že leta 1811 in štajerskega stanovskega arhiva.⁸ Ta dva sta s prizadevanjem nadvojvode Janeza in arhivarja Josefa Wartingerja in Josefa pl. Zahna že v začetku 19. stoletja prevzela večji del ohranjenih arhivov graščin, mest in trgov na Spodnjem Štajerskem, poleg teh pa tudi starejše arhive sodišč in državne uprave. Pri tem moramo omeniti, da so tudi slovenski štajerski zgodovinarji, med njimi Matej Slekovec, podpirali zbiranje arhivskega gradiva v skrbi za ohranitev starih arhivalij.⁹

Leta 1894 je štajerski deželni arhiv iz Gradca opravil tako imenovano *Archivbereisung*, arhivsko potovanje, na katerem so evidentirali fonde in popisovali starejše arhivalije, ki bi jih bilo primerno in potrebno prevzeti v ormoški občini. Takrat so na podstrešju rotovža v Ormožu našli stari mestni arhiv v zelo slabem stanju. Mesto se je odločilo, da ga odstopi v hrambo deželnemu arhivu. V Gradcu so ga dopolnili s še starejšimi arhivalijami ter dokumenti iz drugih arhivskih fondov, ki so jih pridobili že prej. Mesto si je pridržalo original mestnih pravic iz leta 1386, ki se je kasneje izgubil. Leta 1955 se je ormoški pisec kronike Trstenjak obrnil na Deželni arhiv v Gradcu zaradi gradiva in podatkov za zgodovino Ormoža, pa so mu odgovorili, da je gradivo tam deponirano, dopolnjeno in če so se mestne pravice izgubile, lahko dobi pri njih

prepis iz leta 1830, da pa so prav gotovo leta 1894 s prevzemom mestnega arhiva ta fond ohranili pred uničenjem in izgubo.¹⁰

Tako je Muzejskemu društvu bila zožena možnost zbiranja gradiva. Od leta 1878 je vsako leto na Ptuj prihajal tudi profesor Franc Ferk, ki je deloval na terenu, kjer je zbiral predvsem arhivalije.

Prof. Franc Ferk je kasneje svoje zbirke, ki jih je imel v muzeju v Gomilicah, zapustil mestu Ptuj. Že obstoječa mestna in Ferkova zbirka sta se združili, zaradi česar je prišlo do spora med donatorjem in Muzejskim društvom ter njegovim prvim predsednikom in ptujskim županom Josefom Ornigom.¹¹

Leta 1895 so bile v okviru društva razdeljene naloge za skrb in urejanje posameznih zbirk. Za knjige, rokopise in listine, karte, načrte, itd. je bil zadolžen tajnik Josef Felsner in član izvršnega odbora Kukovec.¹²

Mestna občina je leta 1907 Muzejsko društvo povprašala o ptujskem mestnem grbu. Predsednik Stering je poročal na seji, da je občini priporočil, naj se glede tega obrne na Štajerski deželni arhiv v Gradcu.¹³ Iz Gradca je potem poslal dr. Anton Mell skice in odtise pečatov mesta Ptuja.¹⁴ Iz njegovega poročila se vidi, da je bilo takrat v Gradcu zbrano že skoraj vse starejše arhivsko gradivo.

V letu 1908 je mestna občina pod vodstvom župana Orniga odstopila ves starejši arhiv mesta Ptuja Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu in sicer kot depozit s pridržkom lastninske pravice. Najbrž je bilo krivo temu stanje v Muzejskem društvu in spori med Ornigom in Ferkom. Društvo je sicer z darili in nakupi pridobivalo starejše arhivalije, vendar je težko konkuriralo strokovni organizaciji iz Gradca. Dr. Kotnik je o tej problematiki kasneje na odborovi seji 1921. poročal, da je tudi Št. Jurij ob južni železnici leta 1907 izročil svoj arhiv v hrambo v Gradec s pridržkom lastninske pravice.¹⁵

Po koncu 1. svetovne vojne je delo v društvu po štiriletnem premoru ponovno zaživele. Vodstvo društva je prevzel odbor s predsednikom F. Vajdom. V letu 1923 se je muzej razdelil na oddelke. Dr. Kotnik je prevzel narodopisni oddelek in arhiv.¹⁶

V času historične razstave v Varaždinu od 14. do 20. julija 1923, so se srečala na prijateljskem sestanku dne 19. julija Zgodovinsko društvo Maribor ter Muzejski društvi Celje in Ptuj. Na sestanku so pod drugo točko obravnavali vrnitev javnih in zasebnih arhivov, ki so se nahajali v inozemstvu in so se nanašali na ozemlje bivše Spodnje Štajerske.¹⁷

Društvo je vzdrževalo stike s kulturnimi institucijami in posredniki v tujini. Iz Gradca je leta 1922 dobilo ponudbo za odkup cehovskega reda kovačev s Ptuja iz 1705, ki ga je potrdil cesar Leopold, za 90.000 kron.¹⁸ Razni darovalci so prepuščali muzejskemu arhivu

Popis mestnega arhiva v zapuščinskem spisu Gašperja Straussa iz leta 1785

svoje stare arhivalije; tako je leta 1933 dobilo od šolskega nadzornika Gorupa pečat mesarskega ceha in sveženj cehovskih listin iz Polenšaka za čas od 1810 – 1830.¹² Društvo je arhivalije tudi razstavljalo: v istem letu so uvedli vitrine med okni v refektoriju dominikanskega samostana za razstavljanje listin.²⁰ Ob obletnici septemberskih dogodkov je bil tu predstavljen tudi material, ki je bil razstavljen v risalnici Mladike. Izbor gradiva je bil prepuščen prof. Ferku in Smodiču.²¹ V arhiv niso prevzemali samo gradiva s Ptuja, temveč so člani društva pridobivali fonde tudi v drugih občinah. Leta 1934 je s prizadevanjem podpredsednika Skrabarja trška občina Rogatec s pridržkom lastninske pravice odstopila ptujskemu muzeju vse svoje lepe cehovske listine in arhivalije, ki so bile poleg skrinje za listine del arhiva. Dr. Sixt Fichtenau pa je arhivu podaril dve rokopisni knjigi Raispove kronike s časopisnimi izrezki, programi in letaki iz ptujске preteklosti.

Ker danes cehovskih listin in arhiva trške občine Rogatec ne hranimo v Zgodovinskem arhivu Ptuj, jih je moralo društvo najbrž kdaj vrniti, o čemer pa ni ohranjenih virov. Enako se je zgodilo s posameznimi arhivalijami, ki so bile podarjene ali odkupljene za arhiv, pa jih danes v zbirkah ZAP nimamo. Ena takih je rokopis na pergamentu, ki ga je potrdil cesar

Leopold I. ptujskim minoritom za žebjarstvo na Hamrah (Majšperk) in ga je leta 1934 podaril društvu dr. Heric iz Prage, ter neimenovano listino iz Rogatca, ki jo je društvu podaril Skrabar.²²

V letu 1934 je zaradi nuje in utesnjenosti prišlo do razširjanja muzejskih prostorov, predvsem za knjižnico in arhiv. Pred preselitvijo je tajnik Smodič delno uredil arhiv in zbirko zemljevidov.²³ V poročilu iz leta 1935 je tej razširitvi posvečena kar obširna razprava: »Vsakdo ve, v kako neprimernih prostorih je bila nastanjena knjižnica. V temni in tesni sobici je bila pisarna, knjižnica in arhiv, delavnica in magacin. Prostor je vlažen in dela so se kvarila. Odbor je dolgo razmišljal, kako naj odstrani ta nedostatek. Prošnja Muzejskega društva je našla, lahko bi rekli, tradicionalno razumevanje pri občinskem svetu, katerega predseduje Ladislav Jerše. Mestna občina je prepustila za knjižnico nekdanji zimski refektorij. V prvi sobi je pisarna, v drugi arheološka znanstvena knjižnica, v tretji leposlovna Ferkova knjižnica, v četrtem prostoru je arhiv, v katerem je omara s ptujskim županskim mečem, žezlom in cehovskimi listinami. Društvo je dalo napraviti nove police in električno napeljavo.²⁴

Za postavitev muzejskih zbirk je društvo nabavljalo različno pohištvo. Arhiv, ki ni bil toliko na očeh javnosti, so imeli spravljen v najrazličnejšem pohištvu, ki ga je muzej pridobil na ta ali oni način. Resnejše težave so nastale, ko se je tega gradiva nabralo toliko, da so morali pričeti razmišljati o specialnem pohištvu. Po preselitvi arhiva v primernejši prostor, so se pokazali problemi glede primerne opreme. Problem je bila zbirka zemljevidov. Društvo se je pogodilo za nakup štiridelne omare iz orehovega lesa z mnogimi premakljivimi predali, ki bi bila primerna za arhiv, ki jo je prodajala gospa Fürstova, žena vinskega veletrgovca.²⁵ Pred preselitvijo so arhiv sicer uredili, vendar ni znano, po kakšnih načelih, ter katere fonde in zbirke, ker o tem ni ohranjenih nobenih zapisov. Glede na nabavo pohištva lahko sklepamo, da je šlo bolj ali manj za fizično urejanje, zlaganje in odlaganje v različno pohištvo.

Sedaj, ko je arhiv imel večji prostor, je društvo leta 1937 pričelo pritiskati na občino, da jim odstopi del starega arhiva, shranjenega na podstrešju občine. Prav zaradi stiske pri opremi, so želeli arhiv prevzeti z omaro, v kateri je bil spravljen. Gradivo je društvo prevzelo postopoma. Občina je od društva zahtevala, da bo arhiv po prevzemu vsakomur dostopen za proučevanje.²⁶

Skrabar je v letu 1938 daroval vse svoje zapiske in fotografije ter načrte o svojih raziskovanjih in izkopavanjih na teritoriju stare Potovione in okolice.²⁷

Iz zadnjih dveh let pred začetkom 2. svetov-

ne vojne in obdobja okupacije nimamo podatkov o muzejskem arhivu. Tik pred pričetkom vojne so se za primer agresije določile lokacije za umik kulturnih dragocenosti, vendar arhiva niso nikoli selili. Ostal je v dominikanskem samostanu, dokler se ni leta 1951 preselil v prostore etnografskega depoja v drugem nadstropju samostana.²⁸

Sele po vojni je muzej postal poklicna ustanova, ki je počasi pridobivala kustose različnih strok. Na muzej in enega samega kustosa v njem se je v tem času zgrnilo preveč nalog: tu so bili porušeni kulturni spomeniki, odpeljane so bile kulturne dragocenosti, zaščititi je bilo treba arheološke terene pred velikimi gradnjami, zbirati arhivsko gradivo ter ga zaščititi, pojavil se je problem arhivskega gradiva narodne revolucije in okupatorskih arhivov. V prošnji za razširitev muzejskih prostorov leta 1945 je zapisano: »Z izkopavanji in novimi pridobitvami in nakupi so se zbirke tako pomnožile, da smotrno razstavljanje in proučevanje znanstvenega gradiva ni več mogoče ter je sedanji muzej prej podoben skladišču, kakor znanstveni ustanovi. Arhiv je namreč v dveh temnih in ozkih sobicah in drugih prostorih. V njem so shranjeni vsi urbarji skoraj celega ptujskega okraja, del proštjskega in minoritskega arhiva, arhiv Muzejskega društva in druge listine. Pričakovati je, da si bo muzej pridobil še grajski arhiv na Gornjem Ptuju in arhiv iz Ormoža. Tudi za dragoceno zbirko zemljevidov ni nobenega prostora. Zato je nujno potrebno, da se čimprej uredi vprašanje razširitve muzejskih prostorov, posebno še, če računamo na ptujske zbirke in arhivalije, ki se trenutno še nahajajo v Gradcu in na Dunaju.«²⁹

Uprava Mestnega Ferkovega muzeja je leta 1945 dobila dovoljenje, da na lastne stroške prevzame in prepelje iz sodišča Ormož »ormoške urbarje od 1800« (gre za stari fond zemljiške knjige).³⁰

Pritiski za osamosvojitve arhiva so postali močnejši, saj je šel tudi drugod razvoj v smeri ustanavljanja specializiranih kulturnih ustanov. Osamosvojitve arhiva na Ptuju pa je postala realnejša šele potem, ko se je v Ljubljani ločil Državni arhiv od Narodnega muzeja ter je bila izdana uredba o Državnem arhivu in arhivskem svetu.³¹

V mestnem Ferkovem muzeju so arhivu sicer vedno posvečali pozornost, delo z arhivom pa je bilo bolj prostovoljno, diletantsko in brez pravih strokovnih meril, kar se vidi iz poročila, ki ga je muzej poslal sindikatu kulturnikov ob prvomajskem tekmovanju: »V arhivu smo odbrali 1927 listin«. Seveda gre za dokumente in ne srednjeveške listine. Nasploh o strokovnih opravilih na fondih in zbirkah iz obdobja, ko je arhiv delal v okviru muzeja, ni ohranjenih nobenih zapisov. V letu 1950 so za arhiv naročili samostojen

žig,³² kar daje slutiti, da je že deloval kot samostojen oddelek.

V letu 1952 je Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani prvič popisal in evidentiral arhivsko gradivo na Ptuju. Popis sta opravila arhivista Majda Smole in Peter Ribnikar. Preureditev kulturnih zavodov na Ptuju je v širši javnosti povzročila mnogo hude krvi. Študijsko knjižnico so hoteli ukiniti (kasneje združiti z Okrajno ljudsko knjižnico; še kasneje jo priključiti arhivu). Na seji Sveta za prosveto in kulturo je bil predsednik okrajnega ljudskega odbora mnenja, naj se študijska knjižnica priključi arhivu, ki bo kmalu postal samostojna ustanova. V smislu tega priporočila so razdelili strokovni kader ter imenovali dve komisiji. Prva bi morala znanstveno študijske knjige izločiti od beletristike, ki jih bo dobila Okrajna ljudska knjižnica, druga komisija, v kateri so bili Gumilar Franjo, Anton Klasinc (nastopil leta 1954 službo arhivarja) ter Jože Maučec, pa naj bi pregledala hrastovski arhiv.³³

Še marca leta 1954 se zaradi pravnih zapletov okrog Študijske knjižnice ni vedelo, kdo bo ustanovil arhiv. Svet za kulturo in prosveto je sicer že marca sprejel sklep, da bo izdatke zanj deloma kril Okrajni ljudski odbor Ptuj, deloma pa Ljudski odbor mestne občine Ptuj. Proračun je bil ocenjen na 422.800 din, ker je arhiv potreboval nove police.³⁴

Okrajni ljudski odbor je 1. julija 1954 na ločenih sejah obeh zborov sprejel sklep, da se ustanovi proračunska ustanova Okrajni arhiv, katerega predmet poslovanja je zbiranje in urejanje ter vodenje in čuvanje državnega arhiva. Svet za prosveto in kulturo LRS v Ljubljani je ta sklep razveljavil in tako arhiv pravno formalno v tem letu še ni bil ustanovljen, čeprav je dejansko že samostojno deloval. Izvršni svet LR Slovenije je dal svoj pristanek šele naslednje leto in tako je Ljudski odbor mestne občine Ptuj lahko na svoji seji dne 24.3.1955 ustanovil Mestni arhiv.³⁵

Dolga je bila pot in preteklo je kar nekaj Drave od leta 1893, ko je bilo ustanovljeno Muzejsko društvo na Ptuju, v katerem so bili tudi zametki ptujskega arhiva, pa do leta 1955, ko je postal samostojna kulturno – znanstvena organizacija, brez katerega bi bil kulturni utrip Ptuja danes prav gotovo precej drugačen.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), MD –šk. 1,

zgodovina društva 1893-1912. — 2. ZAP, Rokopisna zbirka, R-30 Vpisna knjiga meščanov 1684-1917 z opombo na platnici o požaru 16. maja 1684, ko je bil uničen del starega arhiva. — 3. ZAP, Arhiv mesta Ptuj, šk. 13, Zapuščina Gašperja Straussa z dne 27. avgusta 1785, ki vsebuje med dokumenti tudi popis mestnega arhiva. — 4. ZAP, Rokopisna zbirka, R – 32, Minoritska kronika, uvod. — 5. Ferdinand Raisp, Pettau Steiermärks älteste Stadt, Graz 1858. Avtor v predgovoru potoži, da mesto še nima samostojne publikacije. Iz slavne preteklosti ne more pokazati nič razen kamnitih spomenikov in notic, raztresenih po različnih knjigah in spisih. Pri zbiranju je imel veliko težav zaradi slabo ohranjenih arhivov, ki so bili v mestu uničeni ob mnogih požarih. — 6. ZAP, MD, šk. 1 – spisi za 1893 in pravila. — 7. ZAP, MD, šk. 1 – spisi za 1904 in pravila. — 8. Gesamtinventar des Steiermärkisches Landesarchives Graz, 1959: Überblick Über die Geschichtlich Entwicklung. — 9. 50. let Pokrajinskega arhiva Maribor, Maribor 1983. — 10. ZAP, Rokopisna zbirka R-70 Kronika mesta Ormož – dopis z dne 28.1.1955 — 11. Muzejsko društvo na Ptuju 1893 – 1956 – Zgodovinsko društvo na Ptuju 1956 – 1983, Ptuj 1983: Kristina Šamperl Purg, 90 let plodnega delovanja Muzejskega nato Zgodovinskega društva na Ptuju. — 12. ZAP, MD, šk. 8, zapisniki odborovih sej, zapisnik 1. oktober 1895. — 13. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 8. julij 1907. — 14. ZAP, Mestna občina Ptuj, šk. 146, spis 7341-5-1907. — 15. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 24. oktober 1921. — 16. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 2. maj 1923. — 17. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 1. julij 1923. — 18. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 18. oktober 1922. — 19. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 2. junij 1933. — 20. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 15. julij 1933. — 21. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 29. julij 1933. — 22. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 30. junij 1934. — 23. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 7. september 1934. — 24. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 15. maj 1935. — 25. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 17. april 1937, omara je bila kupljena in izplačana 5.5.1937 za 1000 din. — 26. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 30. julij 1937, v dopisu 13.10.1937 je občina prepustila društvu arhiv z navedenim pridržkom. — 27. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 2.1.1938. — 28. Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Ptuju, Ptuj 1985: Kristina Šamperl Purg. Zgodovinski arhiv ima svoje prostore v žitnici nekdanjega dominikanskega samostana. — 29. ZAP, Pokrajinski muzej šk. 1, spis 77/1945. — 30. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 1, spis 78/1945. — 31. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 1, zapisnik z dne 28.12.1945 o seji nadzornega odbora zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bila v Umetnostno zgodovinskem seminarju Univerze v Ljubljani dne 28.12.1945. — 32. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 3, računi za leto 1950. — 33. ZAP, Okrajni ljudski odbor Ptuj, Tajništvo za prosveto in kulturo Ptuj, fasc. 2, zapisnik 8. seje sveta z dne 21. junija 1945. — 34. ZAP, ibidem, zapisnik z dne 29.6.1954. — 35. Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuju 1955 – 1980.

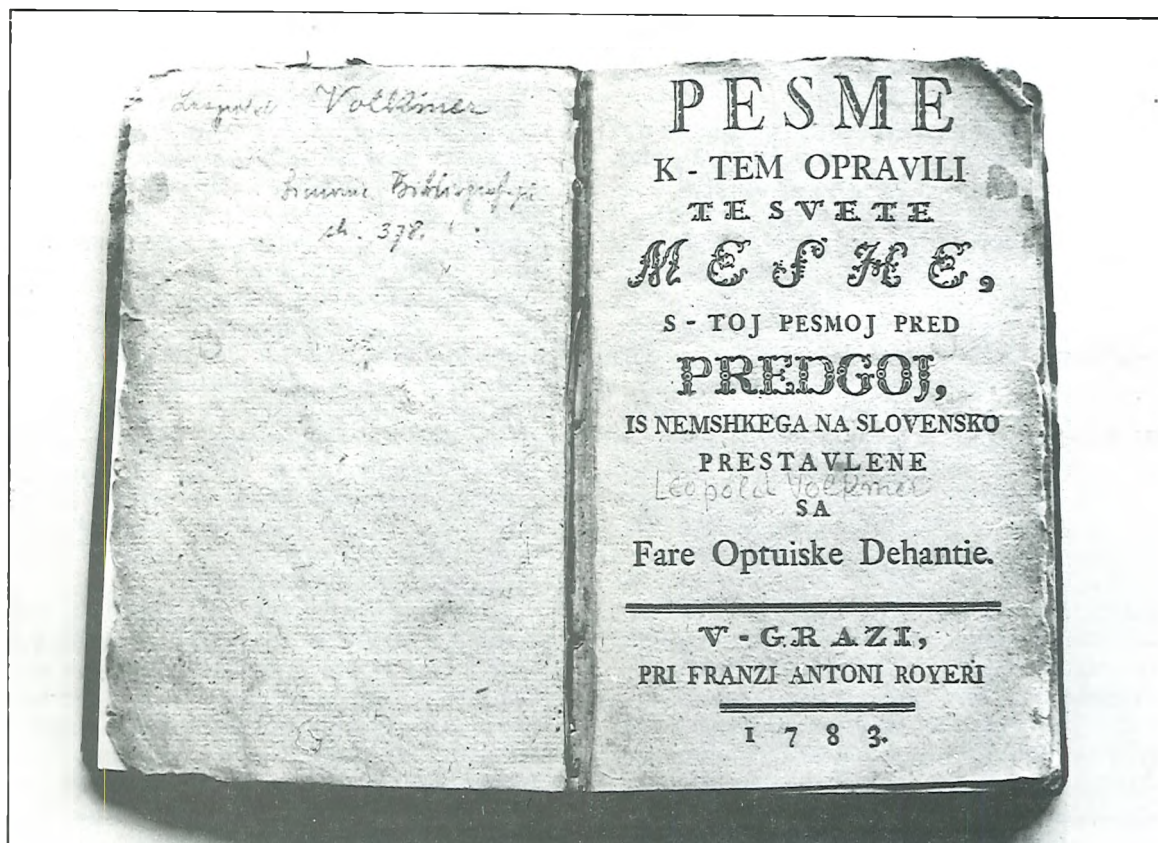
**PTUJSKE KNIŽNICE,
PROFESOR FERK IN MI
(200-letnica prve javne
knjižnice na Ptuju)**

JAKOB EMERŠIČ

Kako je knjiga, tisti prvi pogovor otroka, tisti človeški izdelek, ki prehaja v božanstveno sfero, tisti nevidni fluid med generacijami, narodi, med preprostimi in učenimi, podobna knjižnici! Najprej se mi je ob prebiranju literature o zgodovini ptujskih knjižnic, ali bibliotek nasploh, zdelo, da bi bilo potrebno dati naslov temu sestavku Knjižnica – mati, učiteljica, mučenica ali vlačuga, saj so biblioteke kot matere, ki vzamejo v svoje okrilje vse, ki iščejo, učiteljice in vzgojiteljice odprtim glavam, mučenice, ki ponižno sprejemajo, kar jim družba ponudi, čeprav ob tem celo trpijo, lahko pa so tudi vlačuge, ki se prodajajo potrošništvu, potrošniški miselnosti, ali celo same pomagajo zaradi oportunitizma ali kosa kruha zavajati cele generacije. Nas zanima tisti vzvišeni cilj in namen knjižnic, služiti drugim v dobrem in modrem, čeprav v zgodovini ptujskih knjižnic prihaja do izraza tudi oni negativni vidik. Prebujanje in nastajanje knjižnic je tesno povezano s pismenstvom, pozneje z meščanstvom, ki se je ob njih osamosvajalo od prejšnjega prevladujočega vpliva plemstva, bodisi z novoveškimi verskimi gibanji od protestantizma naprej, ki so hotela potisniti rimsko Cerkev na stranski tir, pa s protiverskimi gibanji, tudi socialnimi, ki so temeljila na novem bogu, ki se imenuje Jaz, Človek, Tehnika, Industrija, Napredek. Po drugi strani pa se je ob vretju nacionalnih gibanj pričelo gibanje s težnjo, dati Slovencem domačo knjigo in s tem se je budila misel na večja ali manjša izposojevališča, bralnice, knjižnice, pri narodno zavzetih duhovnikih pa želja, dati dobro slovensko knjigo, nuditi pogovor z Bogom v domačem jeziku. Z nastajanjem knjižnic je povezan še en vidik, to je širjenje tiskarn, ki so se pojavile pri nas v Ljubljani, Mariboru, Celju, na Ptuju, v Novem mestu idr. Tako proslavlja letos Ptuj dve pomembni kulturni obletnici: 200-letnici prve znane ptujske tiskarne in prve javne knjižnice. Na Ptuj je namreč leta 1792 preselil svojo tiskarno iz Celja Franc Anton Schütz ter v treh letih, kar je tukaj ostal, izdal več knjig v kajkavščini, slovenščini in nemščini. Zaradi povečanja zaslužka se je ukvarjal tudi z izposojajo knjig, zato štejemo njegov Bücherlesekabinet za najstarejšo znano ptujsko javno knjižnico. Ne pozabimo pa, da so bili v tem mestu že minoritski, dominikanski in kapucinski samostani, ki so imeli svoje knjižnice, čeprav zaprte za širši krog. Tako so imeli dominikanci

svojo knjižnico dejansko že od ustanovitve leta 1230, dokler jih ni Jožef II. leta 1786 razpustil in dal knjižnico odpeljati nekam v avstrijske dežele. Hkrati s samostanom, ki je ušel zaprtju, je ostala minoritska knjižnica, ki ima precej dragocenih del iz 16. do 18. stoletja, ter precej fragmentov na pergament pisanih tekstov od 10. stoletja naprej in je med vsemi ptujskimi knjižnicami še najbolj obdelana. Kako je s starejšo kapucinsko knjižnico, ki je izginila hkrati s samostanom, ki ga je prav tako ukinil Jožef II., ni znano, o novejši pa bomo spregovorili pozneje. Omembe vredna je še proštjska knjižnica, ki pa je bila delno uničena med okupacijo delno pa po vojni, tako da obstaja le še del njenega fonda. Ob nekaterih knjigah v Ljudski in študijski knjižnici Ptuj ugotavljamo, da so morali biti zanimivi knjižni fondi po gradovih Ptuja in okolice (ptujski grad, Dornava, Turnišče, Zavrč itd.)

Ko smo omenili prvo Schützovo javno čitalnico, smo zanalašč pustili v nemar domnevno knjižnico sv. Viktorina Ptujskega v 4. stoletju, protestantsko ali potestantske knjižnice na Ptuju, ali biblioteke v prvih ptujskih šolah, ki se prav tako posredno omenjajo. Ker je bil Schütz na Ptuju le krajši čas, si ne moremo predstavljati, da je po njegovem odhodu knjižnica ali bralnica še obstajala, tako da je poteklo celih sto let do prve sistematično urejene Ferkove knjižnice, ki jo je Ptuj dobil le zaradi darovalčeve velike ljubezni do mesta, njegove zgodovine in arheologije. To ne pomeni, da je bila vmes sama praznina, saj srečamo celo vrsto knjižnic, od privatne knjižnice Ernesta Fürsta, slovenske knjižnice Oroslava Cafa, na Ptuju pa so službovali znani zgodovinar in duhovnik Anton Krempl, prav tako zgodovinar in plodovit publicist Davorin Trstenjak, slovničar in pisatelj Jožef Muršec-Živkov, ki so bili vsi goreči narodni delavci, ljubitelji in pospeševalci ter razširjevalci slovenske knjige; omenimo le, da je Muršec med drugim ustanovil pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah veliko farno knjižnico, še pred njim pa tudi »pevec Slovenskih goric« Leopold Volkmer ter ptujski nadžupnik Franc Cvetko. Od meščanskih knjižnic omenimo še poznejšo zbirko ptujskega advokata in slovenskega narodnjaka Antona Brumna, podobno dr. Frana Jurtele, ali knjižnico dr. Jakoba Ploja, ki so prišle bodisi v gimnazijsko knjižnico, pozneje pa delno v muzejsko oziroma današnjo Ljudsko in študijsko knjižnico. Zelo dragocena je tudi knjiž-

Volkmerjeva slovenska knjiga, foto Stojan Kerbler, 1978

nica bibliofila in amaterskega raziskovalca slovanske in slovenske mitologije in zgodovine Davorina Žunkoviča, ki jo je daroval delno ptujski delno pa mariborski nekdanji Študijski knjižnici.

Okrog 1890. se pojavi na Ptuju v Osterbergerjevem hotelu ali nekdanjem Zlatem noju (danes Hotel Mitra) nemška Volksbücherei, Südmarkina knjižnica, ki je bila nekaj let v ptujskih gimnazijskih prostorih, leta 1920 pa so jo v glavnem prepeljali v NUK. Tudi med obema svetovnjima vojnama sta bili na Ptuju vsaj dve društveni nemški knjižnici, leta 1941 pa Gemeinde Bücherei, ki ji je bila osnova evangeličanska knjižnica ali Bibliothek des Schwabisch-Deutschen Kulturbundes. V času okupacije je načrte za Städtisce Bücherei napravil arhitekt Jonser iz Gradca: štela je 4000 knjig. Te knjige so prišle nato delno v Mestno ali Ljudsko knjižnico, delno pa v novo Študijsko knjižnico ter se pomešale s fondom narodne imovine, to se pravi, povojnih zaplemb, kolikor jih niso uničili, odpeljali v Ljubljano (kot na primer dragoceno kartografsko gradivo) ali v Beograd, kakor nas pouče arhivski viri in fondu Narodna imovina v ptujskem Zgodovinskem arhivu. Za nas Slovence je še ena pomembna knjižnica – Ljudska knjižnica Narodne čitalnice, ki je nastajala od leta 1864 in se kot Ljudska knjižnica imenuje od leta

1907. Ta je zgodovinsko slabo raziskana, saj so jo Nemci leta 1941 skoraj v celoti zažgali. Enaka usoda je doletela drugo javno knjižnico izpred druge svetovne vojne, ki jo je ustanovilo in vodilo Kmetijsko bralno društvo v Krčevini ali pozneje Bralno društvo za minoritsko župnijo na Ptuju, ki je prav tako zgorela leta 1941 na minoritskem trgu pred samostanom. Na Ptuju je bilo še več bibliotek raznih kulturnih, prosvetnih ali političnih društev, ter seveda vaške, farne in druge okoliške knjižnice, ki so jih prav tako uničevali nemčurji v letu 1941. Ptujška gimnazija, ki so jo ustanovili 1869., je imela svojo knjižnico že po svojih pravilih, njena fizionomija pa se je s časom spreminjala, dokler se ni preimenovala v knjižnico Srednješolskega centra.

Ko govorimo o zgodovini današnje Ljudske in študijske knjižnice, zlasti Študijske knjižnice, moramo začeti z njeno neposredno predhodnico, prej omenjeno Ferkovo knjižnico, saj je njen fond temelj in ponos današnje knjižnice, zlasti zaradi številnih dragocenosti. Njena zgodovina od leta 1893 naprej je dokaj razburljiva, zanimivi pa sta tudi podoba in vloga njenega ustanovitelja in mecena, profesorja, zgodovinarja in arheologa Franca Ferka. Zato preglejmo glavne postaje njegovega življenja, ki so še vedno dokaj skromno obdelane.

Ferk se je rodil 16. novembra 1844 v Gomilici pri Arvežu, v današnjem Gamlitzu v avstrijskem delu Slovenskih goric. Njegov stric Matija Ferk (21.2.1810 Luče – 27.11.1887 Ptuj) je bil hajdinski in pozneje ptujski mestni kaplan (beneficiat), zato je fant pogosto prihajal na Ptuj, tukaj pa tudi obiskoval četrti razred ljudske šole. Za zgodovino ga je poleg strica navdušil učitelj Alfred Amschl, v Mariboru na gimnaziji pa nekdanji ptujski duhovnik Davorin Trstenjak ter profesor Rudolf G. Puff. Arheologija ga je zgodaj privlačevala, zato je po posredovanju očeta nekega sošolca pričel obiskovati zadnji razred gimnazije v Celju. Tu je ustanovil numizmatično zbirko. V Gradcu je študiral germanistiko in zgodovino. Čeprav je na Ptujju služboval le eno leto (1874), na takratni nižji gimnaziji, se je sem redno vračal na arheološka izkopavanja. Viktor Geramb omenja v spominskem članku o Ferku, da mu je pisatelj Wilhelm Fischer v romanu *Die Fahrt der Liebesgöttin – Pot boginje Venere* (München 1914) postavil najlepši spomenik. Najprej je služboval kot asistent v Münzen und Antikenkabinettu v Joanneumu v Gradcu, predsedal 1869. na meščansko šolo v Fürstenfeld, kjer je poučeval geografijo, zgodovino in nemščino, nato je dve leti učil v Judenburgu, eno leto na Ptujju, potem pa na učiteljski ter končno na drugi državni gimnaziji v Gradcu. Imenovali so ga za častnega člana Zgodovinskega društva v Gradcu, Muzejskega

društva v Mariboru in na Ptujju ter za častnega občana občin Gomilice, Hajdina ter Rače. Okrog 1898. je bil nekaj časa predsednik ptujskega Muzejskega društva. Razen z arheološkimi izkopavanji se je ukvarjal tudi z narodopisjem in jezikoslovjem (to gradivo se nahaja v Gradcu), od njegovih študij pa omenimo *Erläuterungen zu Schillers Cassandra* (*Sechster Jahresbericht des Steiermärkisch – Landschaftlichen Realgymnasium zu Pettau* 1875), *Über Druidismus in Noricum* (*Erster Bericht der k.k. Lehrerbildungsanstalt zu Graz* 1876), *Eine keltische Festung bei Peggau* (*Grazer Post* 1877), *Vorläufige Mitteilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark* (*Graz* 1893), *Volkstümliches aus dem Reiche der Schwämme* (*Graz* 1910), *Ein Fund römischer Familienmünzen in Pettau* (*Monatssblatt d. Numismatischen Gesellschaft in Wien* 1895). Vse razprave se nahajajo v ptujski Ljudski in študijski knjižnici.

Graškemu Joanneumu je podaril knjižnico z okrog 4000 zvezki in še približno toliko portretov. Leta 1878 je ustanovil v rojstnem kraju krajevni muzej; na njegovo iniciativo so ustanovili tudi lokalne muzeje v Celju, Lipnici, Arvežu, Voitsbergu, Leobnu, Eisenerzu, Hartbergu, Fürstenfeldu, na Ptujju, v Laškem. Leta 1901 je ustanovil mestni muzej v Mariboru. Ker je videl, da muzej in knjižnico v Gomilici zanemarjajo, ju je daroval mestu Ptujju. Ta fond se je že v prvih letih imenoval Ferkov

Kocbekov literarni večer leta 1971 v Narodnem domu na Ptujju, foto LŠK Ptuj

muzej in Ferkova knjižnica in je osnova vseh treh ptujskih kulturnih ustanov: muzeja, knjižnice in arhiva.

To so glavni biografski podatki, posneti po skromni literaturi o njem. Ko pa pogledamo zgodovino celjskega, mariborskega in celo ptujskega muzeja, vidimo, da je Ferkova vloga dokaj mačehovsko obravnavana. Če se ga je najprej skušal otresti Ornig s svojimi somišljeniki, so tudi v stari Jugoslaviji kmalu spremenili Ferkov Mestni muzej in Ferkovo knjižnico (Städtische Ferk Museum – Bibliothek Pettau) le v Mestni muzej, a knjižnico v Knjižnico Muzejskega društva, v drugi Jugoslaviji pa je izginilo še to ime.

Čeprav je 3. avgust 1893 rojstni dan ptujskega Muzejskega društva in v nekem smislu muzeja in knjižnice ter arhiva, so vendar že prej obstajale nekatere zbirke, arheološke, numizmatične ali kulturnozgodovinske, knjižne zbirke in arhivski fondi. V prvem letu so večkrat razpravljali o Volksbibliothek – Ljudski knjižnici, ki naj bi jo postavila Südmarka : to je bil namreč čas, ko so prihajale na Ptuj vedno bolj do izraza nemške nacionalistične sile ter nestrpen odnos župana Orniga in njegovih somišljenikov do vsega slovenskega. On je postal tudi prvi predsednik Muzejskega društva, ostrino nemštva v društvu pa je delno omilil podpredsednik in slovenski gimnazijski profesor Matija Cilensek, delno pa tudi sam Ferk. Na zasedanju društva 1. julija 1894 so

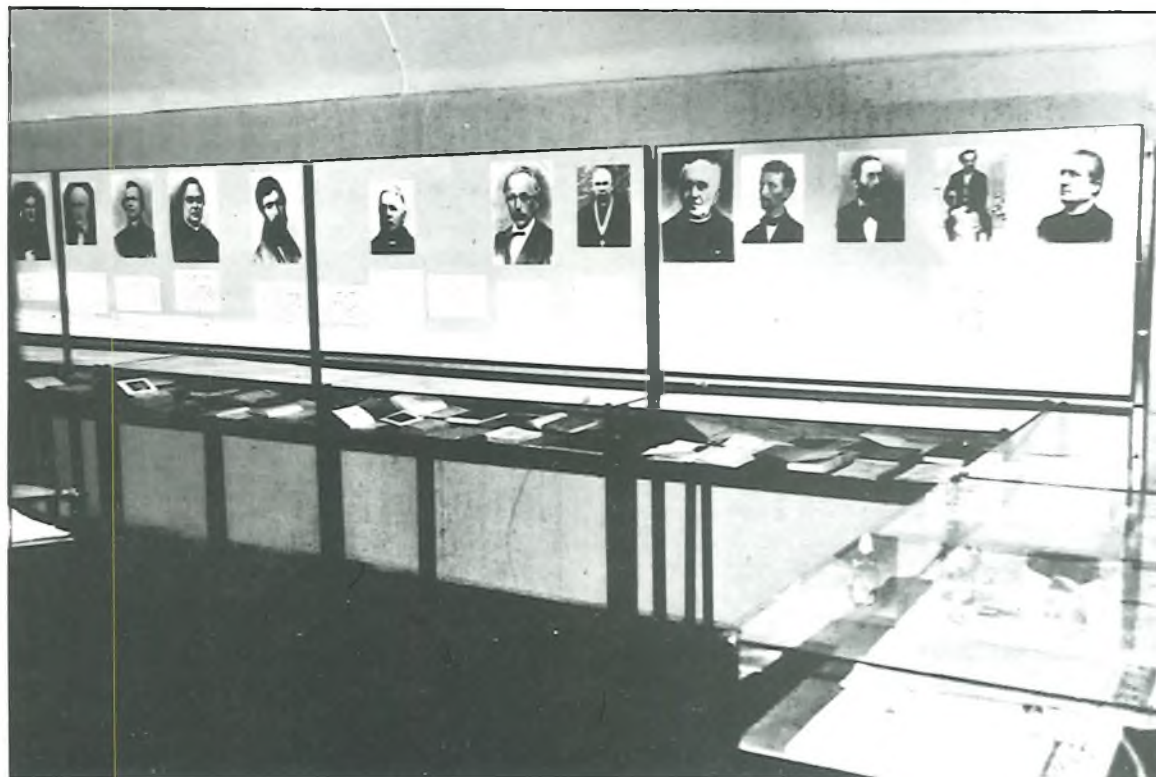
omenjali 2000 knjig. Nekajkrat se omenja Josef Felsner, pisec ptujskega vodiča, kot bibliotekar: ta se leta 1896 pritožuje, koliko dela da ima s knjigami. Leta 1897 so bila dotiskana pravila Muzejskega društva, kjer je jasno videti, da so postavljali v enakopraven položaj muzej in knjižnico.

20. junija 1899 sta sklenila Ferk in njegova žena Florentina z mestom Ptuj darilno pogodbo, s katero je bilo med drugim določeno, da mora imeti študirajoča mladina prost vstop v muzej in knjižnico. Statut iz leta 1903 govori jasno o uporabi knjižnice za ptujske šolarje.

Zanimiva so Ferkova pisma iz leta 1900, ki govore o knjižnici, in članki v ptujskem lokalnem časopisu Pettauer Zeitung. V pismih omenja prof. Hansa Pircheggerja, ki bi bil sposoben urediti knjižnico. Maja navdušeno piše o obljubi ptujskega župana Orniga, da bo dal posebne prostore za knjižnico. Toda kmalu se pojavijo dvomi, moti ga pretesen prostor v gimnazijski stavbi, poleg tega pa so knjižnico prestavili brez njegovega soglasja. Med knjigami so ogorki cigaret in sedanji knjižnični prostori ne dovoljujejo nadaljnjega razvoja. Pravi, da mu je usoda knjižnice vzela vse veselje do dela na Ptuj. Septembra omenja Pettauer Zeitung, da je v knjižnici okrog 10.000 zvezkov.

Leta 1901 so na seji Muzejskega društva sklenili, da se preuredi Muzejska knjižnica v ljudsko knjižnico in da se ji priključi tudi Süd-

Del razstave Pomembni možje Ptuja in okolice v sejni dvorani magistrata na Ptuj leta 1969, foto LŠK Ptuj

markina knjižnica. V tem letu se je lotil inventarizacije knjig prof. Pirchegger, pozneje znani štajerski zgodovinar. Katalog, ki je ohranjen v študijskem oddelku pod naslovom Auszug aus dem Hauptkatalog der Bibliothek enthält die Prof. Ferk'sche Bibliothek, je razdeljen na 19 strok in našteva 3645 zvezkov, medtem pa Pettauer Zeitung leta 1902 omenja ureditev 2000 del s 7218 zvezki. Prihajalo je še do večjih razhajanj med Ferkom in Ptujčani, čeprav je skušal to nepodpisani pisec v Pettauer Zeitung (5.1.1902) izgladiti, češ da je Ferk zaradi svojih zaslug vedno dobrodošel na Ptuju.

1902. se pogosto pojavlja pisanje o Südmarkini knjižnici, ki se, kot je videti, ni popolnoma združila s Ferkovo. V zvezi s slednjo Felsner ostro graja Ferka, ker mu ni hotel dati na razpolago inventarnega seznama predmetov in knjig. Verjetno je Felsner delal ob Pircheggerju, saj prosi za sestavo inventarja muzejskih zbirk in knjig, ki jo je katalogiziral v letih 1902-03, ter povračilo stroškov. Vendar poročilo iz leta 1912 govori o zmedbi, ki je vladala med knjigami, ko so bila najboljše dela v eni omari, ostala pa v nekaki »rumpelkamri«. Ne vemo, koliko se je pozneje kupovalo in koliko je bilo darov. (Slovenci iz ptujske okolice so raje dajali svoje knjige mariborskemu slovenskemu zgodovinskemu društvu!) Iz poročil, ki jih je v stari Jugoslaviji objavljal pretežno ČZN, vidimo, da se je nasploh malo kupovalo, prevladovala so večja ali manjša darila. Tako so leta 1920 kupili 1 knjigo, 1923. 5 knjig... Leta 1925 je začel knjižnico znova urejati učitelj Anton Smodič, ki jo je postavil po strokah in po abecednem redu avtorjev. Uredil je tudi priročno muzejsko knjižnico ter napravil dvojni katalog. 1932. so prišli že do inventarne številke 6800, a mnogo je ostalo še nevpisanega. Leta 1935 so knjižnico preselili v večje prostore: dobila je štiri sobe. 30. marca 1938 zasledimo v poročilu z občnega zбора te besede:

»Posebno skrb je muzej postavil svoji knjižnici, ki je bila izpopolnjena z mnogimi redkimi in dragocenimi deli, tako da danes prištevajo ptujsko muzejsko knjižnico med najboljše znanstvene tovrstne ustanove v Sloveniji.« Tik pred vojno je dobila z arheološkimi deli bogato Skrabarjevo knjižnico, ki pa so jo ob ustanovitvi Študijske knjižnice Ptuj leta 1948 razdelili med muzej in novo biblioteko. Med nemško okupacijo so bile tukaj skrite knjižnice gimnazije, kapucinov in nekaterih župnij, a natančnejši podatki o tem niso znani. Po osvoboditvi se pojavi za muzejsko knjižnico izraz Študijska knjižnica in govorilo se je o približno 50.000 zvezkih. Ko je z odlokom št. 40007/1-48 Okrajni odbor Ptuj dne 27. julija 1948 ustanovil Študijsko knjižnico, so nastali zapleti glede prostorov, ki naj bi jih dobila, pa tudi mešetarjenje, katere knjige ostanejo v

muzeju, katere gredo v ŠK. Še večji problem je bilo osebje, ki ga je odločno primanjkovalo, medtem ko so bile knjige strahovito pomešane: tu je bila Ferkova knjižnica, ki sploh še ni bila v celoti popisana, pa zaplenjene knjige Narodne imovine, precej duplikatov in triplikatov. Dela se je lotil upravnik Henrik Šel, skupaj s honorarnim snažilcem in administratorjo. Tudi denarja za nabavo novih knjig ni bilo. Začeli so se pojavljati seznama knjig, ki bi lahko škodovali ideološki podobi knjižnice in še sreča, da je bila v njej taka zmešnjava, drugače bi bilo še marsikaj odpeljanega. Če je Ferk zbiral dela z entuziazmom, jih je Šel urejal s prizadevnostjo, a novo vsebino je dal knjižnici razgledani bibliotekar Andrej Kovač. Razumljivo je, da je zaradi fonda knjižnice, ki je bil v osnovi v nemščini, medvojenga nezanimanja za slovenistiko ter zaplemb pregnanim ali pobitim Nemcem in Slovencem, manjkalo knjig v slovenščini. Ptujski knjižnici v začetku tudi ni uspelo pridobivati obveznih izvodov. Leta 1953 naj bi štela okoli 38.000 inventariziranih knjig. Naslednje leto je OLO Ptuj, ki je zanjo dajal že tako minimalna sredstva, izdal odločbo o njeni ukinitvi, knjige s študijskim značajem pa bi naj predali novemu okrajnemu arhivu. Vendar je bibliotekarsko društvo doseglo, da so ta sklep preklicali. Čez nekaj let pa so jo združili z ukinjeno Ljudsko oziroma Mestno knjižnico v Ljudsko in študijsko knjižnico Ptuj, ki je bila pravna naslednica v letu 1946 ukinjene Ljudske knjižnice Narodne čitalnice in tudi lastnica Narodnega doma. Od tam so jo pregnali v Krempljevo ulico, kjer je še danes, kot oddelek LŠK.

Z združitvijo Mestne in Študijske knjižnice je nastala nekakšna dvotirnost, ki jo zaradi prostorske ločenosti občutimo še danes. Finančno je knjižnica vedno močno zaostajala za drugimi v Sloveniji: po obsegu fonda je v nekaj letih po vojni zdrsnila na zadnje mesto, vedno pa ji je primanjkovalo tudi osebja. Na strokovnih posvetovanjih sta ŠK Ptuj in Ravne vedno znova zahtevali obvezne izvode, čemur so se upirali NUK in Mariborčani. Šele od leta 1971, ko se je spremenil zakon, dobivajo vse študijske knjižnice obvezne izvode. S tem so tudi manjši kraji dobili pristop do vsega knjižnega gradiva, ki izhaja v Sloveniji. V zadnjem letu pa se ponovno s strani obeh osrednjih knjižnic pojavljajo v tisku zahteve po ukinitvi obveznega izvoda vsem ostalim knjižnicam.

V združevanju knjižnic različnega tipa, kakršne so mladinske, ljudske ali študijske, celo potujoče, je velika nevarnost, da posamezni oddelki izgube svojo temeljno funkcijo, ki je še kako potrebna za razvoj knjižničarstva. Vsaka ima svoje zakonitosti, nasilno pohenenje vodi do istih napak, kot na primer v srednješolskih centrih, rezultat pa je padec strokovnosti. Zato je modrost sleherne knjiž-

nice, da skuša ohranjati in razvijati vse svoje oddelke in sleherno dejavnost, ki služi bralcem, dvigu njihove kulturne ravni in varovanju premične kulturne dediščine, kamor uvrščamo tudi knjige, da zbirajo domoznansko gradivo in ga posredujejo uporabnikom ter tako spodbujajo spoštovanje in ljubezen do ožje domovine. Ptujška Ljudska in študijska knjižnica mora zbirati in posredovati podatke o osebnostih s tega področja, pa tudi dela, ki spadajo v svetovno kulturno dediščino, navajati dijake in študente na samostojno uporabo literature in se vključevati v celotni slovenski kulturni prostor.

Knjižnica, tudi ptujška, naj bo ogledalo družbi, a včasih naj se tudi sama pogleda vanj!

Osebnosti, kot so bili Ferk, Andrej Kovač pa tudi Anton Ingolič, naj nam bodo vzor širine, modrosti in ljubezni do naše preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

LITERATURA

Glavna literatura je naštetá v: Trideset let Študijske knjižnice v Ptujú, Ptuj 1978 z bibliografijo álkov o ptujskih knjižnicah; — F. Baš, Bibliografija Ptujá, ČZN 1933; — J. Emeršič, Gradivo za bibliografijo Ptujá in okolice, Ptuj 1985, zlasti str. 18-19; — Muzejsko društvo Ptujú 1893-1956... Ptuj 1983; — J. Emeršič, Minoritska knjižnica na Ptujú, Sostro 1989; *ibid.* Donacija dr. Štefke Cobelj, Ptuj 1990; — L. Majnik — J. Emeršič — V. Kajzovar, Dragočnosti ptujške knjižnice, Ptuj 1988.

MUZEJSKO DRUŠTVO IN ARHEOLOGIJA OD 1893 DO 1945

IVAN ŽIŽEK

Namen članka ni analiza arheološkega dela v okviru Muzejskega društva, ampak kronološki pregled prisotnosti arheologije v njegovem delovanju.¹ Je pa priložnost, da se ponovno spomnimo zaslužnih strokovnjakov, ki so približali vedenje o antični Poetovion, njenih prebivalcih in njihovem delu, saj so si ti postavili na tem koncu Slovenije največje rimsko mesto pri nas. Pričujoči zapis pa je tudi spomin na vse brezimne arheološke kopače, restavratorje, risarje, saj bi brez njih arheologi kaj malo napravili.

Kronologija

1893 Gaupmann, Ott, Ornig in drugi ljubitelji starin ustanovijo Muzejsko društvo.

1894 V Zgodovinskem arhivu Ptuj je ohranjeno pismo Martina Vnuka, v katerem omenja grobove.

1895 Franc Ferik je izkopaval na Zg. Bregu in Zg. Hajdini in našel opeke z žigi legij, fibule, žare, koščene igle, novce, keramiko, terro sigillato, itd. Kohaut prevzame novce in fibule, ki so bili najdeni na Adelsbergerjevem posestvu na Štukih.

1896 Izkopavanje Franca Ferka na Zg. Hajdini in na Zg. Bregu. Kohaut prevzame novce in ostalo arheološko gradivo (pismeno sporočilo F. Matjašiča z dne 26.8.).

1897 Ferik izkopava na Zg. Bregu in Zg. Hajdini. Iz tega leta imamo pismo Martina Vnuka o najdbah.

1898 Izkopavanje na minoritski njivi pri srednješolskem centru, kjer so našli antično opeko in rimske novce. Oktobra Gurlitt na Sp. Hajdini odkrije prvi mitrej.

1899 Gurlitt preda Muzejskemu društvu najdbe, ki jih je izkopal prejšnje leto. Muzejsko društvo izkopava na Zg. Hajdini in Zg. Bregu ter Panorami.

1901 Gurlitt tega leta odkrije drugi mitrej na Sp. Hajdini, 50 metrov južneje od prvega. Rimske najdbe pri nekdanjem hotelu Ostberger – danes je tu hotel Mitra. Na Panorami so pri izkopavanju našli relief boginje Epone. Muzejsko društvo je izkopavalo tudi na Orngovi njivi.

1902 V Dravi so našli rimske kamne, o čemer je v Zgodovinskem arhivu Ptuj ohranjen dopis. Društvo je obvestilo svoje člane o grobovih, ki jih je izkopal Martin Vnuk. Gurlitt pa je poslal pismo v zvezi z izkopavanji.

1903 V jeseni so izkopavali na Zg. Bregu južno od rimske ceste ter pri tem odkrili temelje stavb, fragmentiran mozaik, keramiko, ste-

klo, itd. Pri svojem delu so naleteli tudi na severni rob velikega kasnoantičnega grobišča. Gurlitt v pismih obvesti društvo o izkopavanjih.

1904 Nadaljevanje izkopavanja na Zg. Bregu. Decembra so tu našli oltar, posvečen bogu Drave – Dravus Augustus. Na področju kasarne so na mestu kasnejšega oficirskega paviljona raziskali del ceste in del stavb ob njej.

1905 Veliko izkopavanje muzejskega društva pod vodstvom Viktorja Skrabarja na Zg. Bregu. Izkopali so temelje hiš, večjo količino drobnega arheološkega materiala, kanalizacijo, itd.

1906 Viktor Skrabar poroča o lončenih posodah s kačami. V zgodovinskem arhivu je ohranjen dopis o prenosu marmornega kamna iz zakristije cerkve sv. Martina na Hajdini v muzej.

1907 V poročilu Muzejskega društva za to leto beremo o izkopavanju na Vičavi in lociranju rimske ceste v Krčevini. Zgodovinski arhiv Ptuj hrani pogodbo Franca Ferka z lastniki zemljišč na Zg. in Sp. Hajdini, ki dovoljuje samo njemu izkopavati na tem področju pod vodstvom Martina Vnuka. Pogodba zajema tudi člen, da izkopavalec vrne zemljišče v prvotno stanje. Podobna pogodba je bila sklenjena tudi z lastniki zemljišč v Krčevini.

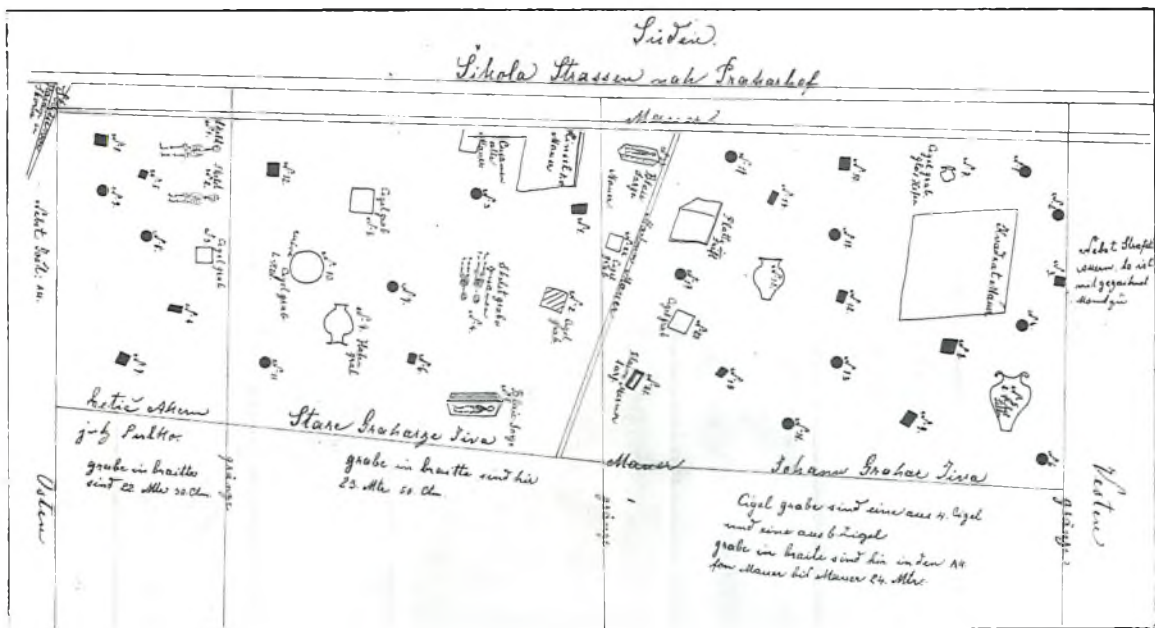
1908 Poročilo Muzejskega društva omenja izkopavanje rimskega grobišča na Zg. Bregu in rimsko vilo s hipokavstom.

1909 Viktor Skrabar odkrije staroslovansko grobišče na ptujskem gradu. Mihovil Abramič izkopava poznorimsko grobišče na Zg. Bregu. Na Zg. Hajdini, ob pragerski cesti, so našli žgane grobove, v katerih so bili: žare, vrči, oljenke, balzamariji, srebrni prstan, dva napisna kamna.

1910 Pri kopanju temeljev za šolo na Bregu so našli skeletne grobove, pri sv. Roku pa prazgodovinske črepinje. Društvo je poizkusno izkopavalo tudi na Vičavi.

1911 Poizkusno izkopavanje na Vičavi ter izkopavanje zgodnjeantičnega grobišča na Zg. Hajdini. Tega leta je Mihovil Abramič izkopaval na Panorami za grofa Herbersteina, ki je to delo tudi financiral.

1912 V Zgodovinskem arhivu Ptuj, hrani jo situacijski načrt izkopavanj pri vojašnici na Vičavi, kjer so našli rimske zidove, dele kloake in cesto Celeia – Poetovio – Savaria. Na Zg. Hajdini so izkopali temelje grobnic in žgane grobove. Pri rušenju ograjenega zidu pri cerkvi sv. Ožbolta so našli naslednjo plastiko: Jupitrovo glavo, Ikarusa in leva.

Izkopavanja velikega antičnega grobišča na Hajdini 14.2.1889 (Franc Ferk, Martin Vnuk)

1913 Viktor Skrabar je tega leta odkril na Zg. Bregu ostanek rimskega mostu in fragmentiran napis iz Hadrijanovega časa. Odkril je tudi tretji mitrej, ostanke rimskih stavb in kasnoantične grobove. Balduin Saria je izkopaval na Panorami ter raziskal villo urbano s kopaljščem, zidove stavb, itd.

1914 Walter Schmid Muzejskemu društvu poroča o svojem izkopavanju na Zg. Bregu. Od 26. julija do 15. avgusta je raziskoval tudi na Sp. Hajdini.

1915 Viktor Skrabar je raziskoval na Panorami kasnoantično grobišče.

1916 Sondiranje za tretjim mitrejem, kjer so našli temelje hiš in del kanalizacije.

1918 Walter Schmid je izkopaval zahodno od tretjega mitreja na Ormigovi njivi in na Sp. Hajdini, kjer je našel temelje horree.

1919 Tudi tega leta je izkopaval Walter Schmid, vendar dokumentacija ni ohranjena. V Zgodovinskem arhivu Ptuj je ohranjena njegova ponudba, da zapiske, ki so še pri njem, podari muzeju. Notar Winkler je izkopaval na Zupančičevi njivi jugovzhodno od ljudskega vrta ob rimski cesti.

1920 Na posestvu Pezdička na Sp. Hajdini so sondirali. Severno od cerkve sv. Ožbolta je bila odkrita rimska lončarska in opekarska delavnica, v gramoznici pri pokopališču v Rogoznici pa temelji antične stavbe.

1922 Viktor Skrabar je izkopaval v Skorbi.

1923 Ptujsko Muzejsko društvo je delavno praznovalo tri desetletja svojega delovanja. Na Ptujju so se zbrali od 1.-4. septembra na kongresu jugoslovanski arheologi, prišli pa so tudi gostje iz Avstrije. Eden najpomembnejših

sklepov je bil, da se izdelava arheološka karta Jugoslavije.

1924 Na posestvu Meznariča in Skrbinška so našli dva zgodnjeantična grobova.

1925 V Orešju pri Ptujju so odkrili grobove s konca 3. stoletja. zbirka se je množila z naključno najdenimi predmeti kot so: odtis geme, arhitektonski člen zgodnjekrščanske bazilike iz Havlekove hiše, različni arheološki material s Sp. Hajdine (Senkovič) itd. Vincentič ponuja v odkup 800 rimskih novcev muzeju. Izkopavanje na vrtu za dominikanskim samostanom.

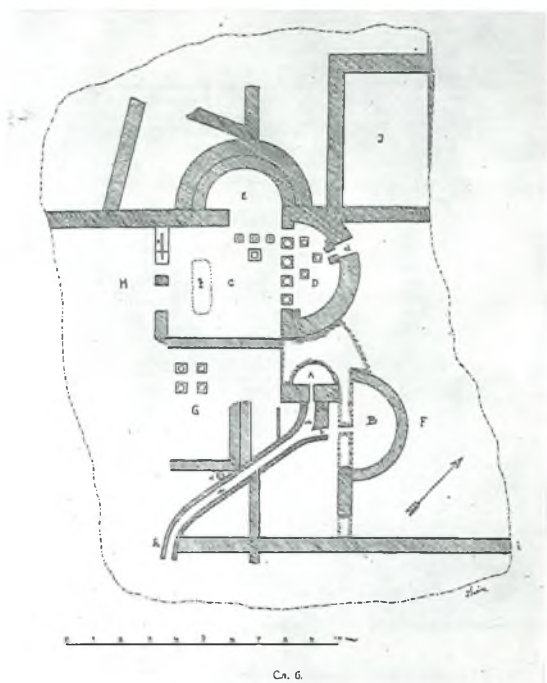
1926 Društvo je izdalo vodnik Poetovilo Mihovila Abramica. Na vrtu Kravagne so našli rimsko cesto, opeke, keramiko...

1927 Mihovil Abramic je raziskoval kripto cerkve sv. Ožbolta in ugotovil, da so stene deloma zidane iz rimskih kamnov. Viktor Skrabar pa je na Dobnikovem vrtu na Sp. Hajdini odkril rimske ostaline treh gradbenih faz. Jeseni so delavci oblastne sadjarske drevnice ob vznožju Panoramne odkrili ostanke ogromnega rimskega poslopja. Med ruševinami so našli vodnjak, katerega gornji del je izdelan iz enega kamna.

1928 Balduin Saria in Viktor Skrabar sta sondirala na dvorišču dominikanskega samostana in pred njim. Našla sta ostanke rimskih zidov, opek, keramike, novcev.

1929 Smodič na Zg. Hajdini pri šoli reši nekaj grobov, ki pripadajo velikemu zgodnjeantičnemu grobišču. Na Sp. Hajdini je bil najden depo rimskih novcev iz Konstancijevega časa.

1930 V Vidmu so našli nagrobnik stotnika legije VIII. Augustae. Postavitve drugega mi-

Izkopavanje term na Panorami leta 1913 (Balduin Saria)

treja v kripto cerkve dominikanskega samostana.

1931 Arheološka raziskovanja so se omejevala na slučajne najdbe: ob gradbenih delih za stavbo kmetijske hranilnice in posojilnice, grobovi na Zg. Hajdini, nekaj predmetov z Ormigove pristave, pred magistratom pa rimske opeke, nagrobnik in keramika.

1932 Pri adaptaciji hiše na Titovem trgu so našli starokrščansko oltarno menzo, ki so jo delavci razbili, keramiko, ter oltar posvečen Liberu in Liberi. V gramoznici na Zg. Hajdini so tega leta našli grobove iz zgodnje antike, na Zg. Bregu pa spodnji del rimskega nagrobnika z reliefom Romulusa in Remulusa.

1933 Pri kopanju gramoza na Zg. Hajdini delavci najdejo lepe vrče različnih oblik in velikosti, oljenko, ter dva pokrova z valovito ornamentiko, itd. Mihovil Abramič je izkopaval južno od cerkve sv. Jurija in našel kapelo sv. Mihaela.

1934 Na Mestnem vrhu najdejo rimski nagrobnik Marcusa Titiusa Zosima, pri tretjem mitreju otroški grob z dvema zapestnicama, na Panorami bradato glavico, na prostoru bolnišnice pa preprost sarkofag, v katerem je bil odlomek male fibule in novčiča iz Konstantinovega časa.

1935 Walter Schmid je vodil velika izkopavanja na Sp. Hajdini, kamor je lociral forum. Na jugozahodnem pobočju Panorame so odkrili zidane grobove iz opek, obložene ter pokrite z rezanim kamenjem, odlomki starejših oltarjev in spomenikov. Muzejska zbirka

se je povečala z naključnimi najdbami z Zg. Hajdine (grobišče), kamnitimi fragmenti zgodnjekrščanske bazilike (prostor vzhodno od tržnice) in še nekaterimi predmeti.

1936 Pod hajdinsko cerkvijo so našli skledo iz terre sigillate.

1937 V Zgodovinskem arhivu Ptuj hrani računanje za Mihovila Abramiča, ki je izkopaval na minoritskih njivah za mestnim pokopališčem, kjer je našel temelje rimske vile in poznoantično grobišče. Na Zg. Hajdini so našli zgodnjeantične grobove, v Stojncih latenski grob, na Panorami pa je Balduin Saria raziskoval potek rimske ceste.

1938 Balduin Saria je raziskoval potek rimskega vodovoda, ki ga je zgradila legija XIII. Gemina, od Framo do Petovione. Na Zg. Hajdini so našli grobove iz zgodnje antike.

1939 Muzejsko društvo je pridobilo latenske in rimske predmete iz grobišča v Forminu.

1941 Anton Smodič pred vojno nevarnostjo dragocene predmete shrani v zaboje.

Med vojno Muzejsko društvo ni delovalo, vendar se je arheološka aktivnost nadaljevala pod vodstvom Walterja Schmida, Balduina Saria in Rudolfa Brataniča.

1941 Balduin Saria je izkopaval med cerkvijo sv. Jurija in gledališčem.

1942 Walter Schmid je izkopaval na Sp. Hajdini, na Zupančičevem vrtu in našel temelje zgodnjekrščanske cerkve. Jeseni istega leta je raziskoval tudi na Mariničevem vrtu (material je odpeljal, o izkopavanju pa ni poročila).

1943 Walter Schmid izkopava na Sp. Hajdini, na križišču cest Ptuj, Pragersko, Maribor. Rudolf Bratanič v Ormožu najde halštatsko keramiko, pri gradnji barake blizu okoliške šole na Ptujju pa dva votivna napisa.

1944 Bratanič je muzejske predmete skrnil v kripto dominikanskega samostana in jih rešil pred evakuacijo v Murau.

1945 Pri bombardiranju Ptujja je letalska bomba na Panorami odkopala votivni oltar posvečen Jupitru. Rudolf Bratanič je po končani vojni inventariziral vso arheološko zbirko.

Namesto zaključka:

Naslednje leto bo leto, ki se ga bomo v Pokrajinskem muzeju Ptuj spomnili z vsem spoštovanjem. Minilo bo namreč 100 let od ustanovitve Muzejskega društva. Daleč je že 1893., ko so se zbrali zanesenjaki in ljubitelji starin, si napisali statut-pravilnik o delovanju in skušali prepričati drugim muzejem odnašati starine.² Marsikateri predmet pa je končal v zasebni zbirki ali pa je bil zaradi nevednosti razbit in uničen. Takoj po ustanovitvi društva so si člani zadali nalogo postaviti muzej in javnosti prikazati vse bogastvo, ki ga premoreta stari Ptuj in okolica. Organizirali in delno financirali so arheološka izkopavanja z uglednimi arheologi takratnega časa. Preko njih je Ptuj zaslovel kot eno pomembnejših antičnih

mest province Panonije. Najdbe so dopolnjevale poselitveno sliko tega prostora in širile znanje o umetnosti, arhitekturi, religiji, rokodelskih spretnostih in oblikah pokopa pokojnih.

1894. leta je občina dodelila društvu sobo in to je verjetno leto, ko se pojavijo potrebe po prezentaciji že pridobljenih predmetov. Franc Ferik je ponudil svojo zasebno zbirko Muzejskemu društvu s pogojem, da se muzej imenuje po njem. Ker vemo, da je Ferik veliko izkopal na Zg. Hajdini, je društvo to ponudbo z veseljem sprejelo, kljub večkratnim sporom.

Zbirka se je vsako leto dopolnjevala, prostorska stiska je bila velika. Problem sta 1928. leta umno razrešila Mestna občina in župan Brenčič z odkupom dominikanskega samostana.³ Tu so nanovo postavili muzejsko zbirko in po podatkih, dostopnih v Zgodovinskem arhivu Ptuj, velikopotezno pripravili odprtje zbirk. Ti prostori so zadovoljevali potrebe Ferikovega muzeja do 1945. leta, ko pride do drugačne organiziranosti. Muzej postane delovna organizacija z zaposlenimi strokovnimi delavci in tehničnim osebjem. Po vojni se težišče dela prenese iz dominikanskega samostana na grad, arheologija prične padati v anonimnost.⁴ Pojavlja se pa redno na prvih ali zadnjih straneh dnevnega časopisja ob novih odkritjih, brez kasnejše strokovne obdelave.

Lažni standard in gradbena manija posegata v antične kulturne plasti. Arheološka stroka niti organizacijsko niti strokovno ne dohaja zahtev, ki so postavljene prednjo. Arheološki areali, vredni sistematičnega arheološkega raziskovanja, so deležni le arheološkega nadzora, v skrajnem primeru pa zaščitnega izkopavanja v okviru gradbenih norm.⁵

Arheološko gradivo pa se je množilo in se še množi. Vsi programi so se zreducirali na izkopavanja, izdelavo predračunov in pisanja poročil o opravljenem delu, ki dostikrat ne zasluži prehodne ocene. Edini rezultat so unikatni predmeti, ki pa so varno zaklenjeni v predalih in tako skriti strokovni in širši javnosti.

OPOMBE

1. Zgodovino arheološkega raziskovanja na Ptujju je podala Iva Mikl-Curk v Ptujjskem zborniku ob tisočdevetstoletnici 1969. leta. — 2. Raziskovanja na našem področju je izvajal graški deželni muzej Joanneum po ustanovitvi arheološko epigrafske katedre na Dunaju. Zanj so izkopavali: W. Gurlitt, O. Fischbah in A. Premerstein. — 3. Vsaka asociacija na kasarno Dušana Kvedra je zgolj naključna. — 4. Od 1945 do 1950 so na ptujjskem gradu in Panorami izkopavali Paola in Josip Korošec ter Josip Klemenc, ki so svoje terensko delo strokovno obdelali. Za njimi je vse ostalo delo opravljeno preveč stihjsko. — 5. Ali ni to naša lažna morala o reševanju arheološkega materiala in arhitekture pred gradbenimi stroji, saj so cela področja že pred tem bila namenjena uničenju?

LITERATURA

Poročila muzejskega društva v Časopisu za zgodovino in narodopisje XVII, 1922. — XXXV, 1939. leta. — M. Abramić, Poetovio, 1925. str. 45-50 s pripadajočo literaturo. — I. Mikl-Curk, Zgodovina arheološkega raziskovanja v Ptujju, Poetovio — Ptuj 69-1969, str. 7-17, s starejšo literaturo. — J. Emeršič, Gradivo za bibliografijo Ptujja in okolice, 1985, str. 54-62. — B. Slapšak, Poročilo o delu PZE za arheologijo pri urejanju depoja v februarju in marcu leta 1981, Arheo 01, 1981, str. 49-51 — A. Klasić, Razna dela v okviru muzejskega društva in muzeja, rokopis v Zgodovinskem arhivu Ptuj — Arhiv muzejskega društva v ZAP, predvsem v skatlah MD 5 in 6

DVAJSET LET ARHEOLOŠKEGA DELA ZAVODA ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE MARIBOR NA PTUJU IN V OKOLICI

IVAN TUŠEK

Pravo arheološko strokovno delo, ki v samem začetku vsebuje tudi prvo evidenco arheoloških območij in spomenikov na območju občine Ptuj, se je pričelo šele s prihodom prvega strokovnega delavca – arheologa na Zavod za spomeniško varstvo Maribor v začetku leta 1973. To delo pa ni vsebovalo samo izdaje soglasij s pogoji arheološke zaščite terenskih spomenikov pri zemeljskih posegih na novogradnjah in ogledov stanja arheoloških ostalin na terenu, določanja njihove nadaljnje usode v prostoru in vrisovanja v topografsko dokumentacijo, ampak je bilo hkrati tudi že zasnova za izdelavo strokovnih osnov nepremične naravne in kulturne dediščine, ki jih je skupščina občine Ptuj uradno sprejela in potrdila leta 1989.

Na terenu se je delo kazalo v obliki nadzorov ob vseh posegih v zemeljske plasti, sondiranja in zaščitnih izkopavanj, zbiranja najdenega materiala in urejanja dokumentacije. Seveda je bilo potrebno zbrano arheološko gradivo v kulturnih plasteh tudi preparirati in restavrirati. Strokovna ekipa se je zaradi vseh teh potreb povečala še za enega arheologa, arheologa-risarja in preparatorja. S tem je bila dana možnost, da se zbrani arheološki material preteklih zgodovinskih obdobij proučuje, primerja z materialom in dognanji na sosednjih območjih ter izsledke predstavi tako širši javnosti, kakor tudi strokovnim krogom. Poleg vsega tega pa se da arheološka dediščina s predstavitvijo v naravnem okolju kvalitetno vključevati v sodobno življenje in razumevanje tega za marsikoga nerazumljivega početja.

In ravno to nerazumevanje lastnikov zemljišč, privatnih in družbenih, je velikokrat oteževalo delo arheološke ekipe na terenu v preteklih dvajsetih letih. Poleg tega, da so arheološka zaščitna dela potekala v vseh vremenskih razmerah in letnih časih, v večni borbi s kvadratnimi metri, časovnimi roki in zasledujočimi gradbenimi stroji, je bilo treba vložiti še veliko truda v prepričevanje o pomenu in nujnosti arheoloških posegov, ki le s pomočjo najdenih kulturnih ostalin preteklih obdobij in s strokovnim arheološkim delom dajo prave rezultate za razumevanje zgodovinskih dejstev ter življenja na naših tleh od prazgodovinskih obdobij preko rimske zapuščine do kulturnih ostalin naših slovanskih prednikov.

Prvo veliko arheološko začetno izkopavanje se je odvijalo na B-1 v Rabelčji vasi – vzhod na Ptuj, kjer se je ob odkritih arhitektonskih elementih prvič izoblikoval pogled na rimsko obrtniško cono Poetovione, kar so nadaljnja večletna arheološka dela tudi potrdila. Ta arheološka akcija je bila tudi začetek kasnejših večletnih arheoloških izkopavanj na območju celotne Rabelčje vasi. Arheološka raziskovalna dejavnost je bila v tem času v porastu tudi na območju ob Mariborski cesti na Hajdini in Bregu ter na Vičavi.

V letu 1974 je bila v gradbenih ostalinah rimske stavbe na parc. št. 1152/3 k.o. Hajdina najdena lončarska peč okrogle oblike z ohranjeno obodno steno in popolnoma ohranjeno rešetko na globini 75 cm od zgornjega roba peči. Dobra ohranjenost je narekovala restavratorski poseg in prvo zavodovo arheološko prezentacijo najdbe – lončarske peči na prostem na parc. št. 2175 k.o. Ptuj.

Pri privatnih novogradnjah ob Mariborski cesti na Hajdini in na Bregu v letih 1973-1992

Keramični medaljon z upodobljenim Merkurjem, božjim slom in zavetnikom trgovcev in nepridipravov, 2. do 3. stoletje, Ptuj, Srednješolski center 1981, foto B. Kovačič

smo imeli v glavnem opraviti z manjšimi deli rimskih grobišč z žganimi in skeletnimi grobovi in z delno poškodovanimi rimskimi gradbenimi ostalinami. Kulturna plast se pojavlja večinoma v globini 30 cm in sega proti severnemu delu območja, proti potoku Studenčnici do globine preko 2 m. V ostalinah rimskih hiš smo našli poleg drobnega materiala (bronasti novci in nakit, fragmenti keramike in stekla) tudi dele mozaikov, ostanke hipokaustov, raznih estrihov in tlakov. Značilnost delno ohranjenih temeljev rimskih stavb so dve ali tri gradbene faze, med katerimi se vidijo tudi prezidave in dodatne gradnje. Zidani so v glavnem iz rumenega neobdelanega peščenca in rečnih oblic, vezanih z apneni malto. Širina temeljev je v glavnem med 30 in 80 cm. Ob nadzoru gradnje primarne in sekundarne kanalizacije ob Mariborski cesti 1983. in 1984. leta pa smo našli poleg delno poškodovanih različnih gradbenih faz temeljev rimskih stavb tudi del rimskega grobišča s 43 grobovi ob južni strani ceste.

Ob robu dravske terase, pod katero teče potok Studenčnica, smo dokumentirali še delno ohranjeno cestišče rimske ceste Celeia-Poetovio-Savaria, ki je pa bila z dravsko erozijo od II. mitreja naprej proti vzhodu odnešana.

Že leta 1975 je bilo pri izkopu za kotlovni-

co v kasarni Dušana Kvedra na Vičavi jasno, da bo na še nepoškodovanih delih parc. št. 995/1 k.o. Ptuj, še veliko arheološkega dela. Ob obnovi le-te v letu 1992 za potrebe novega učnega centra TO smo ob nadzoru lahko dokumentirali precej rimskih gradbenih ostalin, med katerimi je bila tudi trasa rimske ceste s kanalizacijo ob eni in verjetno marmornim pločnikom ob drugi strani 6 m širokega cestišča, na katerem smo našli tudi kose kamnitih plošč z vrezanimi kolesnicami.

Največja arheološka zaščitna izkopavanja ZVNKD Maribor pa so se odvijala v Rabelčji vasi – zahod pri gradnji Srednješolskega centra, Doma učencev in nove blokovne gradnje. V letih 1977 do 1984 smo s presledki izvajali arheološka zaščitna izkopavanja na SŠC, njegovem parkirišču, delavnicah, telovadnici in ob urejanju okolice. Raziskovali smo rimsko grobišče z žganimi in skeletnimi grobovi. Proti zahodu, proti potoku Grajeni, in proti severozahodu se grobišče počasi zaključuje, najdba bronaste čebulaste fibule v skeletnem grobu s tegulno konstrukcijo v obliki strehe na območju telovadnice, pa sodi v skupino najmlajših najdb. Od grobnega inventarja smo našli precej steklenih posodic – solznic in dišavnic, bronastih novcev, bronastih fibul in zapestnic, ogrlic iz steklenih perl različnih barv, različnega keramičnega posodja in

Razširitev izkopa za toplovod z ostanki rimske arhitekture med Bolnišnico dr. Jožeta Potrča in kotlovnico na Ptuj, zaščitno izkopavanje v letih 1987/8, foto I. Tušek

oljenk z žigi izdelovalcev (FORTIS, VRS-VLI), ne manjka pa tudi fragmentov sigillatnih posod. Med najbogatejše sodi otroški skeletni grob obložen s tubuli, v grobu pa so bili poleg bronstege novca in fragmenta bronaste igle ter petih solznic, še zlata ogrlica, dva zlata uhančka s smaragdnimi vložki in zlat prstan s karneolom. Grobišče lahko po pridatkih postavimo v čas od 2. do 4. stoletja. Le-to je večkrat uničilo nekaj starejšo rimsko naselbinsko plast, od katere imamo ohranjene le še delno razrušene lončarske peči.

Pod rimsko plastjo so se na tem prostoru pojavile tudi naselbinske ostaline iz mlajše kamene dobe, pa bronastodobne ostaline ter del grobišča iz obdobja kulture žarnih grobišč. Le-to pripada vrsti žganih planih grobišč, ki s to najdiščno točko dopolnjuje kulturni krog takoimenovane dobovske – ruške skupine v času od 10. do 8. stoletja pr. n. št.

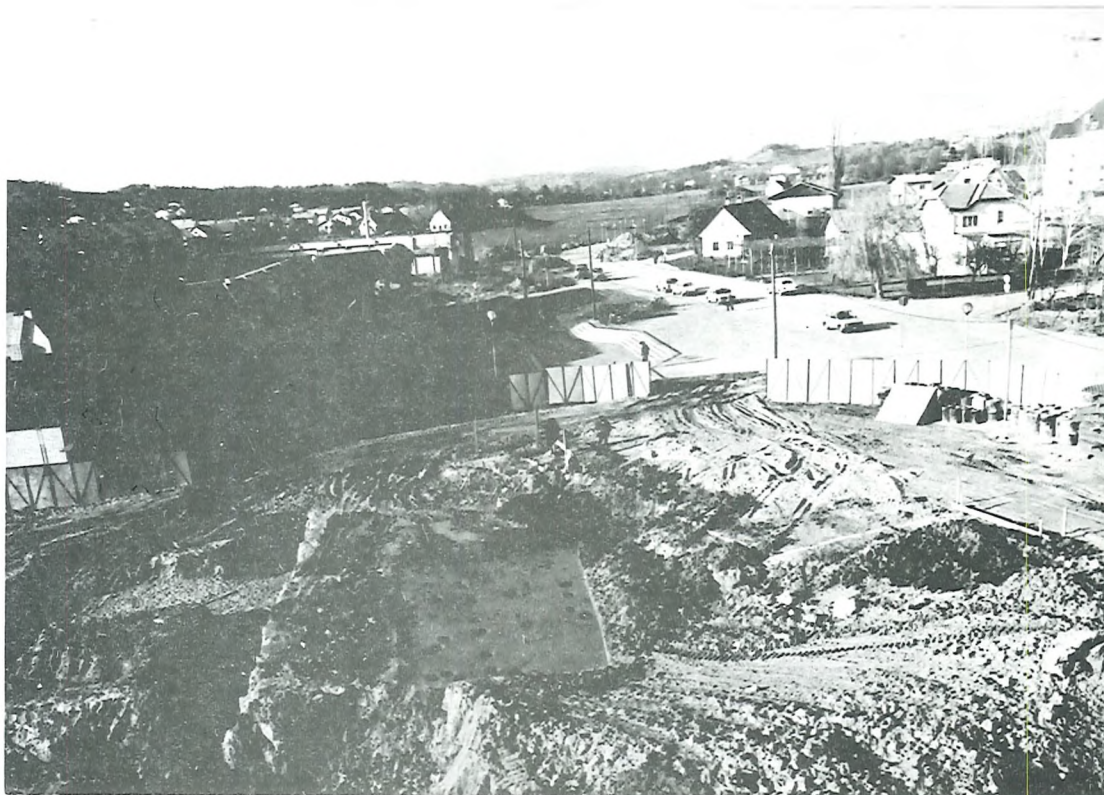
To pa niso edine prazgodovinske ostaline, ki smo jih našli in raziskovali na našem območju. 1980. leta smo pričeli z zaščitnim izkopavanjem železnodobnih gomil v Podložah pod Ptujsko goro, ki so bile ogrožene ob melioracijskih delih in s preoravanjem travnikov v neposredni bližini gomil. V gomili 2 smo našli iz peščenih plošč sestavljeno dvojno grobno skrinjo z žganino in kalciniranimi kostmi, ob grobni konstrukciji pa tri velike,

delno poškodovane posode z bradavicami na ramenu in grafitiranim geometričnim ornamentom. Med njimi je ležala črna žgana skodela na prstanasti nogi. V izmetani zemlji pa smo našli še fragmente keramične žare in pet bikoničnih keramičnih vretenc, od katerih je bil najmanjši ornamentiran z vrezi. 1986. leta v gomilah 3 in 5 večjih najdb nismo našli, saj so bile že prej prekopane. Najdbe iz gomil nesporno sodijo v starejšo železno dobo in pripadajo halštatski naselbini, ki smo jo locirali s sondo na vrhu hriba vzhodno od pokopališča na Ptujski gori na njivah s parc. št. 579/1 in 2 k.o. Doklece. V gozdu na severnem področju hriba proti Podložam in pod naselbino pa smo odkrili novo gomilno grobišče s 26-timi gomilami.

V prazgodovinsko obdobje smo posegli še leta 1989 pri zaščitnih izkopavanjih ob obnovi predvojnega hotela »Zlati noj« v Prešernovi ulici 6. Pod novejšo in srednjeveško kulturno plastjo se je pojavila do 20 cm debela prazgodovinska kulturna plast. Zasledili smo stojke za lesene kole prazgodovinskih hiš in v kulturni plasti našli fragmente keramike, ki imajo značilne elemente kasno neolitskih ali zgodnje bronastodobnih posod.

S prazgodovinsko kulturno plastjo in redkimi najdbami se srečujemo skoraj pri vseh arheoloških zaščitnih delih na območju Ptujja,

Arheološka sonda z ohranjenimi sledovi stojk prazgodovinske bronastodobne hiše, zaščitno izkopavanje leta 1982 na prostoru delavnic v Srednješolskem centru na Ptujju, foto I. Tušek

vendar je rimska in kasnejša gradbena dejavnost starejše plasti poškodovala, če ne popolnoma uničila.

Več let trajajoča zaščitna izkopavanja so se odvijala tudi na območju Doma učencev in gradnje novih stanovanjskih blokov v Rabelčji vasi – zahod. Na Domu učencev smo ob nadzoru za izkop temeljev že leta 1979 našli lončarsko peč in nagrobno ploščo rimskega legionarja. Leta 1980 pa smo pri urejanju okolice našli še kamniti sarkofag ter severno in vzhodno od novega doma še čez 60 žganih in skeletnih grobov. Istočasno smo še severneje od doma raziskali obširno območje z lončarsko delavnico in pripadajočimi objekti, petimi lončarskimi pečmi, zbiralnikom za vodo, tremi vodnjaki in jamo za mešanje glin s temelji pomožne stavbe.

Zaščitna izkopavanja od 1981. do 1984. leta na območju gradnje novih stanovanjskih blokov v Rabelčji vasi – zahod pa so predstavila rimsko grobišče z več sto žganimi in nekaj desetimi skeletnih grobov. Pridatki v grobovih kažejo, da je bilo grobišče uporabljano v dokaj dolgem časovnem obdobju, saj sodi v čas od 2. do 3. stoletja, nekaj grobov pa tudi v 4. stoletje.

Spomladi 1983. leta so se pričela dela na obnovi jablanovega sadovnjaka na Panorami na Ptujju z ruvanjem starih dreves. Že ob tem delu smo ob nadzoru našli izredno najdbo v grobu na severnem pobočju hriba. Grob je bil obložen in pokrit z marmornimi ploščami, med katerimi je bilo šest fragmentiranih in ena cela oltarna plošča rimskih Nutrices Augustae. Po reliefih in napisih sodeč sodijo v čas druge polovice 2. in začetka 3. stoletja. Naloga arheoloških zaščitnih del na devetih hektarjih površine novega nasada je bila omejena le na reševanje še delno ohranjenih arheoloških spomenikov v že preoranih plasteh do globine 70 cm in dokumentiranje še nedotaknjene rimske kulturne plasti z vršom najdb. Posebnosti do globine 70 cm ni bilo, saj so bile plasti premešane že ob prešnjih zemeljskih delih, pa tudi v predvojnih in povojnih arheoloških raziskavah na Panorami. Odkrili smo 45 skeletnih in 5 žganih grobov ter nagrobno ploščo, ki jo je rimski legionar posvetil svoji ženi in časovno sodi v 3. stoletje. Na severni strani smo našli del trase rimskega vodovoda iz Grajene, ki je imel na dnu položene tegule. Na jugovzhodni strani smo našli slabo ohranjene temelje rimskih stavb, na precej ravnem terenu pa v ruševenski plasti dele mozaika, kamnitih rozet in ograje sakralnega objekta.

V letih 1987/88 smo spremljali tudi dela na trasi vročevoda od nove kotlovnice v Rabelčji vasi do bolnice Dr. J. Potrča. Najprej smo na Ziherlovi ploščadi pred samopostrežbo Rimska peč našli ostaline treh rimskih peči za žganje opeke in keramike. Pred bolnišnico so

se v izkopu pojavile zelo kvalitetne ostaline rimske hiše z več prostori, ki leži ob severni strani tudi v izkopu dokumentirane rimske ceste Poetovio-Savaria. Med Prešernovo ulico in Domom učencev v Rabelčji vasi pa smo našli v izkopu za vročevod ostaline V. mitreja z oltarjem in napisom, ki sodi v prvo polovico 3. stoletja. V sondi smo poleg slabih temeljev zidov iz rečnih oblic našli še polomljene dele Mitrovih oltarnih plošč, dele gladkih in poševno kaneliranih stebrov, fragment kultne posode, srebrnik cesarja Karakale in več bronastih novcev.

Pri nadzoru del na povezovalnem cevovodu od novih vodnjakov do črpalne postaje v Skorbi in pri izkopu za regionalni vodovod v Kungoti smo dokumentirali traso rimskega vodovoda od Frama preko dravskega polja do Ptujja.

Zaščitno izkopavanje na prizidku ginekološko-porodnega oddelka bolnice Ptuj od 1989. do 1991. je bilo skupna akcija ZVNKD Maribor in Pokrajinskega muzeja Ptuj. Odkrili smo ostaline rimke lončarske delavnice z osmimi pečmi različnih oblik, od katerih je vsaj ena opekarska. Ob severnem robu dvoriščnega prostora smo našli gradbene ostaline reprezentančne hiše s hipokaustom, ki se je odpirala proti mimo potekajoči cesti, ki je povezovala panonski svet proti vzhodu in italjski svet proti zahodu.

Na Ptujskem gradu smo z zaščitno akcijo v letu 1978 rešili 12 skeletnih grobov, ki pripadajo že prej odkritemu slovanskemu grobišču na turnirskem prostoru. Kot pridatke smo našli v gobovih posrebrene obsenčne obročke z S-pentljo, posrebrene ornamentirane luničaste obeske, bronaste kraguljčke, bronasta torquesa in ogrlico iz steklenih jagod. Pridatki v grobovih sodijo v čas na prehodu med 10. in 11. stoletjem.

Zaščitna arheološka dela so potekala 1990. leta tudi znotraj in zunaj Mestnega stolpa – zvonika. Dokumentirali smo gradbene faze v notranjosti stolpa, zunaj stolpa pa smo našli še rimske gradbene ostaline s hipokaustom, slovanske grobove, ostanke srednjeveškega grobišča okoli cerkve sv. Jurija in na jugozahodni strani močan srednjeveški obrambni zid z oboki, ki sega do globine 4,5 m.

Dokumentacija, ki jo na terenu izdeluje in zbira že dvajset let ZVNKD Maribor, bo dala pravo podobo terena v različnih zgodovinskih obdobjih šele v prihodnosti, ko jo bomo povezali z dokumentacijo predhodnih raziskovanj vseh raziskovalcev na območju Ptujja. Le-ta pa bo služila tudi za nadaljnje načrtovanje raziskovanj in možnosti ureditve arheološkega materiala s prezentacijo in situ.

Arheološka ekipa ZVNKD Maribor si je vedno prizadevala svoje delo tudi predstaviti javnosti. Sprotna so bila objavljanja v časopisju, predavanja z diapozitivi z vedno novih iz-

kopavanj, ob tem pa je izrednega pomena tudi prezentacija arheoloških spomenikov in situ. Tako nam je uspelo poleg lončarske peči na Hajdini prezentirati sarkofag iz peščenca pred Domom upokojencev in urediti zasnovo arheološkega parka ob bolnici na Ptuju, kjer smo postavili v zelenico ovršja kamnitih pepelnic in sarkofag, v katerem je bil kot pridatek v otroškem grobu najden zlati falus – simbol rodovitnosti. Pred novo porodnišnico pa poizkušamo prezentirati del cestišča rimske ceste z vidnimi kolesnicami v gramozni površini.

V avli SŠC smo v učne namene uredili stalno arheološko zbirko predmetov iz prazgodovinske naselbine in grobov ter rimskih grobov, postavljena pa sta tudi dva grobova v originalni obliki. Podobno zbirko in fotodokumentacijo smo uredili v avli nove porodnišnice, v hotelu Mitra pa smo postavili stalno zbirko najdenih delov oltarjev in ostalega materiala iz V. mitreja. Z vsem tem poizkušamo pri domačinih vzbuditi pozornost do arheološke dediščine kot nove vrednote v njihovem prostoru, tujcu pa pokazati, kakšno arheološko preteletost skriva v sebi domača kulturna plast.

PROSTOR IN ČAS

PODOBA PTUJA V PRAZGODOVINSKIH OBDOBJIH

MARJANA TOMANIČ JEVREMOV

Na področju današnjega Ptuja so bile odkrite številne arheološke najdbe, ki sodijo v različna prazgodovinska obdobja. Po njihovi izpovedni moči jih uvrščamo v kulturne kroge, značilne za naše področje v določenem času. Na osnovi teh spoznavamo življenje, ki se je tod pričelo odvijati pred več kot štiritisoč leti.

Najstarejše najdbe uvrščamo v neo-eneolitsko obdobje. Razen keramičnih fragmentov z Vičave in posameznih glajenih prevrtanih kamnitih sekir, sta bili doslej odkriti dve naselbini, ki sodita v eneolitsko obdobje (2.100 – 1.800 pred. n.št.) in v kulturni krog, poimenovan bodisi kot alpski facies lengyelske kulture, ali kot lasinjska kultura.

Prvo so zgradili na naravno zavarovanem prostoru na današnjem grajskem griču. Odkrita je v večjem obsegu, vendar je bila zaradi poznejših intenzivnih posegov v zemljišče poškodovana. Razen keramičnih in kamnitih izdelkov za vsakdanjo rabo, so odkrili posamezna ognjišča in jame različnih dimenzij. Le delno so raziskali posamezne sledove vodoravnih brun in z oblicami tlakovan prostor manjših razsežnosti. Premalo, da bi lahko govorili o tem, v kakšnih hišah so prebivali takratni prebivalci. Nekaj keramičnih izdelkov pa pripada poznejši vučedolski oziroma slavonski kulturi. Naslednjo poselitev tega prostora lahko zasledimo šele v pozni bronasti dobi, ali t.i. kulturi žarnih grobišč. Seveda pa je zaenkrat vprašljiv tudi začetek poselitve grajskega griča. Pod plastjo najstarejše raziskane plasti, ki pripada, kot je bilo že omenjeno, alpski facies lengyelske kulture, sta bili leta 1989 pri strojnem izkopu vidni še dve kulturni plasti, ki sta strmo padali proti stavbi današnje žitnice. Zaradi nerazumevanja in spleta različnih okoliščin jih pol leta poprej, ko so se tod vršila arheološka izkopavanja, žal ni bilo moč raziskati. Tako so bili uničeni podatki in materialni dokazi o najstarejši poselitvi Ptuja.

Drugo naselbino, ki je vsaj nekaj časa živela sočasno z naselbino na grajskem griču, so odkrili na nizki terasi nad potokom Grajena, na prostoru današnjega srednješolskega centra. V dveh plitvih poglobitvah so v plasti žganine odkrili različno oblikovane keramične izdelke in kamnjto orodje.

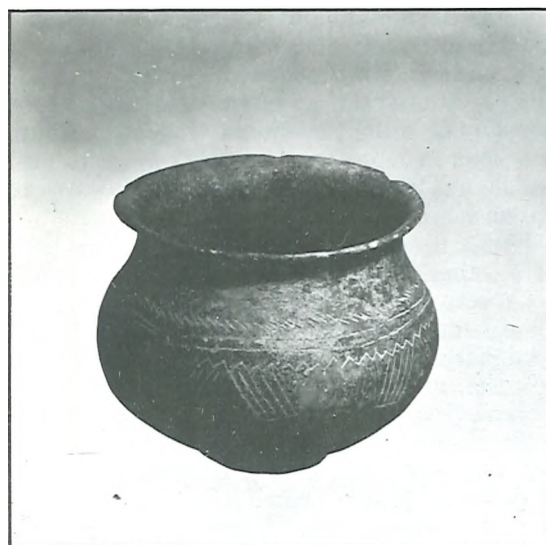
Času eneolitske poselitve sledi bronasta doba (1.800 – 700 pred n.št.). V prehodni čas posta-

vljajo naselbino, ki je stala na južnem vznožju grajskega griča, na prostoru današnjega hotela Mitra. V njej so razen keramičnih izdelkov odkrili tudi sledove lesene arhitekture. Stene hiš so njihovi prebivalci gradili s sohami, ki so jih postavili že v prej izkopane jame.

Na enak način so gradili hiše v obsežni naselbini na prostoru današnjega Srednješolskega centra. Naselbina je bila enoplastna z daljšim razponom poselitve. Prvi prebivalci so naselili prostor že prej omenjene eneolitske naselbine. Nato so se postopno širili proti zahodu in severu. Tu so razen keramičnih, bronastih in kamnitih izdelkov za vsakdanjo rabo, odkrili jame za shranjevanje živil in sledove štirih kurišč oziroma peči, poševno vkopanih v rumeno ilovico s sprednjim delovnim prostorom. Hiše, od katerih so odkrili le jame za sohe in hišni lep ob njihovih daljših ali krajših stranicah, so pravokotnega tlorisa, srednjih dimenzij, z enim ali dvema prostoroma. Naselbino uvrščamo v čas srednje bronaste dobe, ko je naš prostor šodil v naseljitveno območje nosilcev bronastodobne kulture gomil.

V srednjo bronasto dobo sodijo tudi trije skeletni pokopi v skrčeni legi iz Turnišča pri Ptujju. V njih so bili značilni pridatki za ta čas, med katerimi naj omenim iglo z žebliča-

Zg. Hajdina: lonec, okrašen z vrezi, pozna bronasta doba

sto glavico in keramičen vrč.

Podoben vrč so odkrili tudi v enem izmed grobov na Ptuju, kjer pa je že prisoten drugačen način pokopa. Grobovi so bili odkriti južno od Potrčeve ceste, na prostoru današnje upravne stavbe Mesokombinata Perutnine. Časovno sodijo na prehod iz srednje v pozno bronasto dobo, torej na začetek kulture žarnih grobišč. Kulturno jih uvrščamo v virovitiško skupino, s katero jih veže tudi način pokopa. Zanja so značilni plani žgani grobovi, pokrivanje žar z narobe obrnjeno skledo, razbijanje posod nad odprtim grobom in oblaganje žar s fragmenti razbitih posod. V čas virovitiške skupine so postavljene tudi igle z narebreno vazasto glavico. Dve taki so odkrili v ruševinah antične vile na Vičavi.

V žganih planih grobovih so pokopavali še v pozni bronasti dobi, v času t.i. kulture žarnih grobišč. Iz časa mlajše kulture žarnih grobišč (1.000 – 700 pred n.št.) imamo prav na področju Ptuja največ najdb. Ta kultura je bila tako enotna, da so jo po najstarejšem odkritem grobišču v Sloveniji poimenovali ruška in pozneje ruško – mariborska skupina. Takratni prebivalci so zgradili obsežne naselbine na vzpetinah ob dolinah rek, koder so bile stare prometne poti še ohranjene. Na širšem področju Ptuja so bile odkrite tri naselbine in dve, njim pripadajoči grobišči.

Naselbino na grajskem griču so zgradili na naravno utrjeni vzpetini nad reko Dravo, na prostoru prejšnje eneolitike. Od gradbenih elementov so bili odkriti sledovi dveh hiš, ki sta bili po vsej verjetnosti zgrajeni na vodovarnih brunih. Hiši sta pravokotnega tlorisa, postavljeni po vzdolžni stranici, v smeri V – Z. V notranjosti je bilo ognjišče. Razen teh je bilo odkritih preko 20 ognjišč, za katera domnevamo, da so bila vsa postavljena znotraj hiš. Ognjišča so različno grajena. Včasih so bila premazana le z glino, nekatera so bila ob robu obložena s posameznimi oblicami, pri drugih pa je bila pod ilovnatim premazom podlaga iz keramičnih fragmentov in posameznih oblic. Na severnem robu naselbine so bile pozneje odkrite dobro ohranjene jame, globoke tudi do enega metra, v katere so bile postavljene sohe z zašiljenim koncem v smeri V – Z na razdaljo cca 1 metra. Morda so pripadale kakšni stavbi, ali pa so služile varovanju naselbine.

Druga naselbina je stala na nižinskem predelu, vzhodno od današnje Volkmerjeve ceste. Na severu se je raztezala na prostoru pod individualnimi stavbami ob sedanji cesti Borisa Kraigherja, na jugu je segala skoraj do Potrčeve ceste, na zahodu pa do potoka ob sedanji Volkmerjevi cesti, katerega so v srednjem veku zasuli. Ni pa je bilo moč omejiti na vzhodu. Naselbina, ki se je raztezala na veliki površini, je bila precej poškodovana s poznejšo rimsko gradnjo. Skozi njo je potekala

prazgodovinska, t.i. »jantarjeva cesta«, ki so jo odkrili pod traso rimske. Severno in južno od nje so stale stavbe. Imele so pravokoten tloris, ter podolžni stranici, orientirani v smeri JZ – SV in S – J. Njeni graditelji so v prej skopane jame postavili sohe z zašiljenim ali nezašiljenim koncem. Zašiljene sohe so v jame verjetno še zabili in včasih obložili z oblicami. Nato so jame zasuli z ilovico, katero so trdno po-teptali. Sohe za stene hiš so postavili v vrste. Med sohami so, razen ob vhodu in okenskih odprtinah, naredili preplet iz vejevja, ki so ga ometali z blatom ilovice, pomešanim z zdrobljenim ločjem ali s slamo. Na to opozarja ožgan omet – hišni lep z vidnimi odtisi. Na stene iz soh so polagali večje veje ali tramove, ki so jih na vogalih med seboj pritrdili. V notranjosti hiš so postavljali še sohe za pregradne stene ali za oporo ostrejša, slemena. Svoje pokojnike so pokopavali zahodno od naselja, na prostoru današnjega Srednješolskega centra. Po sežigu pokojnika so pepel s preostalimi zoglenelimi kostmi nasuli na dno grobne jame, ali pa so ga položili v žaro in hkrati razsuli po jami, redkeje pa so ga zbrali samo v žaro. Iz časopisnih člankov izvemo, da so že na koncu prejšnjega stoletja in pozneje leta 1937 na tem prostoru izkopali preko sto žganih in nekaj skeletnih grobov. Nimamo pa nobenih podatkov o najdbah. Zato lahko le domnevamo, da morda nekateri sodijo v sklop tega grobišča.

Obsežno grobišče z žganimi grobovi so na začetku tega stoletja odkrili na Zg. Hajdini, na robu nekdanje dravske terase. Sodeč po najdbah, odkritih na različnih mestih, jo lahko prištevmo med obsežne ravninske naselbine.

Vendar se je žarnogrobiščna poselitev na našem področju nadaljevala še v starejši železni dobi (700 – 300 pred n.št.). Na to nas opozarjajo nekatere bronaste in keramične najdbe, odkrite v naselbini na današnji Zihlerlovi

Ptuj: bronasta vozlasta fibula, starejša železna doba

ploščadi. Za to obdobje je značilen pokop v gomilah. Na področju Ptuja so verjetno gomile že zdavnaj izravnali. Tako so izravnali tudi gomile na Zg. Hajdini, omenjene v topografskem zvezku Blatt Ptuj. V njem se omenja tudi železnodobna keramika, odkrita na področju griča pri cerkvi Sv. Roka na Sp. Bregu.

Številne najdbe pa nam izpričujejo močnejšo poselitev Kelto v mlajši železni dobi (300 pred n.št. do našega štetja). Kelti so naseljevali predvsem ravninske predele ob reki Dravi, o čemur pričajo odkrite seliščne najdbe na Sp. Hajdini in grajskem griču, ter grobiščne v Brstju in Skorbi. Posamezne latenske ostaline pa so odkrili na prostoru antične Poetovione, na današnji Ziherlovi ploščadi in Panorami.

Na grajskem griču so, razen keramičnih izdelkov in sledov utrdbe, zgrajene v suhozidni tehniki, odkrili tudi sledove lončarskih peči. Izdelane so iz gline in imajo okroglo kupolasto obliko. Ob njih je bilo kurišče, ki je bilo nižje od dna peči. Dna so bila pod ilovnatim premazom obložena s slojem drobnega gra-moza.

Drugače pa je bila grajena lončarska peč na Sp. Hajdini. Odkrili so jo na prostoru skladišča za plin, na dvorišču hajdinske zadruge, južno od mariborske ceste. Peč je okrogle oblike, s premerom 105 cm. Na rešetju, ki je delilo peč na spodnji in zgornji del, je bilo naloženih več skled enakih oblik in različnih velikosti. Spodnji del peči ali kurišče je bil raz-

deljen na dve simetrični polovici. V njeni bližini sta bili med drugim odkriti tudi dve vkopani kurišči ovalne oblike in pravokoten prostor s pripravljeno ilovico za izdelovanje lončenine. Po vsej verjetnosti pripadajo tej naselbini odkriti grobovi v Skorbi, v katerih so bili razen železnega meča, sulične osti, ščitne grbe (ostanki lesenega ščita) tudi keramični izdelki, med njimi skleda iz srednjelatenskega obdobja, ki je enako oblikovana kot skleda na rešetju peči.

Žgani grobovi s pridatki so bili odkriti tudi v Brstju, v gramoznici severno od vaške ceste. Med njimi izstopa ženski grob, v katerem je bil med drugim bronast členkast pas z vložnim raznobarvnim emajlom, bronasta fibula in modra steklena prstana.

S keltsko naselitvijo so se pričele uveljavljati nove obrti. Pri nas je najbolj izpričana lončarska. Prvič so na hitro se vrtečem lončarskem kolesu pričeli izdelovati različno oblikovano ločnenino. Pri trgovanju z različnim blagom so plačevali s kovanim denarjem. Nekaj novcev so odkrili tudi na področju Ptuja. Ptuj je imel zaradi izredne lege ob Dravi in »jantarjeve ceste«, ki je bila speljana skozenj, vseskozi pomembno trgovsko in strateško vlogo. Keltska poselitev pa je pustila močne sledove tudi v rimskem času. Ti so vidni v oblikah nekaterih keramičnih in kovinskih izdelkov. Ravno na področju Ptuja je v 1. in 2. stoletju močno prisotna noriško panonska noša, prav tako pa se je na rimskih kamnitih spo-

Brstje pri Ptuju: bronasta fibula in pasni sklepanec, okrašen z vrezi in vložnim emajlom, mlajša železna doba

menikih ob vrsti domorodnih imen še dolgo ohranila noriško-panonska voluta. Še naprej so tudi negovali kult raznih keltskih božanstev, med njimi naj omenim le bogove vina Libera in Libero ter božanske dojnice, Nutrices Augustae. Rimljani pa so od njih prevzeli tudi razne geografske pojme, kot ime reke Drave (Dravus) in ime kraja Ptuj (Poetovio).

LITERATURA

- Mihovil Abramić, Poetovio, 1925, 9ss. — Stojan Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, Opuscula archaeologica 5, 1962, 22 ss. — Stane Gabrovec, Kasno brončano doba (Kultura polja sa žarama), Praistorija jugoslovanskih zemalja, Bronzano doba, zv. 4, 1983, 70 ss; isti, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17, 1966, 174 ss. — Blagoj Jevremov, Grobovi z začetka kulture žarnih grobišč iz Ptuja, Arheološki vestnik 39-40, 1988-1989; isti, Varstvo spomenikov 21, 1977, 247 ss, 266s; isti, Varstvo spomenikov 22, 1979, 194 ss; isti, Varstvo spomenikov 23, 1981, 149 ss; isti, Varstvo spomenikov 25, 1983, 232 ss; isti Antični Poetovium, Arheološki pregled 20, 1978, 59 ss. — Josip Korošec, Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, 1965, 13 ss; isti, Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Dela SAZU 6, 1951. — Paola in Josip Korošec, Prazgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v Ptuj, Razprave SAZU 3, 1953, 181 ss. — Paola Korošec, Eneolitik Slovenije, Arheološki vestnik 24, 1975, 180 ss. — Josip Klemenc in Balduin Saria, Blatt Ptuj, Archeologische Karte von Jugoslavien, 1936, 29 s. — Peter Kos, Keltski novci Slovenije, Situla 18, 1977. — Iva Mikl - Curk, Keltski sledovi v duhovni in materialni kulturi antičnega Poetovio, Arheološki vestnik 17, 1966, 417 ss; ista, Varstvo spomenikov 7, 1958-59, 327 s; ista, Varstvo spomenikov 22, 1979, 307 ss. — Stanko Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih gor in Pomurja, Svet med Muro in Dravo, 1986, 165 ss; isti Keltske najdbe v Podravju, Arheološki vestnik 17, 1966, 275 ss. — Anton Šmodič, Nove latenske najdbe na Dravskem polju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 35, 1940, 1 ss. — France Stare, Ilirsko grobišče na Zg. Hjadini pri Ptuj, Arheološki vestnik 1/1-2, 1950, 33ss. — Mira Strmčnik-Gulič, Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabeljčji vasi na Ptuj, Arheološki vestnik 39-40, 1988-1989, 147 ss; ista, Raziskovanje prazgodovinskih obdobj v Ptuj, Ptujski zbornik 5, 1985, 377 ss; ista, Žarno grobišče iz Rabelčje vasi v Ptuj, Situla 20/21, 1980, 61 ss; ista, Varstvo spomenikov 25, 1983, 193 ss; ista, Varstvo spomenikov 26, 1984, 199 ss. — Marjana Tomanič-Jevremov, Poselitev Ptuja in njegove okolice v prazgodovini, Ptujski zbornik 5, 1985, 387 ss; ista, Kovinske najdbe iz žarnega grobišča na Zg. Hjadini pri Ptuj, Ptujski zbornik 3, 1969, 16 ss; ista, Varstvo spomenikov 15, 1972, 145 ss; ista, Varstvo spomenikov 17-19/1, 1974, 109 s, 165 s; ista, Varstvo spomenikov 21, 1977, 247 s. — Ivan Tušek, Varstvo spomenikov 32, 1990, 165 ss. — Ksenija Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, 1973, 24 ss; ista, Virovitiška skupina, praistorija jugoslovanskih zemalja, Bronzana doba, zv. 4, 1983, 551 ss.

POETOVIO V RIMSKEM OBDOBJU

BRANE LAMUT

Po posegu Oktavijana na zahodni Balkan v tridesetih letih prvega stoletja pred našim štetjem, se je Rim zaradi strateških in gospodarskih interesov sredi drugega desetletja ponovno odločil za prodor, meja države se je postopoma pomaknila do Donave. Ena od smeri prodorov je verjetno vodila tudi ob starodavni »jantarni poti«¹ proti severozahodu. Na mestu, kjer je trgovska pot na najugodnejšem prehodu prečkala reko Dravo, je ležalo naselje Poetovio, z imenom keltskega ali celo ilirskega jezikovnega porekla. Zaradi strateške važnosti so Rimljani naselje z zaledjem odtrgali od Norika in ga vključili v provinco Ilirik. Prebivalstvo novo osnovane province se je po dveh desetletjih zasedbe uprlo v znanem ilirsko – panonskem uporu (od 6. do 9. n.š.). V ta čas sodi verjetno prihod legije VIII. Avguste v Poetovio, kjer je ostala do vlade cesarja Klavdija.

Po zadušitvi upora je bila provinca Ilirik razdeljena in Poetovio je pripadla provinci Panoniji. Arheologi predpostavljajo, da je legijski tabor stal na desnem rečnem bregu, na današnji Hajdini pod rečno teraso (na podlagi pogostosti legionarskih nagrobnikov in kasnejšega zaključka vodovoda).

Na koga so Rimljani naleteli v teh krajih in kakšen je bil odnos do staroselcev, o tem vemo bolj malo. Plinij poroča, da žive na področju ob Dravi, Serapilli in Jasi. Za slednje vemo, da so živeli na vzhodu našega področja okoli Varaždinskih toplic (Aque lasae), razmerje med Serreti in Serapilli pa je manj jasno. Na podlagi analize je v tridesetih letih lingvist A. Mayer mejo med njimi potegnil približno po Dravi: severno naj bi živeli Serreti, južno pa Serapilli. Drava, ki je bila že od pozne bronaste dobe važna komunikacija z vzhodom, je ljudstva povezovala in obenem tudi ločevala. Na področju kasnejše rimske kolonije poznamo v prazgodovini vedno dvojno poselitev: na levem rečnem bregu (grajski grič, Rabelčja vas) in na desnem bregu (Hajdina). Tudi neposredno pred prihodom Rimljanov je enak položaj: na eni strani je poseljena Hajdina (najdba keltske lončarske peči), na drugem rečnem bregu pa Panorama in Grajski grič (slučajne najdbe). Po nekaterih predvidevanjih naj bi naselbina na levem rečnem bregu nosila ime Poetovio. Rimljani so poleg legijskega tabora zgradili še naselje najrazličnejših obrtnih delavnic, ki so bile potrebne za vzdrževanje vojske. Takšno naselje so imenovali canabae; običajno jih lociramo na teraso nad taborom (na današnji Spodnji Hajdini), tja, kjer je kasneje zrasel zaselek – vicus Fotunae.

Takšna trodelna poseljenost, naselje staroselcev, legijski tabor in canabae, je značilnost večine obrambnih rimskih postojank ob Donavi (Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum, Singidunum in Viminacium) in poselitev Poetovione v tem času odgovarja splošnemu rimskemu konceptu. Ta se ni spremenil niti v času cesarja Klavdija, ko je legija VIII. Avgusto zamenjala legija XIII. Gemina. Ta je za potrebe legijskega tabora in canab zgradila vodovod od Frama na Pohorju do Hajdine, kar dokazujejo legijski žigi, najdeni na več opekah vodovodnega kanala. Kako dobri zemljemerci so bili Rimljani, nam priča potek vodovoda: znali so v ravnini z minimalnim padcem poiskati najugodnejšo traso, ki se na nekaterih odsekih sklada z današnjo napeljavo. Tako je bila leta 1989 ob polaganju novega vodovoda ob gradu Ravno polje pri Kungoti najdena tudi rimska trasa. Zemljemersko znanje Rimljanov se kaže tudi pri izgradnji cest, ki ponekod na Ptujskem in Dravskem polju potekajo podobno kot današnje. Državne ceste na področju Poetovine sta gradili in vzdrževali v prvem stoletju prav omenjeni legiji.

Tabor legije XIII. Gemine v bližini Poetovione je znan tudi iz pisnih virov. Tacit piše o sestanku legijskih poveljnikov, ki so leta 69 sklenili brez odlašanja kreniti z razpoložljivimi legijami v Italijo, kjer so premagali Vespazijanovega konkurenta in odločilno pripomogli k ustoličenju novega cesarja in z njim flavijske dinastije.

Urbanizacija v provinci Panoniji je tekla postopno. Prvi sta status mesta – kolonije, dobili Emona in Savaria, že v času julijsko-klavdijske dinastije.

Cesar Trajan je na prelomu prvega in drugega stoletja prestavil legijo XIII. Gemino na Donavo, naselju ob Dravi pa podelil nekje med leti 103-105 status mesta, ki se je po njem imenovalo COLONIA ULPIA TRAIANA POETOVIO (Ulpia po cesarjevem rodbinskem imenu), svobodni prebivalci pa so dobili pravico voliti v rimskem okrožju PAPIRIA, v volilnem okrožju cesarja Trajana. Cesar je dal ob podelitvi mestnih pravic postaviti, kot je bil običaj, neko javno zgradbo (morda terme) in dogodek zaznamovati z napisom, izklesanim v marmorno ploščo. Provinca Panonija je bila na začetku 2. stoletja razdeljena na Spodnjo in Zgornjo, Poetovio je bila dodeljena slednji.

Trajan je več svojim odsluženim vojakom podelil zemljo v zaledju Poetovione. Njihovi nagrobniki pričajo, da gre večinoma za vetera-

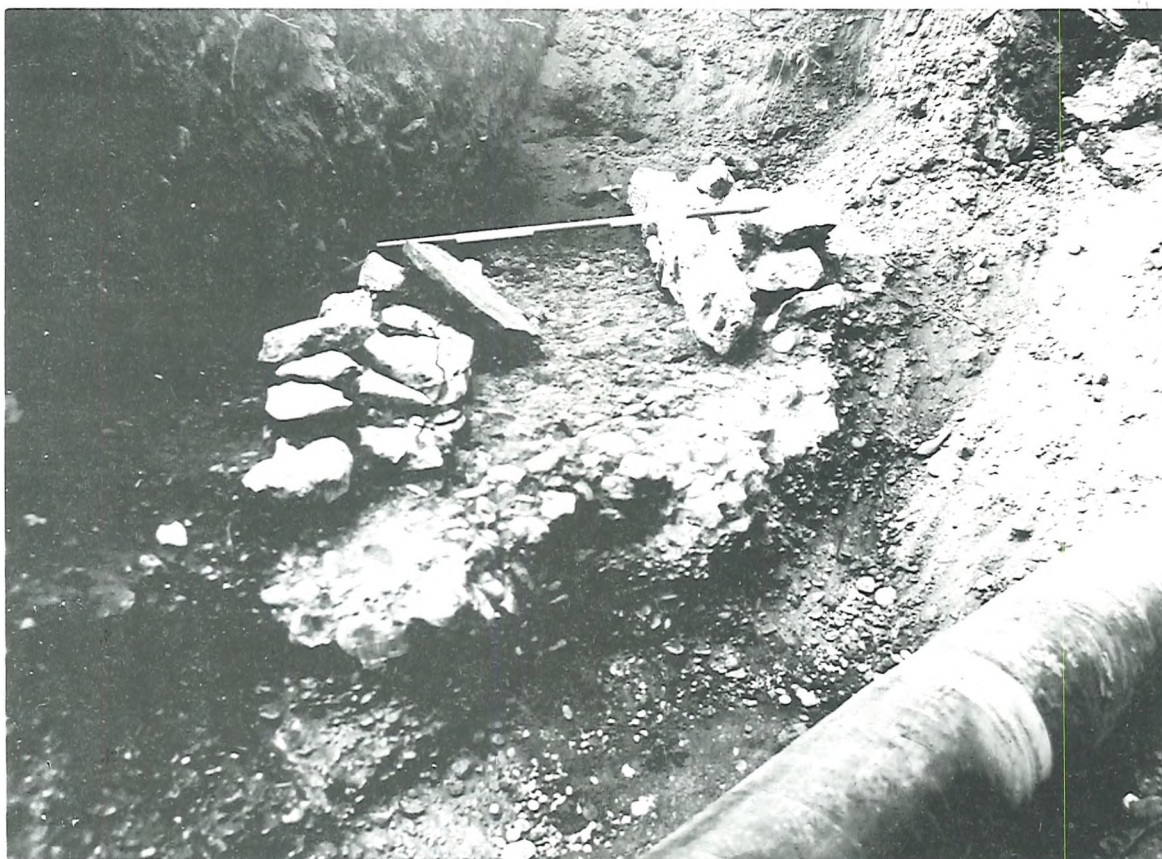
ne legije XIII. Gemine, ki je prej tu domovala, pa tudi za vojake nekaterih drugih enot. Med njimi naj omenimo le K. Kornelija Vera, ki je prejel dvojno mero zemljišča, kot nam priča njegov nagrobnik, danes vzdan v severno steno mestnega stolpa. Valerijci so bili potem vse stoletje najvplivnejša družina v mestu, tudi znameniti Orfejev spomenik oziroma »pranger« je nagrobnik enega od »županov« iz te družine. Najvišje od vseh pa je segel Mark Valerij Maksimijan, ki se je po uspešni vojaški karieri povzpел do senatnega plemstva in leta 184 postal konzul v Rimu.

Mesto je dobilo svojo samoupravo. Na podlagi cenusa so sestavili ordo Coloniae Ulpiae Poet., izvolili so svet desetih mož (decuriones), ki se zelo pogosto javljajo na nagrobnih napisih. Na čelu mesta sta bila dva župana oziroma sodnika, ki sta izrekala pravdo (II viri iure dicundo), ali pa so izvolili njuna namestnika (praefecti pro II viris iure dicundo), včasih pa so postavili celo štiri (III viri iure dicundo). Na vsako peto leto, ko je bila odmera davka – census, sta se župana imenovala II viri quinquennales. Volili so tudi mestnega finančnika (questor) ter mestnega arhitekta, ki je bil odgovoren tudi za red in varnost (aedil), znani pa so še nekateri nižji uradniki.

Za razliko od Emone, ki se je razvijala v okviru nekdanjega vojaškega tabora, je Poetovio zrastle v mesto, ki se je raztezalo v več kilometerski liniji vzdolž glavne ceste (Jadran – Donava), od današnje Hajdine na zahodu do Rogoznice na vzhodu, obe polovici mesta pa je v prvem stoletju in v začetku drugega stoletja povezoval lesen most preko Drave, ki je takrat tekla približno za eno širino jugozahodneje, tako da so njegove ostanke odkopali na suhem. Tako je rimska kolonija v 2. stoletju prvič združila v celoto prazgodovinski poselitveni lokaciji. Mesto, razpotegnjeno ob glavni cesti, lahko v grobem razdelimo v nekaj četrti. Na zahodu (Hajdina) je stala poslovno – trgovska četrt, od tod pa do Drave (Zg. Breg) reprezentančna četrt, onstran reke, na današnjem Muzejskem trgu, na začetku Vičave in na Panorami se je razprostiral forum, na grajskem griču je bila verjetno opazovalnica in svetišča, preko Grajene na vzhod pa se je razprostirala obrtniška četrt. Takšna razdelitev je seveda močno poenostavljena: tudi na Hajdini in Bregu nahajamo sledove raznih obrtnih dejavnosti.

S podelitvijo statusa kolonije je mestu pripadlo obsežno zaledje (ager). Poetovionski ager je na zahodu mejil na ozemlje Celeje (ne-

Odsek kanala rimskega vodovoda Fram na Pohorju – Poetovio pri Kungoti ob gradu Ravno polje, 1. stol. n.št., ob njem sodobna vodovodna napeljava. Izkopavanja in foto Ivan Tušek

kje zahodno od Črešnjevca), na severu na ozemlje Flavije Solve (Wagna pri Lipnici). Na Dravskem polju je ozemlje vključevalo Starše, Hoč pa ne več, potem je meja tekla po Slovenskih goricah in dalje, po Muri, na vzhodu je ager morda vključeval Varaždinske Toplice (posvetilni napisi Poetovioncev), na jugu pa je segal do vrha Haloz, ali še dlje, tako da je mejil na ager Andautonije (Ščitarjevo pri Zagrebu). Nadaljnje ugodnosti je mesto prejelo za časa cesarja Hadrijana, ugodnosti, ki so Poetovio dvignile nad običajno provincialno mesto. Takrat začne delovati na zahodnem obrobju mesta postaja carinske službe, ki je bila organizirana vse od meje z Recijo (današnja Švica), obsegala je Norik, nekdanjo provinco Ilirik, Mezijo in segala s pasom ob Donavi vse do obale Črnega morja (publicum portorium Illyrici). Carino je dal cesar za določeno vsoto v zakup, običajno so se s tem ukvarjali ljudje iz srednjih plemiških slojev (equites). Nekaj zakupnikov nam je znanih z napisnih marmornih kamnov tudi po imenih. Ker je šlo pri zakupu za večjo vsoto, jo je po navadi založilo več ljudi, v napisih se omenjajo običajno zakupniki tretjine carine. Za opravljanje carinske službe so lastniki nastavili izobražene sužnje, večinoma iz grško govorečega vzhodnega dela države. Po tem sistemu je carina funkcionirala do leta 182, potem pa je prišla pod direktno cesarsko upravo in delovala še do konca vlade cesarja Septimija Severa leta 211.

Do istega časa je imel v Poetovioni sedež arhiv province Zgornje Panonije: uradniki različnih stopenj so nam znani z napisnih kamnov, od katerih je najmlajši kvadrast posvetilni kamen Jupitru, najboljšemu in največjemu, ter blagru in zmagi cesarja Septimija Severa. Postaviti ga je dal osvobojenec Junijan, ki je bil pomožni uradnik arhiva province zgornje Panonije. Tretja služba, ki je delovala v Poetovioni, je bil urad za davek na dediščino, uradniki so omenjeni na nekaj napisnih kamnih.

Poetovio je po proglasitvi za kolonijo doživela v drugem stoletju bliskovit vzpon in postala v tistem času največje mesto na ozemlju današnje Slovenije. Nekateri izračuni na podlagi kapacitete vodovodov govore celo o cca. 30.000 prebivalcev, kar je verjetno pretirana številka. Po površini je obsegala ozemlje, ki ga je Ptuj dosegel šele v zadnjih desetletjih, torej po skoraj tisočdevetsto letih. Mesto ob Dravi je predvsem izkoristilo odlično prometno lego. Tu sta se križali dve osnovni prometni žili. Prva je že omenjena starodavna »jantarna« pot. Rimljani so jo posodobili, zgradili so najprej lesen most (ki je bil delan po vzoru Trajanovega mostu na Donavi), kasneje, za časa cesarja Hadrijana, so ga obnovili, kot nam priča fragmentiran napisni kamen. Po tej cesti se je pretakalo proti Donavi vse, kar so

Odsek rimske ceste na vzhodnem robu Poetovione (prizidek porodnišnice). Posnetek prikazuje levi vozni pas s kolesnicama in na desni niz kamnitih plošč, ki so zaznamovale sredo cestišča. Izkopavanja in foto Ivan Tušek

rabile rimske obrambne postojanke, v nasprotni smeri pa panonska produkcija žita, tkanin, goveda, kož itd.. Cesta je imela odcepe, prvič v zahodnem delu agra preko Dravskega polja na sever do sosednjega mesta Flavije Solve in v vzhodnem delu agra odcep za Murso (Osijek). Ta cesta je bila v antiki pomembnejša, kot smer Emona – Siscija. Ob teh pa je obstajala še cela mreža lokalnih cestnih povezav. Glavna cesta je bila v državni upravi, prav tako pas zemlje ob njej, na katerem so potem v določenih razdaljah zrastle počivališča in postaje za menjavo konj ter poštna postaje. Takšna poštna postaja je bila tudi na zahodnem robu Poetovione. Potek ceste skozi samo mesto nam je dokaj dobro poznan in z novjšimi raziskavami podrobneje lociran. Najnovejše odkritje je odsek ceste na vzhodnem robu mesta (prizidek porodnišnice), kjer je bil odkopan del cestišča z dvema trasama kolesnic. Ceste so bile označene z miljniki, antičimi smerokazi, ki so označevali razdalje med mesti. Najbližje Poetovione je bil najden valjast stebričast napisni kamen (odkrit pri obnovi cerkve na Zgornji Hajdini), ki nam pove, da je do mesta še tisoč korakov (cca 1,5 km). Poleg vojske so ceste uporabljali seveda tudi trgovci, ki so častili boga Merkurja: v mestu je bilo odkritih nekaj njemu posvečenih votivnih kam-

nov ter keramični kalup z reliefno upodobitvijo in atributi. Poleg tega je bil najden (in kasneje izgubljen) relief boginje Epone. Ta starodavna keltska boginja je bila med drugim tudi zaščitnica konj, zato so se nanjo obračali s pripročnjami predvsem transportni delavci keltskega porekla.

Drugo važno prometnico je predstavljala takrat plovna Drava. Transport je bil možen nekje od Ruš navzdol, drugo pristanišče je bilo nasproti današnjih Starš in tretje v Poetovionu (ostanki so bili najdeni v bližini današnjega železniškega mostu). Z nasprotnega desnega brega pa je znan posvetilni kamen vzvišenemu bogu Drave (in geniju legije – začetek tretjega stoletja). Ladje in splavi so lahko pluli vse do Murse in dalje po Donavi. V virih je omenjena rečna flota, po napisnih kamnih pa je znan tudi kapitan (trierarcha) ladje.

Obsežno zaledje (ager) je zagotavljalo s sodobno produkcijo hrane pogoj za hitro rast števila prebivalstva in novih priseljencev. Rodovitna zemlja Ptujskega in Dravskega polja je bila razdeljena v določenem delu rimskim veteranom, ki so si tu postavili posestva (villae rusticae); nekatere so arheologi delno odkopali (Pavlovci, Središče). Tudi primeri današnje razdelitve polj nam morda odkrivajo sledove rimskega zemljemerstva (centuriacije). Eden izmed zemljemercev, Mark Ulpij Tertulij, si je dal na stranicah marmornatega sarkofaga izklesati tudi orodje svojega poklica, gromo in kladivasto sekirico. Na Hajdini odkrito pepelnico danes hrani graški muzej.

Del ozemlja (tudi v nižini) je pripadal zaselkom s pretežno staroselskim prebivalstvom – npr. Formin. Poseljen je bil tudi gričevnati svet Slovenskih goric, verjetno s posameznimi kmetijami ali razpršenimi zaselki, katerih arhitektura je bila verjetno lesena in ostankov do sedaj še niso našli. O bivanju na tem področju nam priča le veliko število gomil in redke zgradbe s temelji iz peščenca.

Takšno prometno križišče, kot je bila Poetovio, je bilo ugodna točka za razvoj obrtno predelovalne industrije. Nekaj surovin je nudil sam poetovionski ager in sosednja področja. Že za samo izgradnjo mesta sta bila potrebna gradbeni les in kamen. Po napisu nam je znano združenje tesarjev (collegium fabrum tignuariorum). Poleg gradbenega lesa, pa je mesto potrebovalo precejšnjo letno količino lesa, tako za ogrevanje kot za kurjavo v opekarskih, lončarskih in drugih pečeh, prav tako oglje za kovačije. Ob tem pa so mizarji izdelovali še najrazličnejše predmete; med arheološkimi najdbami naj navedemo leseno vedro na dnu vodnjaka.

Za gradnjo stavb so uporabljali najmanj tri vrste kamenja. Običajne stavbe so zidane ponavadi kar iz rečnih oblic, v tehniki »ribje kosti«, pri kateri so linije kamenja postavljene poševno, izmenično enkrat v eno, drugič v

Čelak (antefix) s podobo maske je krasil vrh slemen poetovinske hiše. Foto Bine Kovačič

drugo stran (zadrževanje vlage). Drugo vrsto kamenja so lomili pri Sv. Barbari. To je bil rumeni peščenec, ki so ga potem transportirali najprej po kopnem do pristanišča pod Vurbergom (nasproti Starš) in nato dalje po reki do poetovionskega pristanišča. Uporabljali so ga za temelje in druge važnejše gradbene člene. Tretja vrsta kamenja, ki ga najdemo v rimskem mestu, je pohorski marmor. Pod zaščito zavetnika Saxana so ga lomili na Šmartnem na Pohorju. Iz njega so izdelovali predvsem okrasne gradbene člene, gladke ali nasvitkane stebre, okrašene preklade, vanj so vklesovali nagrobnike, posvetilne napise raznim bogovom in klesali reliefe. Nedokončane pepelnice, okruški marmorja itd. nam pričajo, da je v mestu cvetela klesarska obrt.

Naslednja surovina, ki je bila Poetovioncem pri roki, je bila relativno kvalitetna glina, ki so jo kopali v ravninskih predelih ob Dravi in Grajeni. V obrtni četrti na vzhodnem delu mesta je bilo do sedaj najdenih že več kot 80 opekarskih in lončarskih peči, običajno po več skupaj (lahko z istim manipulativnim prostorom) v zaključenem obratu, ki je imel prostor za glino, delavnico, sušilnico, skladišče, stanovanjski del itd. Ob žganju gline so za delo potrebovali vodo, tako da najdemo ob lončarskih pečeh tudi vodnjake. Opekarji so izdelovali razne vrste opek v precej standardnih merah, tako da ločimo tiste za gradno sten, različne vrste tlakovancev, strešno opeko, slemenjake in čelake z reliefi mask, ki so krasili čelo strehe in imeli obenem zaščitni pomen. V pečeh so žgali tudi cevi (tubuse), ki so jih uporabljali pri »centralni kurjavi« za pretok vročega zraka v stenah. Z opeko so oblagali kanalizacijo, ki je bila speljana po

mestu, iz opek so sestavili korito vodovoda, ki so ga za potrebe mesta na levem rečnem bregu speljali vse od Vurberga po slemenih obronkov Slovenkih goric do Panorame, zdrobljeno opeko so uporabljali za izdelavo enostavnega hišnega tlaka – estriha, tudi svoje mrtve so včasih polagali v grobnice, sezidane iz opek.

O številnih opekarskih mojstrih nam pričajo žigi z napisi. Nekateri so nam znani le po kraticah, kot npr. QSP, ki se večkrat pojavlja na opekah na skrajnem vzhodnem robu mesta (prizidek porodnišnice), drugi so z enim imenom, kot npr. Adiecti, ali s polnim nazivom, kot so Lucij Oktavij Sekundin, Kaj Julij Agilij, Mark Junij Firmij, Mark Veprij Sever.

Še raznovrstnejši so žigi izdelovalcev keramike. Lončarji so poleg grobe keramike najrazličnejših oblik izdelovali še finejšo posodo (terra sigillata), okrašeno z reliefnimi okrasi. O tem nam pričajo najdeni kalupi. V dvodelne kalupe so stiskovali tudi oljenke, s katerimi so si svetili in jih polagali mrtvim v grobove. Reliefno nam dajejo vpogled v provincialno umetnost rimske Poetovione. Prav tako tudi freske, običajno geometrijskih oblik ali rastlinskih vzorcev, redkeje pa so ohranjeni motivi iz narave, kot sta npr. dva prizora z močvirskimi pticami. Medtem ko so bili freskanti gotovo domačini, pa tega ne moremo z gotovostjo reči za izdelovalce mozaikov, ki so krasili reprezentativne hiše v zahodnem delu mesta.

Surovine za nekatere obrti so poetovinski obrtniki uvažali iz sosednjega Norika. To velja predvsem za kovine, kot so železo, svinec, srebro, morda tudi baker. Ali so izpirali zlato v zlatonosni Dravi in ga uporabljali za izdelavo nakita, ki je bil najden v grobovih na robu mesta, za zdaj ne moremo ugotoviti. Livarske delavnice so bile locirane na zahodnem robu mesta, v četrti, imenovani po boginji sreče – vicus Fortunae, ki je imela tu svoje svetišče. V tej četrti so bili najdeni stožčasti livarski lončki za bron in svinec. Verjetno so livarji prav tu vlili svinčeno ploščato reliefno plastiko Fortune, zavetnice svoje četrti, ki jo hrani ptujski muzej v zbirki drobnega arheološkega gradiva. Druga pomembna najdba iz te četrti je najdba več desetlin glinenih kalupov za enkratno uporabo, v katere so vliвали v bronu sponke (fibule) za obleko.

Druga obrt, nujno potrebna v mestu ob tako prometni cesti, je bilo kovaštvo. Kovačije so bile locirane predvsem ob robovih mesta. V vzhodnem delu je bil odkrit nagrobnik, ki v reliefu prikazuje orodje pokojnikovega poklica: klešče, kladivo in nakovalo. Tudi na zahodnem robu mesta, kjer so se ob carinski postaji ustavljali vozovi, je bila verjetno kovačija. Tu je stalo namreč manjše svetišče Vulkana in Venere s posvetilno ploščo, najden je bil tudi posvetilni kamen, posvečen Vulkanu (Volcano), najprej zaščitniku kovačev, kasneje

Marmorni kip Ikarja je bil verjetno nagrobnik zgodaj umrlega mladeniča. Foto Bine Kovačič

pa so ga častili vsi obrtniki, ki so imeli opravka z ognjem – livarji, verjetno tudi steklarji.

V zahodnem delu mesta (Zg. Breg) so bile najdene steklarske peči (tudi v vzhodni mestni četrti). Najbolje ohranjena je ovalne oblike in kaže dvodelno zasnovo: v eni polovici, ki je bila kupolasto obokana, so se surovine stopile v stekleno maso, ki je potem stekla v drugo pravokotno oblikovano polovico, od koder so jo zajemali za pihanje ali ulivanje v kalupe. Na dnu pravokotnega dela je še danes ohranjena zelenomodra steklarska masa. Kje so pridobivali kremenčev pesek, potreben za izdelavo stekla, se ne da natanko ugotoviti. Najbližja znana ležišča so na Pohorju, kjer se je tudi v novem veku razvilo glažutarstvo. Verjetno so pesek prav tako kot marmor transportirali po reki, saj je bil rečni prevoz v antiki najcenjši.

Našteli smo le nekaj osnovnih surovin, na katerih so temeljile obrtne dejavnosti. Te so bile temelj poetovionskega gospodarstva. Ob njih pa je cvetela še cela vrsta drugih obrtnih in uslužnih dejavnosti: čevljarstvo, tkalstvo, izdelava koščenih izdelkov: piščali, igel za šivanje, okrasnih igel, igralnih kock in žetonov, državev za nože, zapestnic, glavnikov itd..

Sprememba, ki jo doživi kraj ob umiku vojske in hitrem razvoju mesta, se kaže tudi v provincialni umetnosti, v motiviki, ki jo izbirajo za reliefe na svojih nagrobnikih. V prvem in na začetku drugega stoletja krasijo na-

grobne kamne vojakov predvsem odlikovanja: ovratnica (torques), zmagovalni venec (corona), dvoročajna posoda (kantharos), nadalje bojna oprema: čelada, oklep, golenice, štiti ali pa znaki njihovega čina: stotniška palica, prapor.

V drugem stoletju pride do spremembe, do drugačnega čustvovanja. Nagrobnike krasijo reliefi, ki izražajo upanje v večno življenje in ponovno vstajenje, motivika pa je izbrana iz grško – rimske mitologije. Med motivi naj naštejemo le nekatere: Heraklej vodi Alkesto iz podzemlja, Luna skuša obuditi spečega Endimijona, Amor in Psiha, geniji zime, geniji smrti s spuščeno plamenico ali pa eroti z dvignjeno baklo, ki izraža upanje v nov plamen življenja. Nagrobne stele večkrat zaključujejo levja ovršja. Ležeča leva na levi in desni varujeta grob, v sredini pa je prikazana glava grško – egipčanskega boga Serapida z valjasto posodo izobilja na glavi (khalatos). Sadje in drugi plodovi zemlje (ki na reliefu zaradi poenostavitve niso upodobljeni) v Serapidovi posodi izobilja pripovedujejo o naravi, ki se vsako leto obnavlja, na nagrobnikih pa motiv izraža upanje v novo življenje.

Ob tej motoviki se razvije tudi portretna reliefna plastika. Z nagrobnih stel in sarkofagov zro v nas portreti odličnih meščanov, arhivski uradnik s svitki papirusa, mož in žena ali cele družine s prezgodaj umrlimi otroki. Vsi so oblečeni v toge, nekateri detajli, kot so fibule ali pokrivalo, pa nam povedo, ali so bili med njimi tudi romanizirani staroselci.

Sarkofage vojakov krasi zdaj reliefi mladih golih herojev s kopjem, čelado in ščitom, grobove prezgodaj umrlih mladeničev pa kipi Ikarja, ki je v svoji zagnanosti omahnil v smrt.

Poetovio je imela od ustanovitve dalje približno 60 let miru, vso vladavino cesarjev Trajana, Hadrijana in Antonina Pija. Potem pa je razvoj pretrgal okrog leta 167 vpad germanskih plemen Kvadov in Markomanov, ki so prebivali onstran Donave. Bojem, ki so trajali vse do vladarjeve smrti leta 180, se je pridružila še kuga in število prebivalstva se je verjetno precej skrčilo. Zadnja obrambna točka na poti iz Panonije v Italijo takrat ni bila Poetovio, ampak Ločica pri Polzeli, kjer si je postavila tabor II. Italska legija.

Šele cesar Komod je v začetku 80-tih let drugega stoletja sklenil mir, ki pa je trajal le do cesarjeve smrti, potem pa so sledili boji za oblast, iz katerih je izšel kot zmagovalec nekdanji guverner Spodnje Panonije, Septimij Sever (po rodu iz severne Afrike). Med pohodom nad konkurenta Klodija Albina je šel z vojsko skozi Poetovio, o čemer nam pričajo posvetilni kamni. Cesar, ki je bil začetnik nove, severske dinastije (do 235), je seveda dobro poznal razmere v Panoniji, prebivalstvu je verjetno dal vrsto ugodnosti. Od začetka njegovega vladanja se v veliko večjem šte-

vilu kot prej pojavljajo napisi izvorno domorodnih božanstev. Najštevilnejša so v Panoniji posvetila domačemu Silvanu (Silvano domestico): reliefi so poznani tudi iz Poetovione. Koncem 2. in v začetku 3. stoletja je v mestu ob Dravi posebno približljubljen lokalni kult Vzvišenih dojilj (Nutrices Augustae), ki so se jim zaobljubljali starši za zdravje svojih otrok. Ob ozdravitvi so jim v manjših svetiščih (Spodnja Hajdina, Zgornji Breg, Panorama – ali bližina – najdeno v sekundarni uporabi) posvečali marmorne reliefne plošče s standardiziranim motivom, ki nam odkrivajo podobo provincialne umetnosti na prehodu iz 2. v 3. stoletje. Iz časa Severjevih naslednikov Karakale ali Elagebala je posvetilo starodavnemu bogu Drave, ob njem pa še geniju (zavetniku) neke legije, kar priča o prisotnosti vojske v tem času.

Čas med vladanjem Marka Avrela in koncem severske dinastije 235 n.š. kaže prve znake propadanja in nemirov. To se odraža tudi v duhovni podobi prebivalstva tega časa. Medtem, ko so v začetku častili tradicionalne rimske bogove: Jupitra, Junono, Venero, Viktorijo, Merkurja in razne domače bogove, skrite pod preobleko rimskih, pa se, od srede 2. st. dalje pojavljajo najrazličnejše vzhodnjaške religije, ki so transcendentno usmerjene.

Sprva so njihovi častilci orientalski v govorečega vzhoda, kasneje vstopajo tudi domačini. Takšna svetišča so smela v tem času stati le izven začrtane meje mesta (pomerija). Med temi religijami naj navedemo Izidin kult: trije njej posvečeni marmorni zaobljeni kamni so bili odkriti na Hajdini, prav tako nekaj bronastih votivnih ploščic, ki so bile prvotno pritrjene na zaobljubne predmete, ki se nam niso ohranili. Količina teh najdb nas navaja na sklep, da je tu neke moralo stati Izidino svetišče, verjetno na Spodnji Hajdini, kot je sklepal B. Saria. Poleg Izidi posvečenih votivnih kamnov, je bil odkrit tudi kvadrast zaobljubni kamen egipčansko-grškemu bogu Serapidu, ki je danes vzidan v severno steno mestnega stolpa.

Od vseh religij vzhodnega izvora, pa se je v mestu najbolj razširil mitraizem. Vero peržanskega izvora so v imperiju živeči orientalski pod vplivom grške misli bistveno predelali in ustvarili povsem novo religijo. Eden od njenih temeljev je bila tudi lojalnost in tako so cesarski uradniki in sužnji, pripadniki mitraizma, predstavljali ob vojski drugi steber cesarske oblasti. Poetovio spada med tri najmočnejše centre te religije v Spodnji Panoniji. Prvi začetki sodijo morda že v Hadrijanov čas, ko je bila v vicus Fortunae postavljena carinska postaja, kjer so delali uradniki – sužnji po poreklu iz vzhodnega dela cesarstva. Do sedaj je bilo odkritih pet svetišč in nekaj posameznih posvetil, ki kažejo, da je bilo mitrejev celo več. Starejši templji (2. pol. 2. st. in 1. pol. 3.

Pogled na izkopavanja na delu kasnoantičnega grobišča ob severovzhodnem predelu Poetovione (Rabelčja vas). Izkopavanja in foto Ivan Tušek

st.), v katerih so predvsem posvetila carinskih uradnikov, so bili postavljeni na robu mesta : I., II. mitrej na zahodnem, III. mitrej na severovzhodnem koncu. Šele vojaški V. mitrej, dobi uglednejše mesto v reprezentančni četrti v zahodnem delu mesta (Zgornji Breg), najmlajši, IV. mitrej iz Dioklecijanovega časa, ko so imeli mitraisti močno podporo cesarja, pa je bil lociran na robu poetovionskega foruma.

Ker so v mitraizem vstopali lahko le moški, so ob mitrejih stali običajno še templji raznih božanstev, ki so jih častile predvsem ženske. Tako je s prostora ob III. mitreju ohranjen doprsni kip Velike Matere (Mater magna), boginje maloazijskega izvora (njeni sveti kamen je bil prepeljan v Rim že za časa zadnje vojne proti Hanibalu). Poleg mitraizma naj omenimo še verstvo »danubijskih« konjenikov, ki je bilo gotovo mistično, saj o njem nimamo nikakršnih zapisov, še njegovega pravega imena ne poznamo. Vse, kar se nam je do danes ohranilo o tej religiji, so manjše zaobljubne plošče, najdene pretežno ob Donavi (od tod ime) in njenih pritokov; najdbe iz Poetovione predstavljajo eno od robnih področij njene razprostranjenosti. Marmorne reliefne plošče s Panorame prikazujejo boginjo, Mater magno, ki se ji ob glavi vijeta kači, z leve in desne pa se preko ležečih teles bližata konjenika (Dioskura). Zgoraj se plošče zaključujejo z

upodobitvijo Sola in Lune, pod preklado v spodnjem delu plošče pa je prizor žrtvujočih svečnikov ob trinožniku. Tako zasnovane plošče izpričujejo sinkretistično verstvo, ki je nastalo z mešanjem različnih religij. Poleg omenjenih kamnitih, je bila v zadnjem času najdena še svinčena ploščica s podobnim prizorom.

Orientalno božanstvo, ki pa se pojavlja le obrobno, je Sol (sonce); njegovo čaščenje je bilo posebno razširjeno za časa cesarja Elagabala. Posvetilni kamen je danes vzdian v severni steni mestnega stolpa.

Prav tako je le z enim napisom dokumentiran Jupiter Dolichenski: posvetilni kamen je bil odkrit ob I. mitreju na Spodnji Hajdini in je datiran na konec severske dinastije.

S padcem le-te se začne za cesarstvo, pa tudi za Poetovio, petdeset let nestabilnosti in gospodarskega usihanja. Vojska je menjavala cesarje drugega za drugim, konkurenti so se bojevali za prevlado. V času cesarja Galijena so v mestu ob Dravi stacionirani oddelki dveh legij, V. Makedonske in ponovno XIII. Gemine, pod poveljstvom predstojnika Flavija Apra. Poslani sta bili verjetno, da zavarujeta pot v Italijo pred pohodi panonskih uzurpatorjev.

V drugi pol. 3. st. je mesto prizadela huda naravna nesreča. Drava je močno spremenila

svoj tok in odnesla na desnem bregu na področju vse do nekdanje terase in Studenčnice predel, kjer je nekoč morda stal legijski tabor, na levem bregu pa jugovzhodni del, področje pristanišča itd. Mreža mesta je po tem času nekoliko drugače usmerjena.

V 3. st. se spremeni tudi način razporejanja pokopališč. Med tem ko so v prvih stoletjih pokopavali v ozkem pasu ob vseh vpadnicah v mesto, pa so sedaj pokopališča zasnovana kot večji zaključeni areali. Poetovio je imela dve obsežnejši: na desnem bregu reke se je razprostiralo južno od glavne ceste (Zgornji Breg), na levem bregu, pa severno od glavne ceste oziroma obrtniške četrti (Rabelčja vas), kjer je bilo od srede sedemdesetih let do danes odkopanih več kot tisoč grobov.

Sredi osemdesetih let 3. st. je skušal cesar Dioklecijan z gospodarskimi, denarnimi in upravnimi reformami rešiti propadajočo državo. Med številnimi ukrepi je bil tudi odlok o maksimiranju cen osnovnih izdelkov. V tem ceniku je navedena tudi vrsta poetovionske tkanine.

Za časa Dioklecijana je bila Poetovio odtrgana od province Zgornje Panonije in dodeljena spet Noriku, kamor je gravitirala že v prazgodovinskem času. Sodila je v del province, ki se je razprostirala južno od alpskega grebena, bila je bližje morju, zato se je imenovala Mediteranski Norik.

Obdobje Dioklecijanove vladavine je tudi čas forsiranja starih rimskih bogov in mitraizma, obenem pa čas hudega preganjanja kristjanov. Mnogi so umrli mučeniške smrti, med njimi v prvih letih 4. st. tudi poetovionski škof Viktorin, znan zgodnjekrščanski pisec. Krščanstvo, ki je bilo prisotno v mestu že koncem 3. st. je dokumentirano vse do propada Zahodno rimskega cesarstva.

V mestu je znanih nekaj zgodnjekrščanskih cerkva, na druge sklepamo posredno, vendar verjetno niso vse iz istega časa. Nove raziskave v osemdesetih letih so odkrile nekaj mozaikov in gradbenih členov že prej predpostavljene bazilike na Panorami, druga cerkev je bila na vzhodnem delu grajskega griča (4./5. stol. po J. Klemencu), tretja verjetno na prostoru današnje proštije cerkve (gradbeni člani v okoliških stavbah in grobišče iz 4. st.), četrt na Spodnji Hajdini (v kolikor je opredelitev W. Šmida pravilna), peta na Zgornjem Bregu je vprašljiva (arhitektura z apsido), na šesto, pokopališko sklepamo po najdbi dveh zgodnjekrščanskih svečnikov na Rogoznici.

V tem času je bilo število prebivalstva bi-

stveno manjše (glede na 2. st.), površina mesta se skrči, grobišča so skoncentrirana okoli navedenih cerkva, posamezni grobovi pa se nahajajo tudi med stavbami nekdanjih predmestij.

Ugodna prometna lega Poetovione, ki je v 2. st. vzpodbujala trgovino in razvoj obrti ob glavnih prometnih žilah, pa je v nemirnem 4. in 5. stoletju izpostavila mesto pohodom najrazličnejših vojsk. Skozi mesto je šel verjetno sam Konstantin Veliki (obnova Varaždinskih toplic), dalje viri navajajo pogajanja med odposlanstvi Konstancija II. in Konstansa, aretacijo cesarjeviča Gala v vili izven obzidja, pohod cesarja Valentinijana leta 351, pohod vojske Teodozija Velikega in Maksima leta 388.

Po zmagi prvega in uvedbi krščanstva za edino državno vero, je cesar pred smrtjo 395. razdelil cesarstvo med sinova Honorija in Arkadija. Poetovio je pripadla seveda zahodu.

Razdelitev pa ni stabilizirala razmer. Na prehodu iz 4. v 5. stol. prodirajo proti Italiji Zahodni Goti. Nekaj kasneje je ponovno vzpostavljena rimska oblast, vendar jo zruši pohod Hunov pod vodstvom Atila v sredini 5. stoletja. Pred padcem zahodnorimskega cesarstva je zadnji zgodovinski podatek, ki se nanaša na Poetovio tisti, ki pravi, da je bila mati zadnjega rimskega cesarja Romula Avgustula, po rodu Poetovionka.

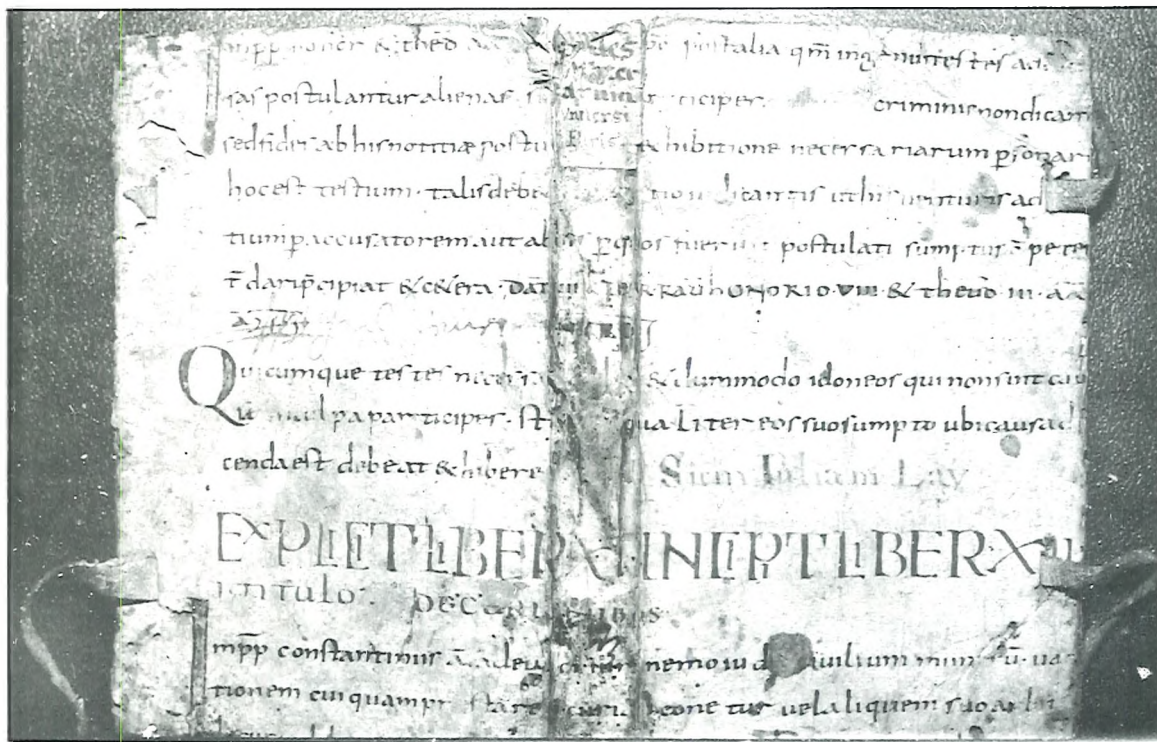
Nadaljni zgodovinski razvoj mesta je zavrt v temo časa preseljevanja ljudstev in zgodnjega srednjega veka. Le splošno zgodovinske podatke lahko apliciramo na razvoj mesta ob Dravi. Vendar lahko sklepamo, da ni nikoli povsem zamrlo, tako da se je lahko ime mesta preneslo v mlajši čas in je ohranjeno v nemškem jeziku kot Pettau, v slovenskem pa kot Ptuj.

LITERATURA

Obsežno literaturo o rimski Poetovionki je zbral nazadnje Jakob Emeršič, Gradivo za bibliografijo Ptuja in okolice (Ptuj 1985), str. 5433: Arheologija. Med navedenimi deli naj bralca posebej opozorim na članke, ki so jih napisali Mihovil Abramič, Balduin Saria, Josip Klemenc, Viktor Skrabar, Jaro Šašel, Erna Diez, Iva Mikl-Curk, Stanko Pahič, Zorka Šubic, Blagoj Jevremov, Marija Lubšina-Tušek, Ivan Tušek in Mojca Vomer Gojkovič. Podatke o izkopavanjih po letu 1985 bo bralec našel v reviji Varstvo spomenikov, članke pa v Arheoloških vestnikih. Med sintetičnimi pregledi o rimskem mestu ob Dravi naj navedem le najnovejše delo: Iva Curk, Ptuj starih dob, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 176, 1991.

FRAGMENT TEODOZIJEVEGA KODEKSA V MINORITSKI KNJIŽNICI NA PTUJU

p. MARJAN VOGRIN

S pričujočim fragmentom sem se seznanil ob pripravi na razstavo Zakladi in pričevanja Ptuja in Ormoža, ki je bila leta 1987 v Ljubljani. Fragment sem že takrat predstavil s kratkim referatom, ki ga na tem mestu povzemanam.

Pergamentni fragment je danes ovitek knjige *Sedes matorum iuris*, ki je bila tiskana leta 1598 v Ambergu. Leta 1632 je bil lastnik knjige Julijan Lay, kar je izpričano na zadnjem notranjem listu knjige, njegov exlibris pa je tudi na fragmentu. Naslednji exlibris pripada p. Konstantinu Wuttu iz minoritskega samostana v Mariboru. Po njegovi smrti je knjižica prešla v minoritsko knjižnico na Ptuj. V katalogu iz leta 1774 je že omenjena, o čemer priča tudi signatūra na prvem notranjem listu in prilepljeni listič na hrbtu knjižice. Prav na hrbtu knjižice je tekst najbolj poškodovan, pa tudi robovi ovitka so v slabšem stanju. Ker je bil fragment zamaščen in deloma nečitljiv, sem ga pred razstavo očistil. To pa je bilo potrebno tudi zaradi identifikacije samega teksta.

Fragment meri po dolžini 21 cm in v višino 15,3 cm. Popisan je na obeh straneh (še vedno je ovitek). Dolžina teksta je 19 cm, med vrsti-

cam je 8 mm razmaka. Inicialke (I, Q, I) so obrobljene in zeleno pobarvane, rdeči napis pa je konec 11. in začetek 12. knjige. Na fragmentu sta dva poznejša vpisa: *Sum Iuliani Lay* in *gnad dienst*.

Ob pogledu na fragment se oči ustavijo na črkah v rdeči barvi. *Explicit* in *Incipit*, konec in začetek, sta pisana v kapitalni pisavi. Tudi uncialna pisava je prisotna na tem malem fragmentu. Najdemo jo v naslovu 12. knjige (In titulo de decurionibus), kakor tudi v vrstici z datumom v 11. knjigi. Karakteristične črke uncialne pisave: d, N in R najdemo v 6. vrstici. Ostali tekst je pisan v lepi karolinški minuskuli. Že to dejstvo nas postavlja v visoki srednji vek. Ko pa se posvetimo posameznim črkam, se ta ugotovitev samo še potrdi. Zato bom predstavil nekaj črk karolinške pisave.

a – to črko najdemo skoraj v vsaki besedi, zato je ne bo težko najti. Poševna črta z dodanim polkrogom. Črka a je najbolj karakteristična črka v karolinški minuskuli,

g – na žalost je v tekstu samo ena črka, pa še ta je slabo vidna (prva vrstica – ingenui), druga je izbrisana; odprta je spodaj, kar je karakteristično za karolinško minuskulo,

r – zgornji del črke ima dolgi rep (druga vrstica – postulantur),

e – črka je za nianso višja in s črtico povezana z naslednjo črko (tretja vrsta – sed fides).

V tekstu so prisotne tudi ligature. Najbolj vidna je st (post v prvi vrstici in še druge). Tudi ae ligatura je na enem mestu lepo vidna (notitiae – v tretji vrstici). Ligatura je tudi et (v prvi vrstici, še bolj pa je vidna v 6. vrstici – et cetera), ki je prešla v današnjo okrajšavo &. V bistvu je ta okrajšava e in narobe obrnjen t, kot vidimo v tekstu.

Drugače pa je v samem tekstu malo okrajšav, kar je za pravne tekste značilno. Že ob objavi Teodozijevega kodeksa leta 438 je izšel zakon, da se ob predpisih ne sme uporabljati okrajšav, razen seveda standardnih in vsem razumljivih.

V tekstu so tudi nepravilne okrajšave. Tako najdemo v začetku 13. vrstice Impp za imperator, moralo bi biti imp. Napaka ali nepravilna okrajšava je tudi v 6. vrstici pri imenu Teodozija (Theud namesto Thed, kot je zapisano v prvi vrstici). Od okrajšav bi omenil samo še qm, ki se pojavlja proti koncu 8. stoletja, čeprav so uporabljali tudi qum. Tudi quo je bila okrajšava v 8. in 9. stoletju, pozneje pa quom (13. stol.) in qn (15. stol.), vse v pomenu quoniam.

V tekstu se pojavljajo imena, od katerih predstavljam le pomembnejša. Honorij (rojen 384. v Carigradu in umrl 423. v Ravenni) je bil sin Teodozija Velikega (345-395), njegov naslednik ter prvi zahodnorimski cesar. Teodozij II. (rojen 401. v Carigradu, kjer je tudi umrl 450. leta) je bil sin Arkadija (378-408), ki je bil prvi vzhodnorimski cesar, in nečak Teodozija Velikega. Očeta je nasledil kot cesar v Carigradu. Po njem je dobila pravna zbirka tudi ime – Codex Theodosianus.

Konstantin Veliki (ok. 280/5 – 337) je znan, pa ne samo v krščanskem svetu, po tem, da je izenačil krščansko vero z ostalimi, in tudi zaradi reform, ki jih je izvedel v upravi rimskega cesarstva.

Transkribirani tekst se glasi takole:

1. Impp /imperatores/ Honor[ius]et The[o]d[osius]aa /augusti/ (Caeciliano praefecto) p[raetori]o. Post alia: Q[uonia]m ingenui testes ad (cau)–

2. sas postulantur alienas, si (socii et pa)rticipes l * criminis non dicant(ur),

3. sed fides ab his notitiae postu(letur,in) exhibitione necessarium personar(um),

4. hoc est testium, talis debet (esse cautio) iudicantis, ut his venturis ad iudi–

5. cium² per accusatorem aut ab his, p[er] quos fuerint postulati, sumptus c[on]peten–

6. t[es] dari p [rae]cipiat. Et cetera. Dat[u-

m] (X)II K[alendae] Febr[uarii], Rav[ennae] l Honorio VIII et Theod (osio)³ III·aa /augusti/

7. a nno 9 con s ularis. Int[er]pr[etatio]:

8. Quicumque testes necessa(rios ha)bet, dummodo idoneos, qui non sint cau–

9. sae in culpa⁴ participes, st(udeat), qualiter eos suo suptu,⁵ ubi causa di–

10. cenda est, debeat exhibere.

11. EXPLICIT LIBER XI INCIPIT LIBER XII

12. I. titulo (De) decuri(oni)bus

13. Impp /imperator/ Constantinus a /augustus/ ad Eva[grium]. Nemo iud[ex] civilium muneru[m] va[ca]–

14. tionem cuiquam praestare curiali conetur vel aliquem suo arbi [trio de curia libe]ret].

1. v tekstu sledi originalna razura

2. v tekstu: iuditium

3. v tekstu: Theodosio

4. v ediciji: aut culpae

5. v tekstu: supmpto

Razlaga v transkribiciji:

/ / izpisana okrajšava

[] dopolnjena okrajšava

() nečitljivo

Prvi popolni tekst kodeksa je datiran z 21. januarjem 409 v Raveni, drugi pa je bil izdan 15. marca 313.

Na koncu tega kratkega zapisa pa si moramo postaviti še najtežji vprašanji: kdaj in kje je nastal pričujoči fragment? Obe vprašanji sta med seboj povezani, a zaenkrat je težko podati zadovoljiv odgovor. Glede kraja nastanka bi bil lahko indic kraj tiskanja knjige in exlibris Juliana Laya; po vsej verjetnosti ga lahko iščemo nekje na Bavarskem ali na Salzburškem. Prav zaradi te nejasnosti je težko določiti tudi čas nastanka. Ker pa je tekst pisan v karolinški minuskuli, nas že to postavlja v visoki srednji vek. Z ozirom na paleografske karakteristike, uvrščam fragment v drugo polovico 9. stoletja. Kadar bo z gotovostjo mogoče ugotoviti kraj nastanka, pa bo lažja tudi časovna opredelitev. Pričujoči fragment je neprecenljiva dragocenost minoritske knjižnice na Ptuju, na katero sta ponosna samostan in mesto Ptuj.

VIR

Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis. Uredila in izdala: Th. Mommsen in P. Mexer, Berlin 1905.

LITERATURA

B. Bischoff, Palaeographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. Berlin 1979. — Zapiski predavanj prof. dr. P. Lander (Fribourg).

ZAPUŠČINA DRUŽINE LESLIE NA PTUJSKEM GRADU

MARJETA CIGLENEČKI

Ptujski grad je eden namogočnejših grajskih kompleksov na Slovenskem. O njegovi preteklosti se je nabralo že veliko strokovne literature,¹ mnoga nepojasnjena vprašanja pa nenehno vabijo k novim raziskavam.

Ptujskemu gradu pripada pomembno mesto med slovenskimi gradovi tudi zaradi opreme. Nekdaj so bili gradovi in graščine na območju današnje Slovenije bogato opremljeni, o čemer lahko beremo v starih inventarjih in drugih opisih. Prvi večji poseg v to bogastvo je bil storjen v letih med obema vojnama. Nove gospodarske razmere so spravile graščake ob dobršen vir dohodka in mnogi so se zatekli k razprodajam umetnin. Veliko teh dragocenosti je bilo prodanih v Avstrijo. Kar je preživelelo vihre druge vojne, je bilo leta 1945 z nekaj redkimi izjemami prepuščeno vsem in vsakomur. Na Ptuj pa so grajska vrata ostala zaprta tudi v najbolj nemirnih in negotovih dneh leta 1945.

Že spomladi 1946 so bile bogato opremljene sobane ptujskega gradu na ogled obiskovalcem. Ptujski muzealci so jih razkazovali kot primer fevdalne stanovanjske kulture, kakršno so na Ptuj gojili Herbersteini, zadnji grajski lastniki.

Herbersteini so ptujski grad kupili leta 1873 na dražbi, zanj pa so odšteli 147.000 florintov.² Več ali manj velja, da so prevzeli izpraznjene stavbe, ki so bile vrh vsega tudi v slabem gradbenem stanju. Takratna gospodarica Terezija Herberstein se je lotila temeljite obnove, ki je bila zaključena leta 1904 z vgrajevanjem novih okenskih okvirov, vratnih podbojev in stenskih opažev. Leta 1907 so v prostore začeli nameščati pohištvo, slike in drobni inventar z bližnjega gradu Vurberg. Vurberg je bil v posesti Herbersteinov že v 17. stoletju, leta 1907 pa so ga namenili ruskemu Rdečemu križu. Ker dragoceni in že v 19. stoletju znameniti vurberški grajski inventar ni več ustrezal novi namembnosti, so ga preselili na Ptuj. V letu 1925 so se Herbersteini odrekli še bivanju na gradu Hrastovec, ki je sodil med njihove najimenoitnejše posesti. V gradu so namestili ruske ubežnike in kadetsko šolo, opremo pa so se odločili razprodati. Dr. France Stelè je v skladu s pristojnostmi konservatorske službe prepovedal prodati v tujino največje hrastovške dragocenosti: zbirko družinskih portretov ter stari družinski arhiv in knjižnico. Vse to in še nekaj neprodanih kosov pohištva je Josip Herberstein preselil na Ptuj.

Današnji inventar ptujskega gradu tako v pretežni meri sestavljajo kosi iz zapuščine

Herberstein. Herbersteini so radi poudarjali, kako zahtevno je bilo obnavljanje in opremljanje ptujskega gradu, hkrati pa so se živo zanimali za prejšnje lastnike in z vso skrbjo hranili vse, kar je ostalo za njimi v ptujskih grajskih prostorih.³

Za gradbena dela, ki so potekala na ptujskem gradu med leti 1873 in 1904, lahko trdimo, da so bila spomeniškovarstveni posegi v modernem pomenu besede. Enako velja za ohranjanje redkih premičnin iz obdobja, ko so na ptujskem gradu gospodarili Leslieji.

Z imenom družine Leslie se na ozemlju današnje Slovenije ne srečujemo ravno pogosto. Že v 11. stoletju se je Bartolomej Leslie, osrednja osebnost pomembne ogrske rodbine, preselil najprej v Anglijo in nato na Škotsko. V nekaj stoletjih so Leslieji na Škotskem dosegli mnoge visoke položaje ter obogateli. V 16. in 17. stoletju pa se je nekaj posameznikov iz družine preselilo nazaj na celino. Večina jih je služila v vojski. Najznamenitejši med njimi je bil Valter (Walter) Leslie. Udinjal se je cesarju Ferdinandu II. in se proslavil v tridesetletni vojni. K uspehu v vojaški službi mu je leta 1634 pripomoglo sodelovanje pri dokaj nečednem poboju vojvode Wallensteina, ki ga je cesar zaradi svojevoljnih pogajanj s Švedi in nemškimi protestanti razglasil za veleizdajalca. Po tem mučnem dogodku je Valter Leslie hitro pridobival nove nazive. Najprej je postal poveljnik regimenta, nato mu je cesar podelil grofovski naslov in kmalu je postal še poveljujoči v Slavonski krajini. Valter Leslie se je proslavil predvsem kot vojak. V vojaški službi je tudi obogatel, v zrelih letih pa je uspešno opravil še nekaj pomembnih diplomatskih poti.⁴

Leta 1656 je Valter Leslie kupil ptujski grad od zagrebških jezuitov za 62.000 florintov.⁵ Grad je ostal v lasti Lesliejev vse do leta 1802. Že Valter Leslie se je lotil obsežnih prezidav, z deli pa so nadaljevali njegovi nasledniki. Posegi Lesliejev so bili doslej v strokovni literaturi označeni kot barokizacija ptujskega gradu, čeprav bi bilo potrebno to oznako nekoliko precizirati in dopolniti z novimi podatki. Nekaj novih spoznanj je že bilo objavljenih.⁶ Na kratko bi lahko rekli, da so Leslieji najprej do kraja izpeljali urbanistično zamisel, ki so si jo načrtali italijanski gradbeniki v petdesetih in šestdesetih letih 16. stoletja, ko so modernizirali ptujski grajski utrdbeni sistem. Šele nato so sledile baročne novogradnje in prezidave, ki pa niso prerasle renesančnega koncepta.

V 17. stoletju so Leslieji grajske sobane na

novo opremili. Podatki o takratnem inventarju ptujskega gradu so sila skopi. V Janishevem leksikonu iz leta 1885 lahko preberemo, da je bila viteška dvorana nekaj opremljena z upodobitvami knezov in princev iz 17. stoletja ter s portreti grofov iz družine Leslie iz 18. stoletja. Slike so bile po letu 1802 prenešene nekam na Moravsko.⁷

Čisto vsega pa Leslieji le niso preselili na Moravsko. Herbersteini so proti koncu 19. stoletja na gradu našli nekaj zavrženih premičnin. Zapuščene in poškodovane predmete so ocenili za dragocenosti in jih vključili med svoj inventar. Tako pravi družinsko izročilo. Tudi v herbersteinskih popisih je najti omembe v zvezi s tem, nekaj teh kosov pa je celo označenih z grbom družine Leslie.

Najdragocenejše iz tega fonda so tapiserije. Terezija Herberstein, ki je leta 1873 kupila ptujski grad, jih je našla na podstrešju, zavržene in nagrizene od miši. Že Terezija ali pa kateri od njenih naslednikov, je dala tapiserije pokrpati in uokviriti. Herbersteini so se

zavedali visoke vrednosti tkanih umetnin. Namestili so jih v najodličnejše grajske sobane.

Tapiserije razvrščamo v dve skupini. Prve štiri so flamske in dosegajo izredno visoko kvaliteto. Datirane so na začetek 17. stoletja, predstavljajo pa prizore iz Odiseje: Odisej reši Telemahu življenje, Odisejevo slovo do fejaškega kralja Alkinao in njegove hčere Nausikae, Odisej ponuja Polifemu pijačo in Odisej s tovariši pobegne Polifemu iz votline.⁸ Tapiserijam žal manjkajo bordure, zato se tudi ni ohranil znak delavnice, kar seveda otežuje nadaljne raziskave. Posamezni prizori so dokaj neenakomerno porazdeljeni izseki iz Odiseje. Morda smemo domnevati, da je serija prvotno obsegala več kosov.

Šest francoskih tapiserij so tako imenovane verdure.⁹ Predstavljajo z drevjem na gosto preraščeno pokrajino, ki se povečini nekje na sredini odpira v osončene jase, s čimer je poudarjeno perspektivno poglobljanje prostora. V pokrajino je postavljenih nekaj pastoralnih, lovskih in ljubezenskih prizorov. Člove-

Flamska tapiserija Odisej pobegne s tovariši iz Polifemove votline, začetek 17. stol., foto S. Habič 1969

Francoska tapiserija Lovska pokrajina z jezdecem in ljubimcema, konec 17. stol., foto S. Habič 1969

ške postave so nesorazmerno majhne v primerjavi z drevjem. Razen na eni manjši, so se na francoskih verdurah ohranile bordure, na katerih pa tudi ni delavniškega znaka. Tudi francoske tapiserije so bile hudo poškodovane. Skorajda vse so sestavljene iz več skupaj sešitih kosov. Ti so sicer dokaj spretno zloženi, vendar so nelogičnosti v kompozicijah očitne.

Tapiserije s ptujskega gradu so doživljale podobno usodo, kot mnoge druge tekstilne umetnine po Evropi. V prvi polovici 19. stoletja niso bile več v modi, zato so jih marsikje zavrgli. Ne sme nas presenečati, da so se tudi tapiserije s ptujskega gradu znašle na podstrešju, posledice pa seveda niso izostale. Ob popraviljanju so preveč načete dele preprosto izrezali, spoji pa nato niso več sledili prvotni likovni zasnovi.

Ne glede na hude poškodbe, pa je deset tapiserij s ptujskega gradu dragocena ostalina iz posesti Lesliejev. Gradovi na Slovenskem so bili v preteklosti bogato opremljeni s tapiserijami, o čemer pričajo stari inventarji.¹⁰ Do konca druge vojne pa je ostalo v Sloveniji le malo gradiva te vrste, ki ga hranita le ptujski in Narodni muzej v Ljubljani.

Iz Lesliejeve posesti je na ptujskem gradu ostalo tudi nekaj mašnih oblačil. Točnega števila zaenkrat sicer ni mogoče ugotoviti, saj je v starejših popisih originalno lastništvo večkrat zapisano skupaj z vprašajem. Ena od kazul, ki jo dopolnjujejo še stola, manipel in bursa, nosi (oz. je nosila) grba družin Leslie in Liechtenstein. Leta 1982 sta bili iz ptujske grajske kapele ukradeni dve kazuli, ki ju kriminalisti niso več izsledili. Ena od obeh je že omenjena z Lesliejevim grbom iz belega in rdečega brokata,¹¹ datirati pa jo je mogoče na začetek 18. stoletja. Leslieji so bili povezani z Liechtensteini že v 17. stoletju. Ženo iz te družine je imel Jakob Leslie, ki je gospodaril na ptujskem gradu od 1667 do smrti 1692. Njegov nečak in naslednik Jakob Ernest Leslie je bil poročen z Luizo Liechtenstein. Jakob Ernest je uporabil grba obeh družin, da je z njim označil štukaturo na stropu grajske jedilnice, ki je pripisana mojstru Petru Zaaru in datirana v drugo desetletje 18. stoletja.¹² Tudi dragoceno kazulo, ki se najbrž ne bo več vrnila v ptujski muzej, je treba pripisati zakonskemu paru Jakob Ernest Leslie – Luiza Liechtenstein.

Za časa Lesliejev je bilo na ptujskem gradu

postavljenih več temnorjavo glaziranih peči, ki jih lahko datiramo v drugo polovico 17. stoletja. Na pečnicah se ponavljajo angelske glavice, girlande, akant in družinski grb. Ko so Herbersteini leta 1873 prevzeli grad, so morale biti te peči že hudo poškodovane. Podjetna Terezija Herberstein, ki se je lotila temeljite prenove gradu, je iz več različnih, a dokaj podobnih peči dala postaviti eno samo v jugovzhodnem grajskem traktu v takoimenovani grajski pisarni. Na pečnicah se ponavljata grba družin Leslie in Thurn-Taxis (?).¹³ Več fragmentov enakih in podobnih temnorjavo glaziranih pečnic se je našlo leta 1981 ob severnem grajskem zidu ob priliki podtemeljevanja.¹⁴ Ob severnem grajskem zidu je bila odpadna jama, kamor so grajski stanovalci odmetavali vse nepotrebno, tudi dele razrušenih peči.

Tudi obnovitvena dela v letu 1991 so prinesla nekaj zanimivih izkopanin. V notranjosti in v neposredni bližini vzhodnega grajskega stolpa, ki ga je leta 1665 dal pozidati Valter Leslie, smo med drugim našli srebrnik Leopolda I. in fragmentiran keramičen krožnik s cvetličnim ornamentom.¹⁵ Oba sodita v drugo polovico 17. stoletja.

Skopi opis v Janischevem leksikonu omenja slike v viteški dvorani, za katere danes ne vemo več, kje so shranjene. Vsaj eno oljno sliko in eno grafiko, ki sta v fondu ptujskega

Leonardo Venetiis: Portret grofa Leslieja, bakrorez, 17. stoletje, foto B. Kovačič 1991

GVALTIERO CONTE DI LESLIE DEL CONS^o DI STATO DI
S M^{ta} CES^{te} GENERALE IN SCHIAVONIA, CAVALIER DEL
TOSON, AMBASCIATORE STRAORDINARIO ALLA PORTA
OT TOMANNA *

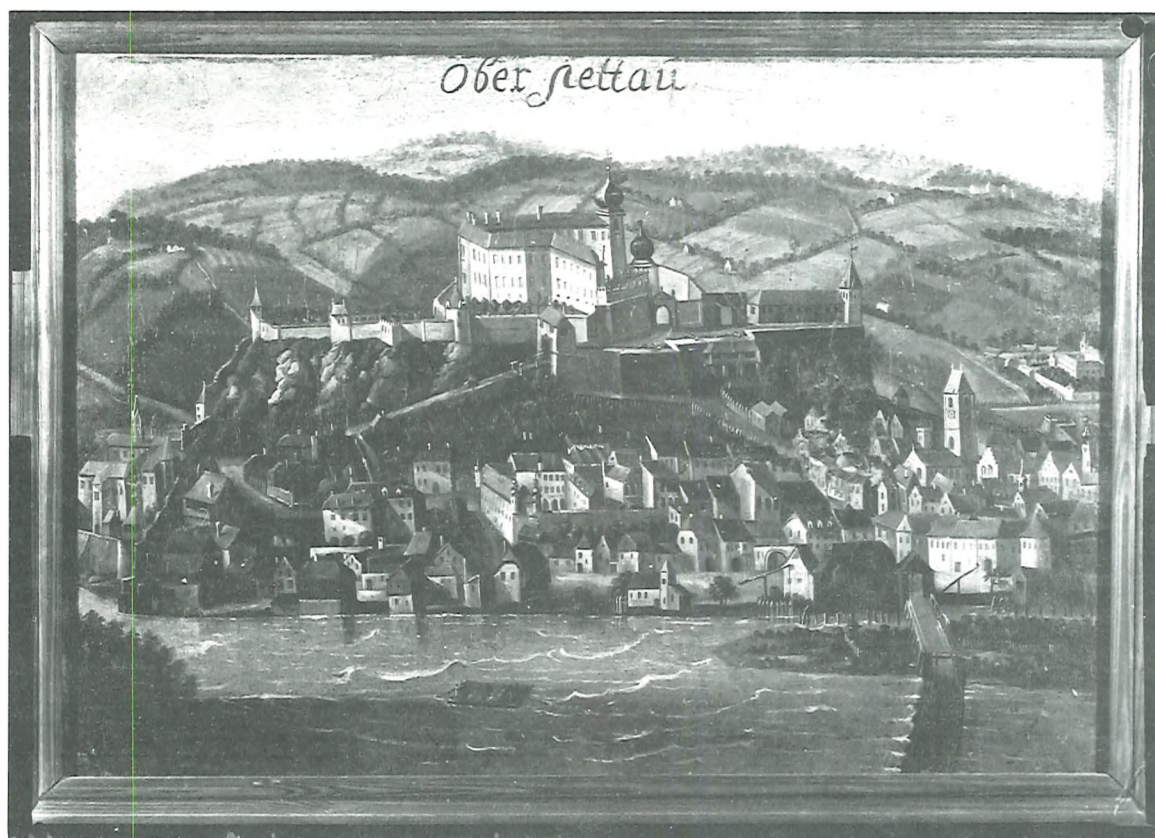

Lesliejev grb v viteški dvorani, foto Langerholz 1962

muzeja, pa lahko z dokajšnjo verjetnostjo pripišemo Lesliejem.

Eno od pomembnih ptujskih likovnih del je veduta Ptuja iz leta 1687.¹⁶ Na sliki je pravzaprav upodobljen ptujski grad in takšen je tudi naziv slike, izpisan na sredini zgoraj – Oberpettau (Gornji Ptuj). Tako se je ptujski grad imenoval še na začetku 20. stoletja. Neznani slikar pa je upodobil tudi celo mesto. Do podrobnosti je dokumentiral mestne zgradbe, ki se stiskajo na ozkem prostoru med Dravo in vznožjem grajskega griča. V središču slikarjeve pozornosti pa je bil grad, ki je upodobljen nekoliko predimenzionirano v primerjavi z drugimi objekti. Slika ni niti signirana niti datirana. Leto nastanka je določeno glede na izoblikovanost posameznih objektov v mestu, ki je bilo hudo prizadeto v požaru maja 1684, a je do leta 1687 že obnovilo večino svojih stavb.¹⁷ Slika je narejena nekoliko konservativno, v pogledu od zgoraj navzdol. Kompozicija je razdeljena v več zaporednih pasov, ki se pomikajo navzgor in tako ustvarjajo vtis globine. Kljub konservativnemu pristopu pa slikarju ne kaže odrekati likovnega znanja. Uspelo mu je ustvariti vtis poznega popoldneva. Preko hiš so se potegnile dolge sence, le na zahod obrnjena pročelja so še toplo obsijana od sonca.¹⁸

Gornji Ptuj velja za prvo posvetno veduto kakega kraja na Slovenskem in torej ni vezana na čudežni dogodek.¹⁹ Brez večjega omahovanja lahko za naročnika določimo Jakoba

Veduta Ptuja, 1687

Leslieja, ki je bil leta 1687 lastnik ptujskega gradu.

V ptujskem muzeju pa je shranjen tudi bakrorez z doprso upodobitvijo grofa Valterja Leslieja,²⁰ ki je kupil ptujski grad leta 1656 in ostal njegov lastnik do smrti leta 1667.

Najznamenitejši predstavnik nemške veje Lesliejev je upodobljen v vlogi cesarskega odposlanca na turško porto. Po znameniti zmagi nad Turki pri Monoštru, 1. avgusta 1664, je cesar Leopold I. prav Valterju Leslieju naložil eno od zahtevnejših nalog pri ratifikaciji mirovne pogodbe s turškim sultanom Mehmedom IV. Leslie se je sprva upiral napornemu in dolgemu potovanju v oddaljeni Istanbul, saj je imel že več kot 60 let. Premamil pa ga je red zlatega runa, s katerim ga je odlikoval cesar. To visoko odličje so prejeli le redki izbranci. Eden od Valterjevih naslednikov, verjetno Jakob Leslie, je dal red zlatega runa skupaj z družinskim grbom vklesati nad portal viteške dvorane na ptujskem gradu. Odličje je bilo pač eden največjih družinskih ponosov. Ovenčan s to slavo, se je Valter Leslie le odpravil na pot in dobro opravil svojo nalogo. Njegov življenjepisec (Edvard Damisch) navaja,²¹ da so na turški porti zelo občudovali Lesliejevo razgledanost. Menda noben krščanski odposlanec ni bil deležen tolikšnega čaščenja na osmanskem dvoru. Dolga pot pa je bila za starega moža vendarle prenaporna. V Dežel-

nem arhivu v Gradcu so shranjena štiri pisma s te poti, ki jih je svojemu očetu Janezu Maksimilijanu I. Herbersteinu pisal Janez Jožef Herberstein, eden od Lesliejevih spremljevalcev.²² Janez Jožef Herberstein je imel 35 let, pa je težko prenašal zastoje na cestah, ki so ob vsakem dežju postale skoraj neprehodne. Med člani spremstva so razsajale bolezni, tedne in tedne trajajoče bivanje v Istanbulu pa je postalo dolgočasno celo za mladega moža. Valter Leslie je po vrnitvi domov zbolel. Umrl je 4. marca 1667, pokopali pa so ga v škotski cerkvi na Dunaju.

Bakrorezec Leonardo Venetiis je Valterja Leslieja postavil v interier. Steber v ozadju ovija zavesa s cvetličnim vzorcem. Plemičev obraz obdajajo kodrasti lasje ter dolga brada in brki. Obleka se mu na prsih zpenja z vrsto drobnih gumbov, odet pa je še v vzorčast brezrokavnik s krzveno obrobo. Oblačilo spominja na dragocene orientalske obleke in ga lahko primerjamo z nekaj podobnimi oblačili na portretih osmanskih veljakov iz ptujske zbirke turquerij,²³ ki je nastala okrog leta 1666 po naročilu Janeza Jožefa Herbersteina in je tesno povezana z Lesliejevo diplomatsko odpravo v Istanbul leta 1665. Turški sultani so evropskim diplomatom pogosto poklanjali kaftane iz najdražjih tkanin. Evropejci, ki jih je očaralo orientalsko razkošje, so se v njih radi upodabljali.²⁴ Tudi italijanski napis pod

portretom Valterja Leslieja poudarja, da je bil ta znameniti vojak in cenjeni diplomat odposlanec na turški porti.²⁵

Po vsej verjetnosti se med muzealijami na ptujskem gradu skrivajo še kakšni predmeti, ki so bili prvotno v lasti Lesliejev. Morda bodo obnovitvena dela v naslednjih letih ali pa celo študijsko zasnovana izkopavanja na ptujskem gradu kdaj v prihodnosti odkrila še kakšne ostaline njihove oprave, ki jih danes prekriva zemlja. Vendar lahko tudi na osnovi majhnega števila ohranjenih umetnin iz posesti Lesliejev sklepamo, da je bil ptujski grad v 17. in 18. stoletju bogato opremljen.

Leslieji so bili dobri gospodarji. Dokončali so temeljito preobrazbo ptujske trdnjave, ki je bila zastavljena v 16. stoletju, ter izpeljali pomembne baročne prezidave. Grajske sobane so napolnili z mnogimi dragocenostmi. O tem priča nekaj skopih starih zapisov ter več umetnin, ki so se ohranile na ptujskem gradu.

OPOMBE

1. Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Območja Maribora in Ptuja, Ljubljana 1990. Na str. 105 je našeta vsa pomembnejša literatura o ptujskem gradu. — 2. J. A. Janisch, Lexicon von Steiermark, Graz 1885, II. del, str. 482 (geslo Oberpettau). — 3. Vrsta podatkov o tem, večina še neobdelanih, je zaspisana v arhivski zapuščini družine Herberstein. Hrani jo Zgodovinski arhiv Ptuj pod oznako Arhiv Herberstein – sekretariat — 4. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. Razstavni katalog, Pokrajinski muzej Ptuj 1992, str. 44-46. Na str. 44 so navedeni najpomembnejši viri in literatura, ki navajajo zgodovino družine Leslie. — 5. J. A. Janisch, Lexicon von Steiermark, str. 478. — 6. Miroslav Klemm, Štuko dekoracije sjevernog krila isusovačkog kolegija u Varaždinu. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin, leto 8, Varaždin 1988, str. 33-43. Marjeta Ciglenčki, Ptuj – utrdba v obrambi pred Turki. Srečanje z Jutrovim..., str. 31-36. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec,

Vurberg in Ptuj. Srečanje z Jutrovim ..., str. 43-52. — 7. glej op. 2. — 8. Inv. štev. UO 485 T, UO 490 T, UO 488 T, UO 489 T. — 9. Inv. štev. UO 481 T, UO 482 T, UO 483 T, UO 484 T, UO 486 T in UO 487 T. — 10. Hanka Štular, Tapiserija v Sloveniji. Razstavni katalog, Narodni muzej v Ljubljani 1982, str. 18, 19. Marjeta Ciglenečki, Oprema gradu Velika Nedelja v letu 1673. Ormoški zbornik III, Ormož 1988, str. 62, 62, 68. — 11. Inv. štev. UO 419 – A – lt. — 12. Miroslav Klemm, Štuko dekoracije ... — 13. Inv. štev. UO 501 – peč. — 14. Marjeta Ciglenčki in Blagoj Jevremov, Posegi na ptujskem grajskem kompleksu po letu 1945. Varstvo spomenikov XXV, Ljubljana 1983, str. 92. Fragmenti nosijo inv. štev. UO 1547 K – UO 1554 K. — 15. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein, str. 46, kat. št. 4.48. — 16. Inv. štev. G 829 s; o.pl., 48x69 cm. — 17. Jože Curk, Razvoj ptujske mestne vedute. Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 238, 240. — 18. Marjeta Ciglenečki, Ptuj na starih vedutah. Razstavni katalog, Ptuj 1989 (ponatis) str. 8, 9, 27. — 19. Ivan Komelj, Slovenski kraji in naselja v preteklosti. Razstavni katalog, Narodna galerija v Ljubljani 1978, str. 12. — 20. Inv. štev. G 529 g; 25x16,7 cm. — 21. (Edvard Damsch?), Des heiligen römischen Reiches Graffen von Leslie deutscher Linie von ihren Ursprung 1067 bis zum Austerben 1802. Zgodovinski arhiv Ptuj, rokopisna zbirka, R – 39. — 22. Harald Heppner, Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665-66. Osterreichische Osthefte 20/1978, str. 116-123. Srečanje z Jutrovim ..., str. 127, kat. št. 4.17 (katalogski opis Harald Heppner). — 23. Srečanje z Jutrovim ..., str. 153, 157. — 24. Znameniti diplomat Žiga Herberstein (1486-1566) je trikrat upodobljen v kaftanu, ki mu ga je leta 1541 poklonil sultan Sulajman Veličastni v Budi. Leta 1559 se je dal upodobiti sam na koloriranem lesorezu, ki je objavljen v njegovm avtobiografskem delu Gratae posteritati Dunaj 1560. Lesorez je nato dvakrat služil kot predloga za oljno sliko. Starejša iz 17. stoletja je shranjena na gradu Herberstein na avstrijskem Štajerskem, mlajša iz 18. stoletja pa v Pokrkajnskem muzeju Ptuj. — 25. GVALTIERO CONTE DI LESLIE DEL CONS: DI STATO DI/ S. M^{TA} CES^A GENERALE IN SCHIAVONIA, CAVALIER DEL/ TOSON, AMBASCIATORE STRAORDINARIO ALLA PORTA / OTTOMANNA.

PTUJSKO MESTNO POKOPALIŠČE¹

IRENA LAČEN BENEDIČIČ

Čas grajske naselbine od leta 1100 do 900 pr. n. št. sovпада z naselbino na Hajdini. Grobišče jasno osvetljuje kulte in predstave starih prebivalcev. Mrliče so sežigali in pepel pokopavali preprosto v zemljo ali pa v lončenih posodah – žarah. Od tod tudi poimenovanje tega časovnega obdobja – kultura žarnih grobišč. V starejši železni dobi se je način pokopavanja spremenil, umrle so pokopavali pod velikimi kopami zemlje – gomilami.

V rimski državi zasledimo posebnost glede pokopališč. Razprostirala so se vedno ob glavnih cestah, ki so vodile v mesto. Posebnost rimskega mesta je bila, da so človeka, ki se je bližal mestu, pozdravile najprej vrste nagrobnikov z napisi, ki so govorili o življenju meščanov. Popotnik se je tako najprej srečal z mrtvimi rodovi mesta, šele nato z živimi.

V prvih časih prevladujoča oblika nagrobnika se v Poetovionu imenuje stela, visoka, vitka plošča. Nosila je napis o imenu, stanu in domovini umrlega ter podatke o njegovem življenju. Pogosto je imel njen bogati relief mitološko vsebino, nanašajočo se na življenje in smrt, čeprav je bil antični človek bolj navezan na življenje.

Tudi Rimljani so mrliče sežigali in pokopavali pepel v različnih žarah, zidanih skrinjah – pepelnicah, revne pa preprosto polagali v zemljo. Največje poetovionsko grobišče leži ob današnji Prešernovi ulici in Ljudskem vrtu.

V tretjem stoletju, ko je bila državna vera mitraizem, se je obseg mesta širil, a se je že ob koncu stoletja (čas Diokleciana) močno zmanjšal. Grobišča so se razširila v bližino mesta. Skoraj vedno so pokopavali neupepeljene mrliče, premožnejše so polagali v krste, ali pa so jih zavijali v mrtvaški prt. Od številnih bogatih pridatkov v grobove je ostal le bronast novc za brodnika.

V 4. stoletju prevzame mesto državne religije krščanstvo. Zrastejo nove cerkve, okoli katerih začno nastajati grobišča. Grobovi so skromni, pridatkov večinoma ni. Mrliče so pokopavali v vrstah in, kot je bilo značilno tudi za srednji vek, z obrazom obrnjenim proti vzhodu. To je odraz vere preprostih ljudi, ki so častili predvsem sonce in dnevno luč, ki so jima pripisovali božanski pomen.²

V srednjeveškem mestu je osrednjo vlogo na Ptuj dobila proštijaska cerkev sv. Jurija, ob kateri se omenja pokopališče že leta 1314. Na pokopališču, ki je verjetno bilo obzidano, je stal okrogel karner sv. Mihaela, ki je bil v letih 1495, 1676 in 1754-55 obnovljen. Bil je

romanski, odstranili pa so ga po letu 1776, ko je bilo pokopališče opuščeno.³ Marija Terezija je 9. junija 1751 vsem mestom pokopavanje v cerkvi ali okoli nje prepovedala. Za Štajersko je bil takšen odlok izdan leta 1774. Z dvornim dekretom 1. decembra 1783 pokopi v cerkvah skoraj popolnoma zamerejo, Jožef II. pa ponovi dekret z okrožnico 23. avgusta 1784.⁴

Država je s svojimi odloki močno vplivala na zunanji videz pokopališč. Patent Marije Terezije 28. julija 1750 je določil, da pri pokopu darovanje duhovniku ni dovoljeno. 23. septembra 1763 odredi Marija Terezija, da mora duhovščina glede na vrsto pokopa svoje vprašati, v kateri klasi naj pokopljejo umrlega. Brezplačen pokop revežem je odredil Jožef II. leta 1782.⁵

Tri leta kasneje je isti vladar določil, da naj umrlega od župnišča ne spremljajo na pokopališče, ampak naj ga odnesejo v župnijsko cerkev. Tam naj ga blagoslovijo, nato pa naj ga tiho, brez ponašanja in blišča štirje nosači odnesejo h grobu.⁶

Jožef II. je z odredbo 20. januarja 1785 določil, da morajo umrle pokopavati v krstah. Druga odredba pa izhaja iz prakse. Glede na to, da so bila pokopališča oddaljena od naselij, je z dvornim dekretom 6. decembra 1784 prišlo do razlastitve pokopališkega zemljišča. Odredilo se je tudi, da je pokopališče potrebno obdati z obzidjem. Z dvornim dekretom 13. januarja 1756 je bilo odrejeno, da je občina pristojna, da določi čas pokopa, nikakor pa mrtvih ne smejo pokopati manj kot 48 ur po smrti. Zaradi nastalega smradu, posebej v poletnih mesecih, je dolžna cerkev ali občina urediti mrtvašnico. Trupla, ki razpadajo, je potrebno takoj po mrliškem ogledu pokopati. Umrle zaradi nalezljive bolezni lahko pokopljejo prej kot v 48 urah, vendar po mrliškem ogledu. 30. oktobra 1789 je bil izdan zakon, ki je prepovedal svojem ogled, če je pokojnik umrl zaradi črnih koz. Izdan je bil poseben predpis o pokopu samomorilcev, ki jih je bilo potrebno pokopati na tiho. Samoumevno je bilo, da duhovnik pospremi umrlega h grobu po njegovi volji. Če je bil samomorilec vojak, je lahko igrala vojaška pogrebna godba. Če je zapornik umrl v zaporu, so ga sorodniki lahko pokopali brez oznanila. Stroške zanje in za revne je nosila občina, kjer je bil pokojnik najden, ne pa tista, kamor je bil pristojen. Tiste, ki so umrli v bolnišnici, pokoplje ta na svoje stroške, saj so zajeti v nego bolnika. Pri

tujcih je običajno plačala stroške občina, če pa je pokojnik imel sorodnike ali svoje premoženje, to ni bilo potrebno.⁷

Jožef II. je 23. avgusta 1784 oznanil:

1. Grobnice, pokopališča okoli cerkve ali tako imenovane božje njive, ki se nahajajo v okolici naselij, naj se ukinejo, zanje pa naj se izberejo primernejši prostori.

2. Vse in vsakega umrlega, tako kot doslej, na njegovo željo ali željo sorodnikov odnesejo v cerkev, tako kot predpisuje red, podnevi ali zvečer, kjer ga ob cerkvenih molitvah tudi blagoslovijo.

3. Za pokopališče je potrebno izbrati dober prostor, kjer zemlja ni premokra, ograjeno pa naj bo z obidjem in označeno s križem.

5. Grob naj bo 6 čevljev globok in 4 širok. Istočasno se lahko pokoplje več umrlih. Med grobovi mora biti prostor v širini 4 čevljev.

7. Želji svojcev ali prijateljev, ki želijo umrlemu postaviti spomenik oziroma nagrobnik, se mora na vsak način ustreči. To je mogoče ob obzidju, nikakor pa ne na sredini pokopališča.

8. Prenehati je potrebno z vsemi grobnicami in pokopi v samostanih in bolnišnicah.

Točki 4 in 6 pa določata, da naj bodo trupla zašita v lanene vreče, župnik naj opravi pogrebno slovesnost, na pokopališču pa naj ga stresejo iz vreče in posipajo z apnom.

En odstavek v Avstrijskem državnem slovarju je namenjen tudi grobiščem. Z zakonom iz 1782. je bila določena ureditev pokopališča za katolike in nekatolike. Zakon iz leta 1788 je določal ureditev javnega pokopališča. Jožef II. je dovolil ureditev pokopališč nekatolikom povsod tam, kjer so imeli svojo božjo hišo: nekatoliki naj si uredijo svoje pokopališče. Ne katolikom sicer pokopa na katoliškem pokopališču ne morejo prepovedati, vendar jih lahko pokopavajo skupaj na posebej odbranem mestu. Na posebnem mestu se naj pokopavajo tudi samomorilci, ločenci in podobno, vsi pogrebi pa naj imajo na voljo duhovnika. Pokop je potrebno urediti po zakonih cerkve. Zadrževanje na pokopališču je svobodno ker je javen prostor in zanj ni potrebno plačati davka.⁸

V letu 1894⁹ je mestna občina Ptuj ustanovila lasten pogrebni zavod. Pri izdelovalcu pokopaliških vozov v Varaždinu je naročila mrliški voz.

Poročila o mrliških ogledih v letu 1894¹⁰ so dvojezična. V primerjavi z letom 1896¹¹ je več tuberkuloze, ki prevladuje v obeh letih, poleg marazmusa. Mrliško ogledno poročilo za leto 1900¹² pa kaže, da je ena tretjina ljudi umrla za tuberkulozo, kot bolezen in vzrok smrti pa so navedeni še paraliza, marazmus, bronhitis, abortus, tifus, želodčni rak...

V odnosu do umrlega se človekova simbolna narava odraža v obredu, katerega glavna priča je spomenik – nagrobnik. Spomenik po-

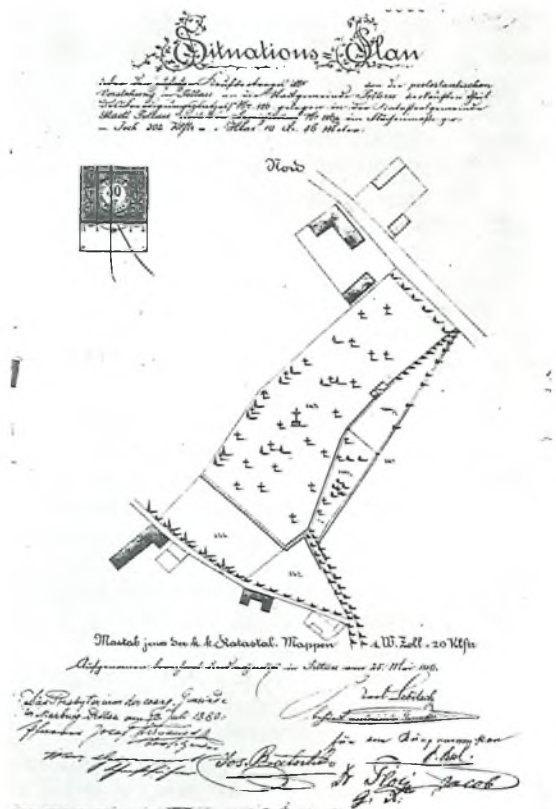
meni sporočilo bližnjim in spominja na preminule, pokopališče je torej potreba živih. Nagrobniki naših prednikov so pogosto ob drevesih, obdani z bršljanom in tako opozarjajo na svetost prostora.

Na ptujskem pokopališču so ohranjeni nagrobniki umrlih, za katere lahko danes v arhivskih virih najdemo veliko pričevanj o njihovi trgovski, kulturni, obrtni ali kakršnikoli drugi aktivnosti. Zelo malo osebnosti, ki so pokopane na našem pokopališču, pa je danes znanih Ptujčanom.

Priimki na nagrobnikih pojasnjujejo izvor prebivalcev mesta. Na Ptuj so se v 16. stoletju priselili številni italijanski mojstri, ki jim je mesto nudilo dober zalsužek. Tako so se ohranili tuji priimki na nagrobnikih, pri tem pa lahko štejemo nemške priimke za »domače«, ker je bilo mestno prebivalstvo po nacionalni strukturi v večini nemško. V času protireformacije so se iz nemških dežel priselili tudi številni cehovski mojstri. Tuje priimke imajo poleg italijanskih gradbenikov (Celloti), tudi padli vojaki iz prve svetovne vojne.

Napisi na nagrobnikih so bili v prejšnjem stoletju na splošno povsod zelo skromni. V 20-ih in 30-ih letih tega stoletja pa se na nagrobnikih, ki so severno od centralnega dela, ločeni s potjo, pojavijo napisi v slovenščini, medtem ko so v istem času v centralnem delu, kjer so pokopani ljudje iz višjih socialnih slo-

Situacijski plan pokopališča iz leta 1880

jev, nemški. Verzov Gregorčiča ali drugih pesnikov, ki jih najdemo na drugih pokopališčih, na Ptuju ni.

Slovenska kultura je ena redkih, ki nadaljuje svojo jezikovno ljudsko pisno varianto v nagrobnih napisih. Večina nagrobnikov v Sloveniji posreduje minimalne življenske podatke, vendar nam jezikovni sprehod mimo njih na splošno da veliko raznovrstnih sporočil.¹³

Na mestnem pokopališču je veliko neogotskih nagrobnikov, ki so jim v prvi polovici 19. stoletja dodajali portrete ljudi, ki so zazrti v daljavo, proč od sveta. V skladu z meščansko ideologijo so na historične nagrobnike 2. polovice 19. stoletja, kjer sta pomembna posameznik in osebno povelečanje, nameščali portret umrlega, doprsje ali obraz. Nekateri nagrobniki imajo tako funkcijo spomenika.¹⁴

Od razsvetljenstva dalje se pojmuje smrt kot usoda, ki zadeva umrlega in tistega, ki žaluje za njim. Pozno 19. stoletje je nagrobnike okraševalo z geniji smrti.¹⁵ Razsvetljenstvo je spremenilo pogled na svet, ga osvobodilo krščanskih spon. Smrt ni okostnjak, temveč dvojček sna. Oprijeli so se antičnega mladeniča ali genija z ugaslo plamenico (ugaslo je tudi življenje). Ti geniji proti koncu stoletja močno odražajao čustva (si brišejo solze...). V prejšnjem stoletju je prišlo tudi do preobrazbe krščanske ikonografije in simbolike nagrobne umetnosti. Po letu 1900 pa srečamo zelo pogosto motiv Kristusovega vstajenja.

Epitafi 20-ih in 30-ih let 20. stoletja poudarjajo arhitektonsko obliko spomenikov. Mednje spada tudi nagrobnik družine Heler – Majer, ki je izdelan pod vplivom soerealizma,

Načrt kapelice sv. Jožefa iz leta 1834

ki se meša s tradicionalnostjo. Avtor nagrobnika ni znan, nadaljeval pa je s ciklusom žalujočih žena, ki dominirajo v romantiki.

Ostala stara ptujška pokopališča

Ko so se Turki vračali po bitki pri Dunaju (1529) in Kiseku (1532) mimo Ptuja, so razdeljali cerkev sv. Ožbalta ter pokopališče. Pokopališče okoli cerkve so leta 1535 obnovili, skupaj s cerkvijo in mežnarijo. Leta 1637 je Ožbaltova cerkev postala farna. Leta 1786 so jo zaprli in v letu 1818 ponovno obnovili. Okrajno glavarstvo na Ptuju pa je 6. avgusta tega leta predlagalo, da se pokopališče pri sv. Ožbaltu opusti.¹⁵

Cerkev Vseh svetnikov je v drugi polovici 16. stoletja služila protestantom in je bila leta 1607 skupaj s tremi oltarji ponovno posvečena. Okoli cerkve je bilo takrat urejeno pokopališče za nekatoličane. Cerkev je v letu 1705 pogorela, skupaj s pokopališčem pa je bila ukinjena (ekserirana) v letu 1786/87. Leta 1840 so jo preuredili v cerkvico v današnji Jadranski ulici (Allerheiligegasse)¹⁷

Mestna občina je poleg rotovža imela v mestu tudi špital, ki se omenja že leta 1376 in leta 1395. V vzhodnem delu južnega trakta špitala je bila kapela sv. Duha, ki je bila leta 1786 eksekirana. Kapela je bila tipično gotška, ob eksekraciji pa so jo preuredili v skladišče in leta 1840 predelali v bolnico. Danes je v njej glasbena šola (Hrvatski trg).¹⁸

Cerkvica sv. Jožefa je bila posvečena sicer v letu 1707, postavljena pa že v letih 1681-83. Leta 1735 je invalidska uprava uredila okoli cerkvice pokopališče, ki je leta 1775 postalo mestno. Cerkev je imela stolpič in štiri oltarje, vendar so jo v letu 1786 eksekirali in naslednje leto porušili.¹⁹

V Rogoznici se nahaja staro špitalsko pokopališče. Knezoškofija in mestni župnijski urad na Ptuju sta 8. februarja 1908 posredovala eksemplar pokopališkega reda za špitalsko pokopališče. Zapisani so sanitetni zakoni in določila, navedeno je lastništvo, upravljanje, razdelitev pokopališča, prijava mrliških primerov in katalogizacija grobov.²⁰

Pomembnost in veličino ljudi lahko spoznamo tudi po tem, koliko in kako so ljudje cenili sme sebe. Lep odraz človekove skromnosti, veličine, bogastva, odnosa do Boga, do življenja, odnos do bližnjih in način pokopa odražajo tudi testamenti. V vedenju, da bodo zapustili zemeljsko življenje, so ljudje radi prej ali slej nakazali smernice življenja svojcev tudi po svoji smrti. Z občutkom olajšanja so nato odšli k zadnjemu počitku z zavestjo, da so kar se da najbolje poskrbeli za svoje bližnje.

OPOMBE

1. Obravnavano je nekdanje mestno pokopališče Ptuja, kjer so pokopavali do sedemdesetih let tega stoletja. Sicer je današnje mestno pokopališče na Rogoznici, oddaljeno od mesta proti sevrovzhodu. — 2. Iva in Jože Curk, Ptuj, Ljubljana 1970. — 3. Prav tam. — 4. Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Mischler in Ulbrich: Österreichische Staatwörterbuch II, Dunaj 1906, str. 50-154. — 5. ARS, Alphabetische – Chronologische Übersicht der k.k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821, Haupt Repertorium 1, Dunaj 1825, str. 528. — 6. Prav tam, str. 530. — 7. ARS, Mischler in Ulbrich: Österreichische Staatwörterbuch II, Dunaj 1907, str. 491. — 8. Glej opombo št.

4. — 9. ZAP, MOP, šk. 54, 3733-5/1894. — 10. ZAP, MOP, šk. 57,99-12/1894. — 11. ZAP, MOP, šk. 73, 3-12/1896. — 12. ZAP, MOP, šk. 99, 674-12/1900. — 13. Jože Paternost, Strukturnopovestski prikaz samogovorov mrtvih v slovenskih nagrobnih napisih, Slavistična revija 1987, letnik 35, str. 26-50. — 14. Sonja Žitko, Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1989, str. 65-91. — 15. S terminom genij označujemo kip z najnujnejšo draperijo in angelskimi perutmi (po S. Žitko). — 16. Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), Mestna občina Ptuj (dalje MOP), šk. 12, 1807/1886. — 17. Curk I. J., Ptuj, str. 124. — 18. prav tam, str. 124. — 19. prav tam, str. 111, 112. — 20. ZAP, MOP, šk. 146, 6318-5/1907.

TRADICIONALNI PUSTNI LIKI S PTUJSKEGA PODROČJA

ANDREJ BRENCE

Na območju Ptujkega in Dravskega polja, Haloz in na obronkih Slovenskih goric, torej na ozemlju, ki ga s svojo dejavnostjo pokriva Pokrajinski muzej Ptuj, najdemo mnoge še žive pustne like. Največ jih srečamo na Ptujskem polju, ki ga lahko imenujemo kar klasično šemsko ozemlje Slovenije.

Najbolj poznan lik je korant ali kurent. Korant ga imenujejo ljudje na podeželju, iz katerega ta lik izhaja. V literaturi, časopisih in drugih informativnih medijih pa se je uveljavil izraz kurent. Tako je ime korant skoraj zatonilo v pozabo. V zadnjih letih pa se ponovno vse bolj uporablja.

Korant je demonski lik, ki je po verovanju ljudi preganjal zimo in vabil v deželo pomlad. Danes je izgubil svojo magično moč in funkcijo. Kljub temu pa ni čisto navadna pustna maska, saj s svojo mogočno pojavo vzbuja grozo in strah.

Za začetek si oglejmo podobo današnjega koranta. Na glavi ima kapo, ki je izdelana iz poldruge ovčje kože. Naličje je usnjeno z dolgim rilčastim nosom. Pobarvano je z rdečo, rumeno ali katero drugo barvo. V naličje so

vrezane odprtine za oči in usta. Oči so obrobene belo ali črno. Pod nosom so brki iz sirka in zobje, ki so iz belega fižola, nanizanega na vrstico. Iz ust mu visi dolg rdeč jezik iz blaga ali usnja. Ušesa so narejena iz peruti puranov ali gosi. Na vrhu kape je pritrjeno dvoje paličic, ovitih v usnje, ki predstavljajo rogove. Rogovi so okrašeni z raznobarnimi papirnati trakovi in rožami.

Oblečen je v ovčji kožuh. V čislih so kožuhi z dolgo dlako. Prepasan je z verigo, na kateri je obešenih pet kravjih zvoncev. Za pas si priveže žepne robce. Včasih so mu jih podarila dekleta ali pa si jih je prisvojil s silo. Danes si jih kar kupi v trgovini ali vzame iz domačega predala. Obut je v volnene nogavice rdeče ali zelene barve in visoke čevlje. V rokah vihti je ževko, ki je na spodnjem koncu odebeljena in obita z ježevo kožo.

Korantijo, tako se imenuje celotna oprava, danes izdelajo za trg posebni mojstri. Opremo je moč naročiti pri Klincu v Spuhlji in Rogoznici ter Zeleniku v Markovcih. Najdejo pa se tudi posamezniki, ki si jo izdelajo zase ali znance. Kožo nabavljajo v južnih republikah

Medved, koranti, picsek. Markovci 1961, foto Jože Vrabl

sedaj že bivše Jugoslavije. Vojne razmere v zadnjem času pa so njihovo nabavo zelo otežkočile. Zvonci so uvoz iz Avstrije, izdelujejo pa jih tudi že doma.

Pred desetletji je korant izgledal nekoliko drugače. Matija Slekovec piše konec 19. stoletja v Kroniki župnije sv. Marka niže Ptuja (danes Markovci), da ima na glavi kapo, ki je zadaj kosmata. Obrazni del je iz starega usnja s prišitim nosom, izrezanimi odprtini za oči in usta ter dolgim rdečim jezikom. Vse naličje je pobarvano z belo barvo. Zgoraj ima kapa rogove iz usnja ali klobučevine, na koncu rogov pa še gosje pero. Oblečen je v narobe oblečen ovčji kožuh. Na hrbtu ima privezan kravji zvonec, s katerim že od daleč opozarja nase. V rokah drži ježevko, ki mu služi za obrambo. Svoj grozoviti izgled podkrepí še s tem, da izgleda, kakor da bi pobegnil iz pekla in se pobratil s samim Luciferjem.

Do tridesetih let našega stoletja so imeli koranti na kapah usnjena ušesa. Nato so jih zamenjale peruti purana ali gosi.

Nekoč so si fantje sami napravili korantijo. Izdelovanja so se naučili od starejših bratov ali fantov. Kapo so šivali naskrivaj. Osnovo za masko so naredili iz zgornjega dela starih usnjenih škornjev. Namesto ovčje kože so včasih uporabili tudi zajčjo. Puranova peresa je bilo težko dobiti. Zbirali so jih vso leto. Izdelano kapo so skrili v hlevu ali v katerem drugem gospodarskem poslopiju.

Kožuhe so dobili od starejših žensk. Te so imele zimske plašče podložene z ovčjim krznom. Z leti so se ti plašči strgali in so iz njih sešili kape. Izposoja kožuha pa ni bila zastoj. Fantje so to odslužili z delom na polju ali travniku.

Zvonce so dobivali od Pohorcev, ti so jih pa za potrebe planinskega pašništva kupovali na Gorenjskem. Nogavice so jim spletle starejše ženske. Čez poletje so ulovili ježa in kožo posušili na soncu.

Koranti opravijo svoj obredni obhod posamič kot plužarji pri oračih ali pa v skupinah. Včasih se je lahko našemil samo neporočeni fant. Sedaj je to drugače. Fantom so se pridružili poročeni moški, otroci in ženske. Obhod korantov je nekoč trajal od pustne nedelje do pepelnice srede. Ob večerih med svečnico in pustno nedeljo pa so fantje zvonili z zvonci in tako napovedovali prihod našemljencev. Zadnja leta pa koranti hodijo naokoli že od svečnice dalje. Pred desetletji so hodili po domačih in sosednjih vaseh, v mesto pa niso zahajali. S časom se je tudi to spremenilo in danes jih srečamo največ na ptujskih ulicah. Najbolj znane so skupine iz Markovec, Stojnc, Spuhlje, Lancove vasi in Ptuja. Korante pa še srečamo v mnogih vaseh na Ptujskem in Dravskem polju, obronkih Slovenskih goric in Halož. Za svoje obhode se zbirajo v domačih vaseh ali pa v mestu. To so skupine iz okoliških vasi in mesta. Radi zahajajo tudi v druge kraje

Koranti. Markovci 1961, foto Jože Vrabl

Slovenije in zamejstva. Modna pa so postala nastopanja izven pustnega časa, zlasti na raznih športnih tekmovanjih in drugih prireditvah. V čim bolj oddaljenem kraju, državi ali kontinentu je prireditelj, tembolj je vabljiva za »korante«. Takšni nastopi so povezani z gmotnim položajem in iznajdljivostjo posameznikov ali skupin. Ob tem se lahko vprašamo, ali je upravičeno izrabljati pustni lik koranta, del naše dediščine, v takšne namene.

Kot je že omenjeno, so koranti pred drugo svetovno vojno hodili po domačih in okoliških vaseh. Pri tem je večkrat prišlo do spopadov med posameznimi skupinami. Fantje so pod masko najlaže poravnali medsebojne spore, ponavadi zaradi deklet. Napeto vzdušje v času pusta nam lepo prikaže kratka novica v Marburger Zeitung iz leta 1924 z naslovom: Nobenega fašenka v okolici. V njej preberemo, da je okrajno glavarstvo prepovedalo običajno pustovanje v okraju Ptuj z namenom, preprečiti ponavljajoče se vsakoletne pretepe in štihanje z noži. Nadalje navaja, da lahko ta ukrep samo pozdravimo, kajti dejstvo je, da ni minilo skoraj nobeno leto, ki ne bi prineslo krvavi fašenk.

V časopisih med obema vojnama lahko redno zasledimo poročila o krvavih dogodkih v času Pusta. Priložnost za spopad so izrabili na vaški poti, večerni veselici v gostilni ali na zabavi po posameznih domačijah.

Po drugi svetovni vojni so takšni krvavi spopadi prenehali. Danes svoje spore, zlasti tiste, ki se tičejo različnih gostovanj in potovanj, rešujejo na sestankih folklornega društva, v katerega so včlanjene posamezne skupine korantov. Te skupine so iz Markovec, Rogoznice, Spuhlje, Lancove vasi, Stojnc, Ptuj 1, Ptuj 2, Ptuj 3 in Srednješolski center.

Korant s Ptujškega polja je danes zagotovo najbolj znan in množičen tradicionalni pustni lik v Sloveniji. Na to je vsekakor vplivalo vsakoletno ptujsko kurentovanje, ki poteka že od začetka šestdesetih let. Prvo kurentovanje je bilo na pustno soboto 27. februarja 1960. Organiziralo ga je Zgodovinsko društvo s Ptuja. Predstavila se je folklorna skupina iz Markovec. Nastopili so kopjaši, koranti, rusa, medved, piceki in vile. Leta 1961 se je folklornemu priključil še karnevalski del. V njem nastopajo sodobne maske in skupine, ki na šaljiv način prikazujejo dogodke iz vsakdanjega življenja, politike, gospodarstva in podobno. Delitev kurentovanja na dva dela se je ohranila do danes. Število šemskih skupin v tako imenovanem folklornem delu se je vsako leto večalo, domačim so se pridružile skupine iz ostale Slovenije, Hrvaške, Makedonije, Bolgarije, Avstrije, Italije, Madžarske in tako dalje. Leta 1969 je prvič organiziralo kurentovanje Folklorno društvo. Od 1972 dalje pa je organizacija v rokah Folklornega in Turističnega društva Ptuj.

Na našem področju pa so še številni drugi liki, orači, picek, rusa, vile, kokot, medved, hudič itd. Za razliko od koranta nastopajo večinoma samo v pustnem času, od pustne nedelje do pepelnice srede.

V hudiča se našemi fant. Izdela si kapo iz usnja ali blaga. Na njej so rogovi, rilčast nos in dolg rdeč jezik. Kapa je rdeče ali črne barve, jopič in hlače prav tako. Preko ledij ima vržen sak, mrežo za lovljenje duš, v rokah pa drži vile ali trizob. Hudič se pridruži skupini korantov.

Pustno oranje je star običaj, s katerim so čarali rodovitnost in dobro letino na polju. Skupino oračev sestavlja šest konjičev, ki vlečejo lesen plugec, okrašen s smrečico in pisanimi trakovi. Za plužarja je korant. Zraven sta še pobirač in pokač. Pobirač ima v roki grablje in košaro, v katero spravljata darove. V njej nosi tudi pleve, ki predstavljajo seme. Pokač s pokanjem z bičem naznani prihod oračev, ki na kmečkem dvorišču zaorjejo simbolično brazdo. Vanjo pobirač ali plužar poseje seme z želj, da bi zrasla debela repa.

Najbolj so znane skupine oračev iz Markovec, Lancove vasi in Podlehnik, ki delujejo v okviru folklornih skupin iz omenjenih vasi. Vse opravljajo enak obred, razlikujejo se le po zunanem videzu. Markovski konjiči, to so fantje, ki vlečejo plug, so oblečeni v bele srajce, žametne telovnike, črne hlače in škornje. Preko ramen imajo privezani židani ruti. Na glavi imajo črn klobuk, preko katerega je poveznjena ruta, ki jim zakriva obraz. Enako je napravljen pokač. Pobirač se našemi v stara oblačila.

Konjiči iz Lancove vasi si nadenejo bele platnene hlače in srajce. Ledja si prav tako prepašejo s pisanimi rutami. Na glavi nosijo polkrožna pokrivala, ki so okrašena s povoščenimi papirantimi rožami in raznobarnimi trakovi. Prav tako sta zraven še pokač in pobirač, ki je našemljen v žensko s poudarjenim oprsjem. Plužar je korant. Skupino spremlja še dvoje ali troje korantov. Kape korantov iz Lancove vasi so nekoliko drugačne. Namesto umetnih imajo prave goveje rogove.

Skupina iz Podlehnik je enako imenitna. Pokrivalo konjičev je okrašeno z umetnimi rožami, zimzelenom in pisanimi trakovi. Oblečejo belo srajco in črne hlače. Okoli vratu imajo ruto. Pripašejo si predpasnik in obujejo škornje. Za plugom stopa korant. Tudi njegova kapa ima prave goveje rogove. Zraven sta še pobirač in pokač.

Rusa je živalska maska. Predstavljala naj bi konja. Njen namen je bil želiti plodnost in zdravje pri konjih in drugih živalih. Leseno ogrodje, ki je podobno krušnjaku, pokrijejo s ponjavo. Spredaj je na drogu lesena glava, obita s kožo. Spodnja čeljust je gibljiva. Prenika se s potezanjem vrvice. Zadaj je rep. Ob njem sta privezana napihnjena svinjska me-

hurja, ki predstavljata prašnike. V ruso se spravita dva fanta, vodita pa jo pobirač in gonjač, oblečena v stara oblačila. Obraz imata zakrit z masko ali namazan z barvo. Vodita jo od hiše do hiše in prodajata domačim. Pri tem rusa zganja razne norčije, skače, hlasta po ljudeh in se meče po tleh, gonjač pa jo kroti z bičem.

Od hiše do hiše vodijo tudi medveda. Ima iz zaklovine sešito obleko, za katero so včasih zatlačili slamo. Kapa je iz blaga ali usnja. Danes lahko že srečamo medvede, katerih oprava je vsa iz ovčjega kožuha. Medveda vodi na vrvi ali verigi gonjač, ki je maskiran v cigana. Na dvorišču mora medved zaplesati. Zganja tudi norčije, tako da ga mora gonjač krotiti.

Poleg odraslih maskirancev poznamo še otroške like, kot so piceki in kokot iz Markovec ter vile iz Zabovec. Picek je ptičje – kurja maska. Vanj se napravi fantič. Na glavi ima stožčasto kapo iz papirja, ki je oblepljena s pisanimi barvnimi trakovi. Obraz si zakrije s papirnatim naličjem. Okoli vratu in pasu si nadene dvoje platnenih kril. Picek zajaše palico. Na sprednjem delu je izrezljana kurja glava, na zadnjem pa je prilepljeno perje. Spremlja ga fantič, ki je oblečen v stara oblačila in ima obraz zakrit z masko iz papirja. V roki nosi grablje in košaro. V košari je pleve-seme, vanjo spravlja tudi darove. Na dvorišču zplešeta in zapojeta:

Mati, mati, dajte se spoznati,
e mati, dajte se spoznati.
Malo posejati, malo pograbljati,
da ne bodo ptiči pozobali.
O mati dajte malega piceka
darovati ...

Posejeta pleve in ga zagrebata z grabljami.
Želita dobro rast na vrtu in nesnost pri koki-
ših.

Kokot je prav tako ptičje – kurja maska. Narejen je iz kartona, obljepljenega s perjem. Fantič si obleče bele hlače in povezne nase masko. Tudi kokot želi obilo jajc pri hiši.

Skupina vil šteje sedem deklet. Ena izmed njih je kraljica. Dekleta si razpustijo lase. Iz lepenke si naredijo krono, ki jo pobarvajo z zlato ali srebrno barvo. Oblečene so v bele obleke. Vile plešejo okoli kraljice in pri tem pojejo pesmi, ki so napisane prav v ta namen. Ena izmed njih se glasi:

Me deklice smo prav vse vile,
me namenle smo se k vam,
vi mladi in pa stari vsi
bodite pozdravljeni.

Če bi radi vi to vedeli,
kje je naš preljubi dom,
vam povemo me takoj,
da nam ne zamerite.

Tam kjer šumlja zdaj reka Drava,
tam kjer težka ladja plava,
kjer prebiva Mark patron,
tam je vse veseli dom.

Z nami tudi je kraljica,
ki je lepa kakor ptica,
a na glavi krono ima,
smeh ji gre prav iz srca.

Opisane like lahko vidimo v pustnem času na vsakoletnem ptujskem kurentovanju in v okoliških vaseh. Pred leti so našemljenci zapuščali vasi in raje nastopali v mestu. V zadnjem času dveh ali treh let, pa so vedno bolj aktivni v svojem avtohtonem okolju. Njihovo število je v letih, odkar obstaja kurentovanje, kar konstantno. Edino korantov, kot smo že omenili, je vsako leto več. Po vojni so ti običaji že pričeli prehajati v pozabo, vendar se lahko zahvalimo folklorizmu, da so ponovno oživeli in dosegli današnji obseg.

LITERATURA

Niko Kuret, Praznično leto Slovencev 1, Družina, Ljubljana 1989 — Niko Kuret, Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana 1984 — Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev 1, Ljubljana 1944

PLOVBA PO DRAVI V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

NATAŠA KOLAR

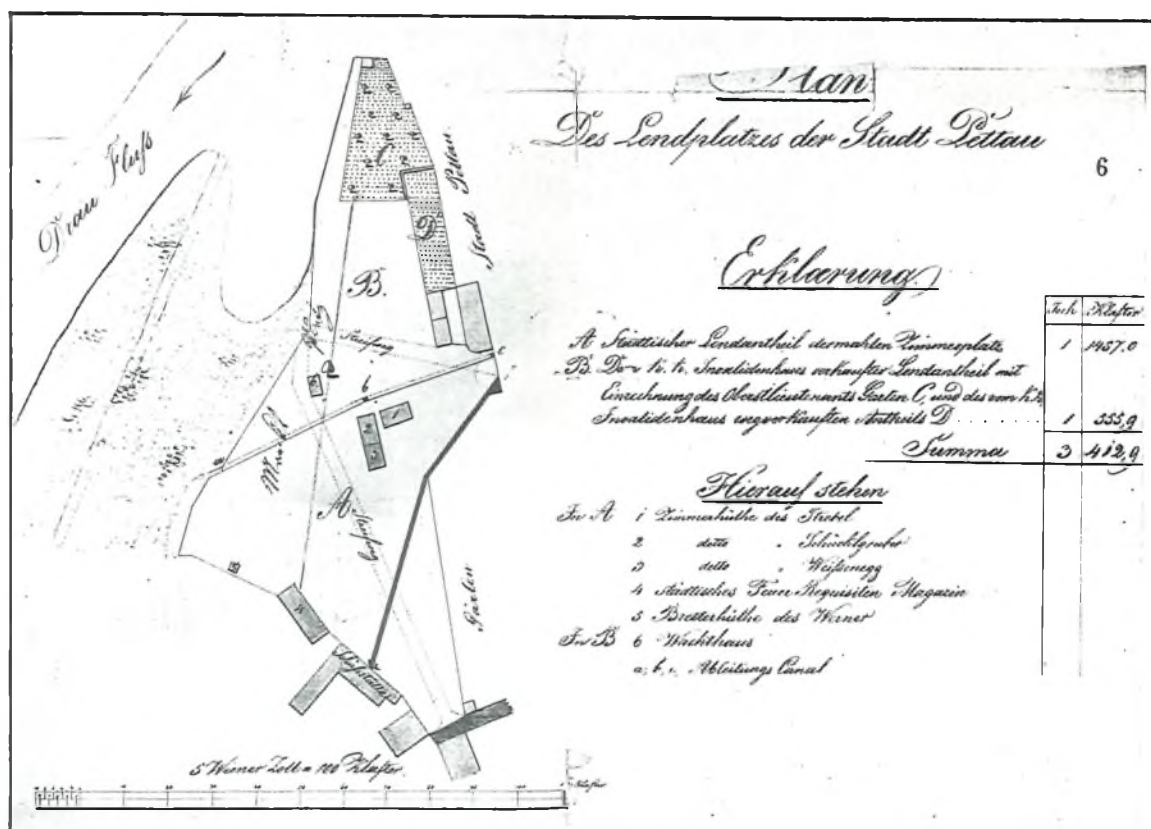
Reka Drava je bila pomembna prometna pot na ptujskem območju že v rimski dobi, to vlogo pa je obdržala tudi v srednjem in novem veku. Različno trgovsko blago so po Dravi prevažali s splavi, šajkami,¹ čolni in ladjami. Vendar pa Drava za razliko od Mure, ni bila vozna za ladje proti rečnemu toku.² Kljub temu so se na Ptuju trudili, da bi po Dravi lahko vozili tudi navzgor. Tako najdemo v poročilu ptujskega magistrata št. 8331 z dne 25. aprila 1811³ mnenje splavarskega mojstra Schranzhoferja, skupaj z željo trgovske zbornice po živahnejši plovbi po Dravi navzdol in naročilom višjih uradov o izposlovanju ladijske vožnje proti rečnemu toku. Tudi trgovska zbornica je bila zainteresirana za plovbo po Dravi v obeh smereh, saj bi se ji s tem povečal trgovski promet, ki se je v tem času zmanjšal zaradi vojne s Francozi. V istem poročilu prosi magistrat trgovsko zbornico, da odstrani na Dravi vse ovire za hitrejšo in nemoteno plovbo po reki navzdol, prav tako pa izrazi željo, da bi prišlo kmalu do spremljanja ladij proti toku, kar je zahteval najvišji ukaz. Že od časa cesarja Jožefa II. pa vse do srede 19. stoletja so poskušali, da bi Dravo pripravili za plovbo navzgor, vendar je to vedno spodletelo zaradi nepremagljivih težav.⁴ Dolino Drave spremljajo od Dravograda do Maribora neprehodne skale, medtem ko se tok reke na Ptujskem polju menja zaradi pogostih poplav.⁵ Med ovire na Dravi so sodili tudi mostovi in rečni mlini, med temi tudi štirje ptujski rečni mlini in ptujski most.

V habsburški monarhiji je bil vodni promet po rekah urejen s cesarskim privilegijem. Splavarski mojstri (lastniki splavov) so se med seboj borili za čim ugodnejše privilegije, ki bi jim jih podelil vladar. V pismu, ki ga je poslal c. kr. okrožni urad iz Maribora ptujskemu magistratu 26. marca 1811⁶, je sporočeno, da je mariborski splavarski mojster Franc Repp vložil 28. februarja 1810 prošnjo na dvor, da bi mu bilo dovoljeno zasesti mesto njegovega predhodnika Franza Gutmanna in si pridobiti privilegij c. kr. splavarskega mojstra za mariborsko okrožje, s tem pa tudi pravico do prevoza trgovskega blaga (domačega in tujega) iz Maribora in s Ptuja, ne da bi ga smel pri pravažanju in odvažanju po Dravi ovirati kateri koli posameznik ali ladijski ceh. V prošnji je še zapisal, naj ne bi imel takšnega pooblastila noben drug splavarski mojster mariborskega okrožja, ali da bi brez njegove vednosti sprejel na plovilo podobno trgovsko blago in ga celo prevažal po vodi; tak splavarski mojster naj bi

bil podrejen njegovemu vodstvu. Okrožni urad je končal svoj dopis s prošnjo, naj ptujski magistrat splavarskega mojstra, ki prebiva na Ptuju, povabi na pogovor o navedeni zadevi in nato sporoči njegovo mnenje. O tej zadevi je ptujski magistrat poslal okrožnemu uradu negativno mnenje s priporočilom, naj niti Franc Repp niti ptujski splavarski mojster Franz Schranzhofer ne dobita enakega privilegija, ker bi potem eden izmed njiju ostal brez posla.⁸ Dvorna pisarna je tako 9. septembra 1811 odbila splavarskiemu mojstru Franzu Reppu iz Maribora njegovo prošnjo za dodelitev privilegija kot edinemu c. kr. splavarskemu mojstru mariborskega okrožja. Sklep visokega gubernijskega ukaza z dne 25. januarja 1812 je poslal magistrat v vednost organizirani mestni trgovski zbornici. Obenem je magistrat še naročil, da morajo odstraniti ovire na Dravi. Zbornica je odgovorila odklonilno, češ da si o tem sploh ne dovolijo razmišljati, ker bi pri tem poškodovali meje.⁸

Splavarji so vozili trgovsko blago po Dravi navzdol do Varaždina, Legrada in Dernije na Madžarskem, Osijeku in naprej. Na tej poti so večkrat naleteli na vodne ovire, predvsem med Legradom in Dernijo, na katere sta opozorila tudi trgovska zbornica in splavarski mojster Schranzhofer. Zaradi teh ovir so ladje in splave od Legrada do Osijeka spremljali ladijski piloti iz Legrada in Dernije, ki so dobro poznali pot. V Legradu in Derniji je obstajal že od cesarja Karla VI. ceh ladijskih pilotov. Privilegij, ki jim ga je podelil cesar, je določal, da mora spremljati vsa plovila, ki vozijo nizvodno po Dravi do Osijeka, ne glede na vrsto blaga, njihov ladijski mojster ali ladijski hlapec. Za spremljevalca so morali splavarji plačati 60 goldinarjev za ladijskega mojstra, za ladijskega hlapca pa 50 goldinarjev.

Ptujska Invalidska uprava⁹ je bila lastnica dela zemlje, na katerem je bil pristan. Iz zapisnika z dne 6. novembra 1845, ki je bil sestavljen po dogovoru med magistratom in splavarskim mojstrom Carlom Higerspergerjem in Johannom Hauswirtom, lahko razberemo, da je bil predmet pogovora varovanje obale reke Drave, predvsem tistega dela pristana, katerega lastnik je bila Invalidska uprava. Vojaška državna blagajna je napravila vodno brano že leta 1815. Z njenim vzdrževanjem je bilo povezanih letno veliko stroškov: leta 1845 na primer 461 goldinarjev CMZ. Iz vsebine zapisnika je še razvidno, da se je odločila generalna komanda Invalidske uprave za ohranjanje obalne varovalne brane, ki je trpe-

Načrt ptujskega mestnega pristana iz leta 1841
(Zgodovinski arhiv Ptuj, AMP, šk. 15.)

Ptujski pristan je obsegal zemljišče v velikosti 3 johov in 412,9 klafter. Med leti 1761 in 1857 je bil razdeljen med dva lastnika, mestno občino, kateri je pripadal del v velikosti 1 joh in 1457 klafter in Invalidsko upravo, katere del je bil velik 1 joh in 555,9 klafter. Načrt nam kaže to razdelitev. S črko A je označen mestni del pristana s tesališčem, s črko B pa pristan Invalidske uprave, ki je bil prodan mestni občini leta 1857. V tem delu sta označena še dva prostora: s črko C vrt nadporočnika in s črko D zemljišče, ki ga je Invalidska uprava prav tako prodala.

Na ozemlju, označenem s črko A, so imeli obrtniki na voljo kočee za shranjevanje materiala.

Pod št. 1 je bila tesarska kočea Sterbla

Pod št. 2 je bila tesarska kočea Schuckelgruberja

Pod št. 3 je bila tesarska kočea Weissenegga

Pod št. 4 je bilo mestno skladišče z gasilsko opremo

Pod št. 5 je bila Wernerjeva kočea za skladiščenje desk

Na zemljišču, ki je označeno s črko B, pa je bila pod št. 6 čuvajnica, s črkami a, b, c pa je nakazan odvodni kanal.

la vsako leto zaradi priveza ladij, splavov in čolnov, ker so se ta plovila privezovala zelo tesno na kamniti »talon« varovalne brane. Ko so plovila odplula, so običajno izvlekla te »talone«, nastalih odprtih pa nato niso več zaprli.¹⁰ Odločila se je, da bo naredila šest lastnih ladijskih privezov, kjer bodo lahko naložena plovila običajno pristajala. Z dovoljenjem gubernija pa bi tudi postavila opozorilne table, da se smejo plovila samo na teh privezih privezovati. Kdor bi bil proti, oziroma se ne bi držal tega določila, bi bil dolžan plačati denarno kazen v vrednosti 1 gld. CMZ; polovico tega bi dobil Invalidski fond, drugo polovico pa ptujski špital.¹¹

Na Štajerskem dravskem območju je bil ptujski pristan ob mariborskem in ormoškem eden najpomembnejših. Vzdrževanje pristana

je bilo stvar zemljiških lastnikov, ki so izterjevali pristaniško pristojbino. Na prostoru pristana so bile postavljene pristaniške čuvajnice, ki so imele nadzor nad pristanom.

Promet v pristanu je bil urejen s prometnim redom, ki je bil večkrat spremenjen. Prometni red za leto 1858 določa predpise za pravilni vrstni red pri pristajanju, razkladanju in prodaji prispelega blaga, kakor tudi za varnost pri pristajanju plovil v pristanu in pri brodišču. Čolnov, ki so bili določeni za prevažanje blagovnega tovora, niso smeli nalagati med tržnim časom na običajnem pristajalnem prostoru. V tržnem času so smeli pripeljati za natovarjanje le tisto blago, ki so ga odložili na pristaniškem prostoru. Praznim nadomestnim čolnom so odkazali ožje pristajalne prostore; to pa je veljalo tudi za tiste, katerih natovarja-

nje ali vožnja naprej je trajala več kot tri dni. Enako je veljalo tudi za splave. Čolni ali splavi so se morali umakniti v tržnem času takoj po iztovarjanju, izven tega časa pa v 48 urah po pristanku. Pripeljano vskladiščeno sadje so morali lastniki takoj prevzeti, drugače so to napravili drugi na njihove stroške, obenem pa so morali za kazen plačati še en goldinar. Nekatero vrste blaga so ležale v pristanu dalj časa. Lastniki takšnega blaga so dobili od občine navodilo, da morajo vložiti prošnjo za uporabo skladiščnih prostorov. Najemnino za te prostore pa so plačali po veljavnem ceniku. Za lesnino, ki je ležala na neodrejenem mestu določen čas, je veljalo sledeče pravilo: opazovali so jo tri dni kot blago brez lastnika in jo nato prodali na javni dražbi. Od denarja, ki so ga dobili na dražbi, so odtegnili izdatek za organizacijo le-te in ležarino, ostanek pa izročili pravnemu nasledniku.

Za podaljšanje skladiščnega prostora je bilo treba prositi pred iztekom najemne dobe, sicer pa so plačali 10 krajcarjev za vsakodnevno prekoračitev.

Pristaniško nadzorstvo je bilo odgovorno za štetje vinogradniškega kolja pri prodaji, predvsem za število navedenih šopov. Če so bile te palice pomešane s sleparskim namenom, pa je bilo potrebno narediti prijavo na občinsko predstojništvo. Stroške za pripravo šopov je nosil prodajalec.¹²

K prometnemu redu je spadal tudi cenik pristana za nakladiščni in izkladiščni prostor na obeh straneh Drave in na brodišču pri Ptujju. Cene so bile ovrednotene v avstrijski vrednosti. Cenik navajam v dveh tabelah:

Cenovna št.	Vsebina	avstr. vred. gld.	kr.
1	za pristajanje enega praznega ali natovorjenega čolna, če bo raztovorjen samo delno ali v celoti		40
2	za čoln, ki bo natovorjen ali pretovorjen		60
3	za pristajanje in natovarjanje enega čolna z jabolki	2	
4	za nadomestni čoln na določenem nadomestnem mestu, mesečno		20
5	za pristajanje in iztovarjanje enega splava		40
6	za vsak odpeljani natovorjen ali prazen splav	20	
7	za vsako pristajanje težkega splava s hrastovino		80
8	za vsak tranzitni splav ali čoln na desni in levi strani brodišča		10
9	za skladiščni prostor povabljenega trgovskega blaga po treh dneh prostega časa za dan		
10	za skladiščenje lesnine med tržnim časom za vsako kladro po potrebni dolžini za tržni čas		30
11	po pretečenem tržnem času na enem ne določenem prostoru za vsako kladro po dolžini, za dan		10
12	za iztovorni prostor enega natovorjenega splava		20
13	razstavitev enega praznega splava se mora zgoditi v treh dneh, drugače se mora za splav plačati za vsak naslednji dan		30

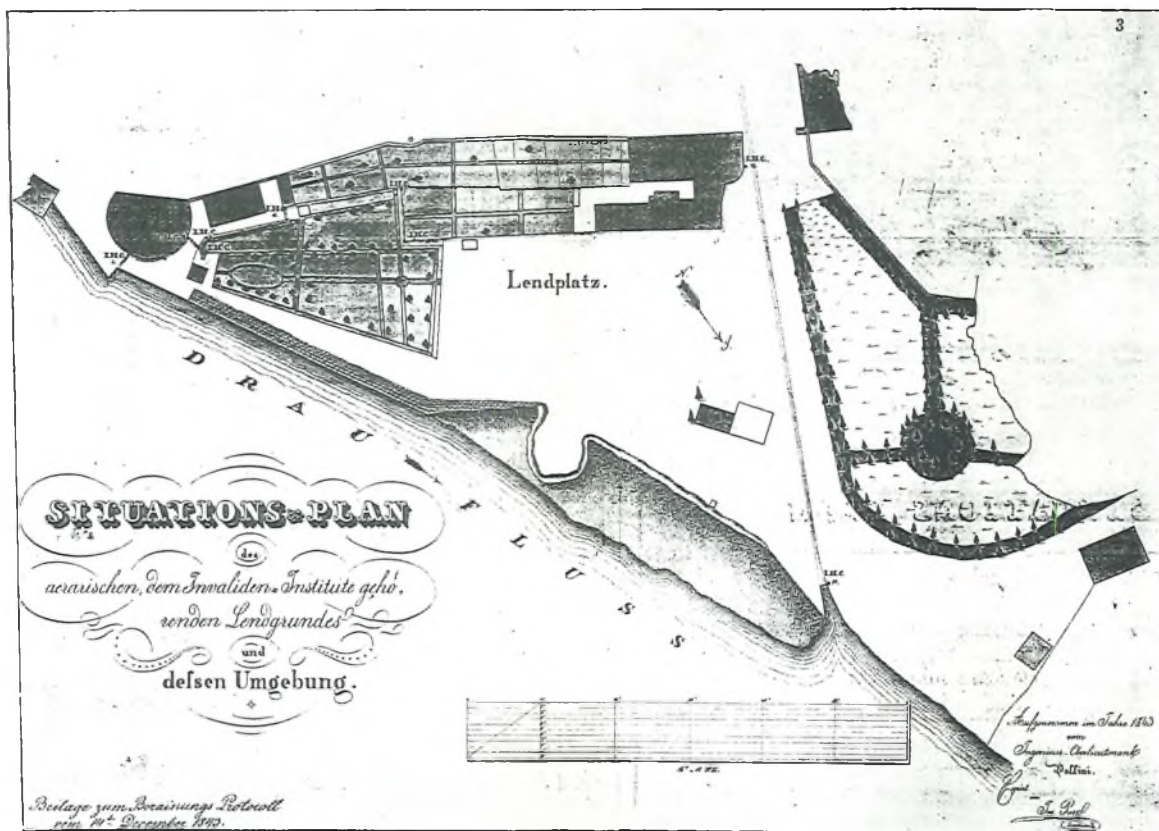
14	za prazne in naložene čolne, ki jih v določenem času ali v nujnih primerih niso odstranili lastniki na ukaz pristaniškega nadzorstva, plačajo pod posebno odgovornostjo za dan		1
15	kako dolgo so skladišča na razpolago, odloča občinsko predstojništvo, mesečno je bilo potrebno plačati		10
16	enako za gradbeni les, splavarska drevesa v okroglem in obsekanem stanju za kvadratno kladro, mesečno		10
17	za vsak šop iztovorjenega vinogradniškega kolja, za ležarino		1
Cenovna št.	Vsebina	avstr. vred. gld.	kr.
1	a) Pristajalna pristojbina vsako vozilo, ki pristaja na levi ali desni strani, plača		10
2	b) Nakladalna in razlagalna pristojbina za razlaganje desk in drugih lesenih vrst na obeh straneh pristana za eno kvadratno kladro		10
3	za razkladanje kolonialnega blaga na obeh straneh pristana za eno kvadratno kladro		5
4	za razkladanje splava z vinogradniškim koljem		50
5	za talno ureditev hlobovine na pristanu	1	
6	za nalaganje enega čolna s kolonialnim blagom ali jabolki, za nakladišče		50
7	za zavezovanje enega splava		50
8	c) Skladiščna pristojbina za prazen čoln na določenem nadomestnem prostoru mesečno		20
9	za lesena debla, deske in podobno na določenem nadomestnem prostoru za kvadratno kladro, mesečno		10
10	za šope vinogradniškega kolja na določenem nadomestnem prostoru, za eno kvadratno kladro, mesečno		1

Ob tem ceniku je obstajal še cenik za mestni pristan na Ptujju z vodno mitnino in posebno sodno pristojbino v vrednosti 15 krajcarjev CMZ ali avstrijske vrednosti 26 kr. za vsako plovilo v treh letnih sejmih: Jurjev 23. aprila, Ožbaltov 6. avgusta in Katarinin 25. novembra.

Ceniku je bila priložena opomba, da se te pristojbine od številke 1 do 7 lahko izterjajo samo 14 dni pred letnim sejmom in 14 dni po njem, ne pa na sejemske dneve, ker obstaja za letne sejme poseben cenik in imajo v tem času tudi splavarji prosti rok.

Splavili in šajkarili so lahko le od marca do novembra. Šajke so nosile 250 do 300 centov, to je 14 do 17 ton, splavi pa 200 centov, to je 11 ton.¹³

Glavno trgovsko blago je bil les, ob tem pa so po Dravi vozili še steklo, železarske izdelke, svinec in prehrabene izdelke. Pomembno blago je bilo tudi sadje. Na Ptujjskem polju so trgovci odkupili sredi 19. stoletja skoraj celo letino sadja in ga prepeljali na čolnih proti Madžarski in Sedmograški. Z odprtjem železniške proge med Mariborom in Celovcem leta 1864, je upadla plovba s šajkami na Dravi. Zadnja šajka je dozdevno peljala skozi Ptuj leta 1888¹⁴, splavarstvo pa se je obdržalo vse do druge svetovne vojne.

Situacijski načrt zemljišča v pristanu iz leta 1843, katerega lastnik je bila Invalidska uprava. Zemljišče je označeno z desetimi mejnimi kamni, ki so označeni s kratico I. H. C. in zaporedno številko.

SEZNAM MER IN UTEŽI

1 sežen (klafta) = 6 čevljev = 1,896 m
 1 oral = 1 joh = 1 kvadratna klafta = 1600 kvadratnih sežnjev
 1 cent = 100 funtov = 56 kg

OPOMBE

1. Šajke (nemško Platten = plitvica, čoln) so imele obliko pontona; bile so okoli 10,5 m dolge in 5 m široke ter imele okoli 1,3 m visoke stranske stene iz 2,5 cole (ca. 6,5 cm) močne mostnice. Krmarilo jih je po 4 do 5 mož in so jih lahko vozili po reki navzdol; glede na svojo velikost so imele nosilnost od 5 do 10 ton. Othmar Pickl, Mur und Drau als Verkerswege nach den Sudosten, Mednarodni zgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1977, str. 237. — 2. O. Pickl, n.d., str. 235. — 3. Zgodovinski arhiv Ptuj, Arhiv mesta Ptuja, šk. 15, mapa 36 (v nadaljevanju le ZAP, AMP). — 4. O. Pickl, n.d., str. 235. — 5. Franz Leskoschek, Schiffahrt und Flossrei auf der Drau, v ZdHVf. Stmk. 63 Jg./1972, str. 137. — 6. ZAP, AMP, šk. 15, mapa 36. — 7. ZAP, AMP, šk. 15, mapa 36, Poročilo št. 8331. — 8. ZAP, AMP, šk. 15, mapa 36, akt št. 331. — 9. Invalidsko upravo na Ptuj je leta 1751 ustanovila cesarica Marija Terezija. S to ustanovo je želela pomagati mestu, da bi se gospodarsko zopet okrepil. V prvi polovici 18. stoletja so številne naravne nesreče, kuga in nazadujoča trgovina povzročile gospodarsko propadanje mesta. V mestu je nastanila garnizija vojnih veteranov, 1752. leta pa je uvedla tudi Invalidsko upravo zaradi nerednosti v upravi. Invalidska uprava je imela v mestu pet stavb. Leta

1761 si je pridobila od občine v svojo last polovico lenta za shranjevanje lesa in njegovo prodajo. To polovico lenta pa je 1857. prodala nazaj mestni občini. Z odlokom cesarja Franca Jožefa je bila 3.9.1860 Invalidska uprava ukinjena. — 10. Zap., AMP, šk. 15, mapa 37, list 216. — 11. Ptujski špital so ustanovili 1315. gospodje Ptujski. Dali so mu bogato donacijo, s katero se je lahko sam vzdrževal. Od 15. stoletja dalje je dobil špital še razne posebne dohodke od ptujskih meščanov v obliki različnih volil (denar, razna posestva – kmetije, vinograde, gozdove, njive itd.). Stalne dohodke je imel tudi od svoje pristave in mlina ter od kmečkih podložnikov na Bregu, Hajdini, v Skorbi in Hajdošah. S temi dohodki so vzdrževali 12 ubožnih meščanov tako, da so jim nudili zavetje, obleko, oskrbo in drugo. Sredi 18. stoletja je prevzela špital v upravljanje Invalidska uprava. Zaradi slabega gospodarjenja je prodala nekaj njegovih nepremičnin, denar pa je uporabila za namene špitala. Jožef II. je razpustil špital leta 1787, vendar ga je na prošnjo ptujskih meščanov že naslednje leto zopet obnovil. Kot zavetišče ubožnih meščanov je ptujski špital služil do druge polovice 19. stoletja. — 12. ZAP, AMP, šk. 15, mapa 37. — 13. J. Curk, Razvoj prometnih zvez v severovzhodni Sloveniji, Mednarodni zgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1977, str. 216. — 14. V literaturi se navajata za plovbo zadnje šajke po Dravi dve letnici. Čeprav navaja Pickl v svojem članku Mur und Drau als Verkerswege nach den Sudosten podatke Fr. Mišiča, je za plovbo zadnje šajke podal leto 1886. Fr. Mišič in Fr. Leskošek pa omenjata leto 1888, prvi v članku V žaru in čaru šumovitega Pohorja, str. 176, drugi pa v članku Schiffahrt und Flosserei auf der Drau, str. 139.

GLASBENO ŽIVLJENJE NA PTUJU

NADA JURKOVIČ

Če govorimo o glasbenem življenju v našem mestu, ne moremo mimo glasbene šole. Zgodovina te inštitucije je zelo zanimiva, prav tako stavba, v kateri je bila in je še sedaj glasbena šola. Zato bomo najprej pogledali zgodovino stavbe.

Na nekdanjem Wagplatzu, do nedavnega Hrvatskem trgu, sedaj Dravski ulici, so leta 1315 Ptujski gospodje postavili meščanski špital. Ta je imel svojo cerkev sv. Duha, po kateri se je špital tudi imenoval špital sv. Duha. Bernard Ptujski ga je 1413. obnovil in dal urediti prostor za dvanajst onemoglih in revnih meščanov. Vse do leta 1875 je bil meščanski špital v tej zgradbi. Edino znamenje, ki še danes kaže na to, je sončna ura na južni strani zgradbe. Leta 1878 se je sem vselila glasbena šola nemškega glasbenega društva – Musikvereina. Šola je imela prostore v 1. nadstropju, v pritličju je domoval mestni urad za tehtanje z mostno tehtnico ter pisarna bolniške blagajne.¹

Zanimivo je, da so v koncertni dvorani glasbene šole imeli svoj bogoslužni prostor evangeličani, saj najdemo v spisih zapisano, da je v dvorani oltarna stena, miza ter harmonij, last evngeljske podružne občine.²

Ptujsko glasbeno društvo – Pettauer Musikverein

Ptujsko glasbeno društvo so ustanovili 9. marca 1878 na pobudo trgovca Viktorja Schulfinka. Že 1. maja so pripravili nastop v parku, junija pa odprli društveno glasbeno šolo, v katero se je vpisalo 17 učencev. Mestna občina jim je dodelila letno subvencijo v višini 500 goldinarjev. Že prvo leto so imeli godbo in godalni sekstet, godalni orkester in harmonikarski orkester. Število učencev je naraščalo. Najzaslužnejši ravnatelj, ki je sicer dobil naziv umetniški vodja, je bil Erich Wolf Degner. Ta je reformiral učni načrt po Bülowu iz Münchna ter uvedel fakultativni pouk glasbene zgodovine. 27. avgusta 1885 je Ministrstvo za uk povzdignilo šolo v koncesionirano ustanovo, število učencev se je od 50 povzpelo na 92. V Degnerjevem času je bilo koncertno življenje na Ptujju precej živahno. Za posamezne koncerte so vabili glasbenike iz Celja, Maribora ter Gradca. Leta 1888 je Degner odšel v Weimar, 1889. ga je Glasbeno društvo imenovalo za častnega člana. Namesto Degnerja je prišel Arno Schütze, ki je moral zaradi pomanjkanja denarja odpovedati koncerte velikega orkestra, dal pa je

poudarek komorni glasbi. Po Schützevem odhodu so se ravnatelji menjavali. Naj med njimi omenim dr. Fritza Fliednerja iz Londona, ter učitelja violine Maxa Jörgensena iz Rockhamptona v Avstraliji. Leta 1903 je šola ob 25-letnici delovanja dobila priznanje Ministrstva za kulturo in uk. V letih 1908 do 1910 je prevzel vodstvo šole dr. Roderick von Mojsisovics, ki je izdelal učni načrt po Degnerjevi metodi. Zadnji ravnatelj je postal Carl Ettler, ki je vodil šolo še v novi državi, Kraljevini SHS. Ker Slovenci in Nemci v novi državi niso našli skupnega jezika glede ureditve glasbene šole, je predsedstvo poverjenišva za notranje zadeve z odlokom dne 24. aprila 1921 razpustilo društvo Pettauer Musikverein. Kot razlog so navedli prekoračitev s statutom določenega delokroga – to je sodelovanje z Südmarko in Schulvereinom. Z istim odlokom je bilo določeno, da se ves inventar glasbene šole izroči Mestni glasbeni šoli na Ptujju, ostane pa last mestne občine. Tako je po trinštiridesetih letih delovanja prenehala obstajati Glasbena šola nemškega glasbenega društva. Ob koncu naj omenim, da so med ustanovitelji Musikvereina bili tudi Slovenci, cilj društva pa je bil gojiti dobro glasbo.³

Slovenska glasbena šola

Ptujčani so si zelo prizadevali za ustanovitev slovenske glasbene šole. Zato so imenovali pripravljalni odbor, ki so ga sestavljali nadkomisar Mihael Meža, profesor Hinko Vodnik, kapelnik Vaclav Engerer, nadučitelj Vinko Šerona, učitelj Mirko Majcen, sodnik dr. Hinko Schreiner, učitelj Dragotin Kveder. Na njihovo pobudo je bila ustanovljena s sklepom mestnega sveta dne 27. junija 1919 Mestna glasbena šola. Ker ni imela svojih prostorov, je začasno gostovala v zgornji klavirski sobi dijaškega doma, pa tudi v biljardni sobi. Prvi kuratorij so sestavljali okrajni sodnik dr. Hinko Schreiner, zdravnik dr. Bela Štuhec, trgovec Milko Senčar, učitelj Mirko Majcen, nadkomisar Mihael Meža ter posestnik Ivan Studte. Ravnatelj je postal Vaclav Engerer, ki je poučeval klavir in violino. Vpisalo se je 75 učencev za klavir in 34 za violino, kar je bilo spričo pomanjkanja učiteljev več kot preveč. Zato so prosili za pomoč tudi organista Ferda Frasa, ki je poučeval klavir, violino pa sta poučevala Rudolf Mate in Mirko Majcen. Ker so bili prostori v dijaškem domu pretesni, so dobili v Musikvereinu na razpolago dve sobi. Prostorska stiska pa ni bila edini problem, s

katerim se je ukvarjala mlada slovenska glasbena šola. Težave so bile tudi s kadrom ter z notami. Učne moči so iskali pri Glasbeni matici v Ljubljani, kjer se je njen ravnatelj Matej Hubad precej trudil, pa tudi na konzervatoriju v Pragi.

Čeprav je bila glasbena šola ustanovljena že leta 1919, je komaj 1921., po razpustitvi Musikvereina, dobila prostore v nekdanjem meščanskem špitalu, kjer domuje glasbena šola še danes. Avgusta 1921 je mestni magistrat izdal razglas za vpisovanje gojencev v Mestno glasbena šola. Poučevalo naj bi se klavir, violino, solo petje, mladinsko petje, teorijo in harmonijo.

Leta 1922 so bili člani kuratorija dr. Bela Štuhec, Ivan Klemenčič, Andrej Hernja ter Vinko Šerona.⁴

Zanimiv je podatek, da so člani Čitalnice že leta 1884, torej šest let po ustanovitvi glasbene šole pri Musikvereinu, ustanovili lastno glasbena šola, ki jo je vodil Steinberger. Žal pa je ta šola delovala le kratek čas.⁵

Glasbena šola, ki jo je ustanovila mestna občina, je od 1922., ko so na Ptuj ustanovili Glasbena matico, pa do 1934. delovala pod okriljem Glasbene matice. Leta 1934 se je preimenovala v Glasbena šola Ptuj. Med leti 1926 in 1930 je bil ravnatelj Karol Pahor, ki je poučeval violino, solo petje in harmonijo. V času svojega delovanja je ustanovil 50-članski mladinski pevski zbor, klavirski trio, ki so ga sestavljali učitelji šole Karol Pahor – violina, Čenda Šedlbauer – violončelo ter Anka Stöhr – klavir. Trio je z uspehom nastopal na Ptuj in drugod. 17. junija 1976 so šolo poimenovali po nekdanjem učitelju in ravnatelju v Glasbena šola Karol Pahor Ptuj.

Čenda Šedlbauer je prišel na Ptuj iz Prage leta 1928. Poučeval je violino in violončelo. Sodeloval je pri klavirskem triu ter pri godalnem kvartetu, ki so ga sestavljali Miroslav Logar – 1. violina, Drago Hasl – 2. violina, Julij Pavletič – viola ter Čenda Šedlbauer – čelo. Šedlbauer je nekaj časa vodil moški pevski zbor, od 1931 do 1938 pa mešani pevski zbor Glasbene matice. Leta 1938 je Šedlbauer odšel k opernemu orkestru v Ljubljano.

Med spisi iz let 1930/31 je zanimiva prošnja Ubalda Vrabca (roj. 11.12.1905 v Trstu), ki je prosil za mesto učitelja violine. Pisal je iz Argentine, kjer je deloval kot zborovodja ter vodja društvenega orkestra. Vendar Vrabec v Buenos Airesu ni bil zadovoljen in se je želel čimprej vrniti v domovino. Tako je leta 1931 dobil mesto učitelja violine na šoli Glasbene matice v Mariboru, kjer je ostal do 1941.⁶ Iz Maribora je odšel v Trst, kjer je kot skladatelj in zborovodja delal vse do 27. januarja 1992, ko se je izteklo njegovo bogato in plodno življenje.

Med ravnatelji Glasbene šole je treba omeniti še Jožeta Gregorca, ki je prevzel vodenje

šole v šolskem letu 1940/41, potem pa zopet po vojni in sicer za pet let. Poučeval je violino, solo petje, glasbena teorijo, vodil je mali simfonični orkester, bil dirigent mestne godbe ter zborovodja mešanega pevskega zbora. Ustanovil je Obrtniški moški pevski zbor, ki je predhodnik današnjega Komornega moškega zbora.

Gregorca je nasledila Eleonora Šrol – Senčar, ki je začela poučevati klavir že 1945. Glasbena šola je vodila do upokojitve leta 1977. Bila je organizatorica koncertnih gostovanj na Ptuj. Sedaj že vrsto let vodi Glasbena šola Anton Horvat, ki je tudi dirigent godbe na pihala.⁷

Slovensko pevsko društvo na Ptuj

Slovensko pevsko društvo je bilo ustanovljeno 21. novembra 1884 in je imelo predvsem narodno prebujevalni značaj. Iz ohranjenega gradiva razberemo, da so 1886. organizirali na dvorišču minoritskega samostana velik pevski koncert, kjer je sodelovala tudi vojaška godba. Nastopali so tudi v Čitalnici na Ptuj in v Mariboru. Ob pripravah na 10-letnico zbora so poslali prošnje skladateljem Benjaminu in Gustavu Ipvacu, Hrabroslavu Volariču, Antonu Nedvedu, Antonu Foersterju ter Stanku Pirmatu, naj napišejo skladbe za veliki koncert ob jubileju društva.⁸ Povezovali so se tudi z drugimi zbori, prirejali

Leta 1904 je Slovensko pevsko društvo poslalo v Gradec društvena pravila v potrditev.

Spored

Koncert Slovenskega pevskega društva v Ptuj, ki se prvič odpravi v soboto dne 11. 6. 21. v Društveni domu v Ptuj.

1. H. Anton Schmid: Zlata Kravljica. (Breda, krajčica - član Društva)

Velik pevski zbor v klavirskem in harmoničnem
2. Emil Adamič: Francica. koralni zbor.
3. Frank Prelovec: Paldanova pesem. Oklet.

Odmor.
4. Krizovšek: Vstopljanka. koralni zbor.
5. a) A. Lajani: Klia

b) O. Dev: Pojedem v ruto. koralni zbor
6. a) O. Dev: Jex vplulata luc (narodna iz Ptuj)

b) Adamič: Toni zelenska jate (iz kraljeve parkle)

Začetek koncerta ob 20h, konec ob 22h.

~~Priloge: 1. in 2. stran, 3. stran, 4. stran~~
 Na koncertu dobimo udeležencev zavrski deca,
 * preplavljena kvarteto sprejemajo.

Glasbena matica v Ptuj

Statistika starih staršev
 oporo glasb. šole l. 1923.

Št. št.	stan	št. št.
1.	stariši	29
2.	stariši	1
3.	načelniki in pomočniki	17
4.	odborniki, notarji, sodniki	16
5.	oporojenci in odroč	7
6.	načelniki	54
7.	stariši	158

Ptuj 20. IV. 1923

Franjo
 Petek

Spored koncerta, ki ga je priredilo Slovensko pevsko društvo na Ptuj 11. junija 1921

gostovanja. Tako je 1923. gostoval na Ptuj mešani zbor Glasbene matice iz Ljubljane. V Čitalnici so pripravili silvesterski program s pevskimi točkami, sodelovali so tudi pri slavnostih Sokola, predvsem pa budili zanimanje za slovensko ljudsko in umetno pesem. Žal je ohranjeno ahrivisko gradivo o Slovenskem pevskem društvu zelo pičlo.

Zaradi objektivnosti moramo omeniti še Pevsko društvo nemške manjšine na Ptuj (Gesangverein der deutschen Minderheit), o katerem so ohranjeni zapisniki za čas od 1923 do 1942. Iz zapisnikov je razvidno, da so imeli pevski zbor, ki ga je vodil Wratschko ter gledališko skupino, ki sta oba sodelovala na družabnih večerih. To društvo je bilo izrazito nacionalistično usmerjeno.

Glasbeno življenje na Ptuj od druge polovice prejšnjega stoletja do danes je bilo torej zelo razgibano. Naj ob zaključku tega zapisa omenim še pevski zbor ptujске gimnazije, ki je sodeloval na vseh šolskih proslavah ter imel vsako leto zaključni koncert, pa mešani pev-

Iz leta 1923 je zanimiva statistika o poklicu staršev učencev glasbene šole

ski zbor sv. Cecilije, ki ga je vodil zborovodja in organist Franjo Petek, ter zbor sv. Jurija iz proštjske cerkve, ki ga je vodil Ferdo Fras.⁹ Tradicija zborovskega petja se na Ptuj nada-ljuje še danes.

OPOMBE

1. Felsner Josef, Pettau und seine Umgebung, 1895. str. 86 — 2. Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), fond Muzejsko društvo šk. 13 - Kurzgefaste Vereinsgeschichte des Pettau Musikvereines 1878-1919. — 3. Podatke o Musikverein in glasbeni šoli sem našla v fondu Muzejskega društva, šk. 13. — 4. ZAP, fond Muzejsko društvo šk. 21 - Glasbena šola Ptuj 1919-1922. — 5. ZAP, fond Muzejsko društvo šk. 13 - Pettau Musikverein 1878-1921. — 6. ZAP, fond Glasbena šola šk. 3, ovoj 1. — 7. Drago Hasl, Petdesetletnica slovenske glasbene šole v Ptuj 1919-1969. — 8. Slovensko pevsko društvo Ptuj, fond Glasbena šola šk. 1, ovoj 1. — 9. Jože Gregorc, Kulturno življenje tik pred II. svetovno vojno in prva leta po njej v Ptuj, Ptujski zbornik V, 1985, str. 159.

NOVA SPOZNAVANJA O PTUJSKI ZBIRKI GLASBIL

DARJA KOTER

Pokrajinski muzej Ptuj že skoraj celo stoletje hrani zbirko glasbil, ki je k nam priromala v letu 1896, ko jo je lastnik profesor Franc Ferka podaril ptujskim muzealcem. Žal je dokumentacija o njegovem fondu instrumentov izgubljena, zato nam na številna vprašanja deloma odgovarja le Felsnerjev popis eksponatov iz leta 1902, vendar se zaradi številnih pomanjkljivosti nanj ne moremo sklicevati. Dokumentacija prof. Ferka je prav gotovo vsebovala podatke o tem, od kod so instrumenti, njihov opis, funkcijo, starost in izdelovalce posameznih kosov. Od izjemnega zbiralca starin, kakršen je bil, bi to lahko pričakovali. Vsekakor pa se je vodstvo muzeja že takrat zavedalo, da je ta zbirka glasbil v našem prostoru edinstvena, zato so ji pripisovali velik pomen. O tem pričajo tudi ohranjeni dokumenti Muzejskega društva, iz katerih je razvidno, da so skrbeli tudi za dopolnitev zbirke.¹

Pomembnosti zbirke so se ptujski muzealci sicer vseskozi zavedali, vendar so mnogo premalo storili, da bi jo ustrezno raziskovali in prezentirali. Prvi, ki si je fond glasbil strokovno ogledal in svoja spoznanja tudi opisal ter objavil, je bil glasbenik Hinko Druzovič. Članek o tem je objavil v Kroniki slovenskih mest leta 1938. Zaenkrat nam ni znano, da bi se avtor z raziskovanjem instrumentov temeljiteje ukvarjal in v tem verjetno tiči vzrok, da so eksponati mnogokrat napačno predstavljene in datirani.

V naslednjih dveh desetletjih so bila glasbila spet bolj ali manj prepuščena sama sebi. Zanimanje zanje je ponovno oživil profesor Drago Hasl, ki je leta 1959 pripravil novo postavitev zbirke. Profesor Hasl, ki ni bil kustos muzejske zbirke, je sicer dopolnil naše vedenje o starih glasbilih, vendar se je temeljiteje ukvarjal z ljudskimi instrumenti. Zanimala so ga predvsem glasbila iz ptujske okolice in prav njim je posvečal največ pozornosti.² Njegova velika zasluga je tudi v načrtnem zbiranju ljudskih glasbil, ki jih je pridobil za naš muzej in tako obogatil fond s precejšnjim številom eksponatov.

Po letu 1965 je zbirka spet ostala brez strokovnega varuha; nekaj let je zanjo skrbela kustodinja Marija Mirković, nato pa dr. Štefka Cobljeva. V tem času so fond nekajkrat preselili in spreminjali postavitev, vendar za raziskovalno delo žal ni bilo primerne strokovnjaka.

Šele po letu 1981, ko je skrb nad glasbeno zbirko prevzela Marjeta Ciglencečki, kustodi-

nja za kulturno zgodovino, je zbirka ponovno oživila. V tem obdobju je muzej pridobil nove eksponate, zbirka je dobila skrbnejšega varuha in rojena je bila ideja o načrtnem restavriranju instrumentov, ki so desetletja sicer krasili zbirko, njihovo glavno poslanstvo pa je ostajalo nemo. Ob uspešnih restavratorskih posegih so odkrivali tudi dragocene podatke za raziskovanje posameznih instrumentov. Smelo zastavljeni program je v letu 1988 obrodil tudi druge sadove: glasbena zbirka je dobila svojega kustosa.

Kot kustodinja glasbene zbirke ptujskega muzeja se v tem članku omejujem le na nova spoznanja o glasbilih, ki so bila odkrita z restavratorskimi posegi po letu 1987 in na tista, ki so plod raziskovalnega dela v zadnjih dveh letih, odkar sem zbirko prevzela.

Skromna bera strokovnih tekstov, ki predstavljajo našo glasbeno zbirko, me je postavila v položaj, ko je bilo potrebno začeti skorajda znova. Odpirajo se številna vprašanja, odgovori nanje pa so zapleteni in mnogokrat preuranjeni. V množici odprtih področij sem izbrala le tista, ki so po moji presoji bila najmanj ali površno obravnavana: to so tako imenovana salonska glasbila, nekoliko podrobneje pa predstavljam osnovna spoznanja o instrumentih s tipkami.

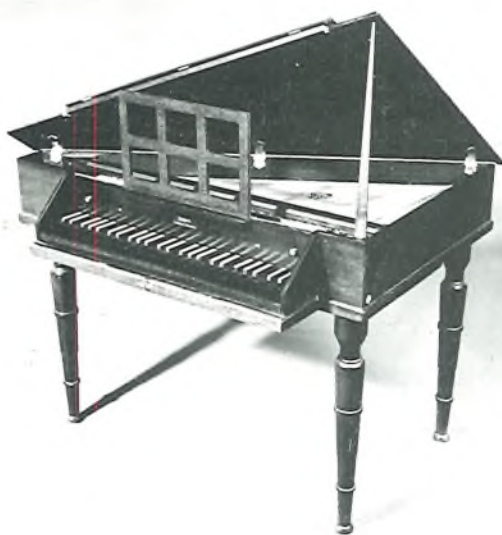
Ptujski muzej hrani primerke najpomembnejših instrumentov, ki so bili predhodniki sodobnega klavirja: klavikord, spinet ter klavirje različnih oblik in mehanik. V zadnjih desetih letih smo v muzejsko zbirko pridobili največ klavirjev, ki sedaj omogočajo kronološki prikaz razvoja tega instrumenta od konca 18. pa tja do prve četrtine 20. stoletja.

Klavirkord je najstarejše strunarsko glasbilo s tipkami, ki so ga najverjetneje razvili v drugi polovici 14. stoletja v Italiji in sicer iz monokorda.³ Pravo redkost na Slovenskem predstavlja muzejski klavikord, o katerem smo jasnejšo podobo dobili prav po restavratorskih posegih v letu 1988. Restavriran je bil v delavnici ing. Borisa Horvata v Ljubljani, ki se ukvarja z restavriranjem in izdelovanjem klavirkordov, spinetov in čembal. Instrument je bil v dokaj zanemarjenem stanju, saj ga je skozi desetletja uničevala pretirana vlaga. Mojster je glasbilo popravil, mu vrnil zvok ter ga usposobil za koncertno življenje. Po obliki in funkciji je klavikord glasbilo za hišno muziciranje – postavljali so ga kar na mizo, v uporabi pa je bil od 15. do 18. stoletja. Nanj so običajno igrale ženske, primeren pa je bil tudi za organiste, saj jim je služil za vajo. Naš

primerki sodi v tako imenovani tip vezanega klavikorda, ki so ga izdelovali že v začetku 17. stoletja, najverjetneje pa je bil izdelan v prvi polovici 18. stoletja. Za njegovo mehaniko je značilno, da ton proizvaja metalna ploščica – tangenta, ki udari po struni ter z mestom udarca določi dolžino strune in s tem višino tona. Po isti struni, vendar na različnih mestih, udarjajo vzvodi dveh ali treh tipk in od tod tudi naziv vezani klavikord. Žal pa tudi po restavratorskih posegih ne vemo, kdo je instrument izdelal, saj se mojster nanj ni podpisal. Če bi poznali ime, bi lahko smejeje in natančneje opredelili čas nastanka instrumenta ter ovrednotili izdelovalca.

Med predhodnike klavirja sodi tudi čembalo in njegovi različici, spinet in virginal. Spinet, ki je bil v svoji zgodovini sicer instrument 16. in 17. stoletja, je doživel renesanso ob koncu 19. stoletja, ko je glasbeni svet ponovno oživil muziko starih mojstrov, hkrati pa so zanj nastajala tudi sodobna dela. Muzejski primerki sodi v novejši čas: izdelan je bil v znani firmi Neupert Bamberg – Nürnberg v letu 1936.⁴ Instrument ima posebno obliko različno dolgih stranic, na najdaljši pa klaviaturo, kar je za obliko spineta značilno. Nad njo so vzvodi za registre, s katerimi spreminjamo zvok – pri našem glasbilu je to register lutnje. Spletov zvok je nežen, toda svetel, jasen in bleščec, kar je posledica zanj značilnega mehanizma: struna zazveni s pomočjo poseb-

Spinet, Neupert Bamberg – Nurenberg, 1936, foto Bine Kovačič, 1991

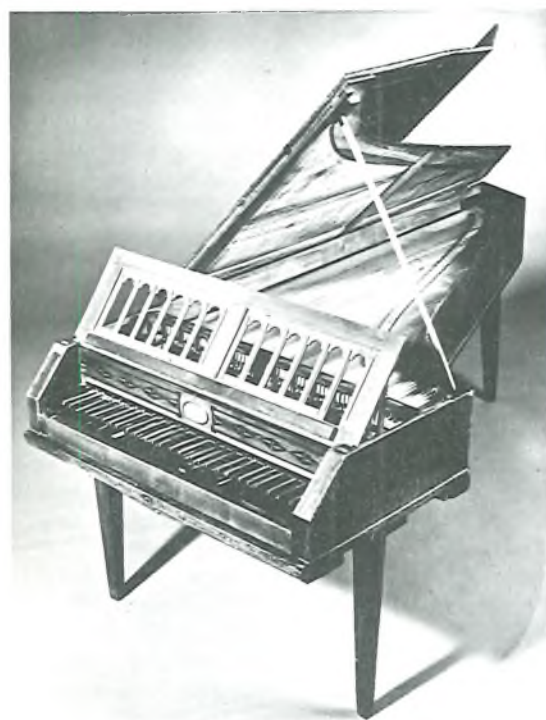
nega peresca, ki trzne ob struno in jo zaniha. V letu 1988 je bil instrument obnovljen in ponovno usposobljen za koncertiranje.

Zgodovina klavirja s klavirci se sicer pričeneja že v začetku 18. stoletja, uveljavil pa se je šele sredi stoletja, ko je zaradi bogatejšega zvoka in tehničnih prvin začel izpodrinjati klavikord, čembalo in njima sorodne instrumente.

Pri nas hranimo klavirje, ki predstavljajo kronološki razvoj tega instrumenta. Z raziskovanjem njihovih značilnosti smo se začeli ukvarjati šele pred dobrim letom, vendar so prvi rezultati presenetljivi: hranimo eksponate, ki so jih izdelali priznani izdelovalci z Dunaja in iz Gradca v času avstro-ogrske monarhije.

Najstarejši med njimi je klavir s klavirci (Hammerflügel) graškega izdelovalca Karla Benedickta, ki ga uvrščamo v obdobje okrog leta 1785. To je tip tako imenovanega krilnega klavirja plitkega ohišja na treh nogah (prvotno je stal na štirih nogah) štirioglate oblike, ki se navzdol zožujejo. Obseg klaviature zajema komaj pet oktav: tipke diatonične lestvice so prevlečene s temnimi ploščicami iz palisandra, poltonske nad njimi pa je krasila slovovina, ki žal ni ohranjena. Nad klaviaturo je ohišje lepo intarzirano s tipičnim klasicističnim vzorcem, v sredi pa je pritrjena bela ovalna emajlirana ploščica s signaturo (Karl Benedickt /Instrumentenmacher/ In Gratz).

Klavir s klavirci, Karl Benedickt, Graz, okrog 1785, foto Bine Kovačič, 1991

Serijska številka, ki je običajno na rezonančnem dnu, žal ni vtisnjena. Mehanizem je vpet na leseno ogrodje in ima preprosto odbojno mehaniko, ki še nima sposobnosti hitrega ponavljanja istega tona, saj se klavirice takoj po udarcu vrne v prvotni položaj. Preprostost mehanike je izražena tudi s pedalom, ki ga pianist uporablja s kolenskim vzvodom in ima vlogo podaljševanja strunskega zvena. Opisana mehanika omogoča avtentično izvajanje baročnih in klasicističnih skladb, zato za ta instrument pogosto slišimo oznako »Mozart klavir«.

Kvadratni klavir (Tafelklavier) Casparja Katholniga je nastal na Dunaju med leti 1810 do 1815 in prav tako predstavlja preprostejšo dunajsko odbojno mehaniko, ki je v začetku 19. stoletja že zahtevala izpopolnitve, da bi zadovoljevala potrebe in želje skladateljev ter pianistov. Njegovo ohišje je že furnirano, brez dodatnih okraskov in na štirih ravnih oglatih nogah. Klaviatura ima obseg petih oktav z dodano kvinto, kar ustreza modelom iz obdobja od leta 1797 do 1813.⁶ Tipke so tudi pri tem modelu še vedno temne, poltonske pa iz slovinovine. Signatura je označena na beli ovalni emajlirani ploščici nad klaviaturo (Caspar Katholnig/Burger/in Wien).

Njegova posebnost ni le v zunanosti, specifična je tudi mehanika: strune, ki so vpete na lesen okvir, so postavljene prečno na klaviaturo in ne pravokotno, kakor bi morda pričakovali, zato klavirice nanje udarjajo s prečnim udarcem, kar seveda povzroča nekoliko nenavaden zvok. Instrument je imel že pedal z nožnim vzvodom, ki pa v celoti ni ohranjen.⁷ Na žalost pa temu klavirju manjka precej vitalnih delov, tako da je odločitev o morebitnem restavriranju mehanike precej vprašljiva.

Johann Krämer je prav tako dunajski mojster. O njegovem življenju vemo bore malo, s svojim delom pa se je vpisal med pomembnejše izdelovalce klavirjev, saj je bistveno izboljšal mehanizem. Na uglaševalno desko (stimmstock) je namestil medeninast mostič, kar je omogočalo trdnjšo napetost strun in s tem tudi zanesljivejšo uglasitev. Izboljšave je predstavil na obrtni razstavi na Dunaju leta 1839 in si s tem pridobil poseben status med izdelovalci klavirjev.

Klavir, ki ga hranimo v ptujskem muzeju, je iz obdobja med leti 1820 do 1825. Ima obliko krilnega klavirja (Flügel), ki z nekaterimi elementi sodi v empir, vendar stilno ni dovolj enovit, da bi ga uvrščali med vrhunske izdelke. Morda je bilo ohišje kasneje spremenjeno, pa mizarju ni najbolje uspelo posnemati oblik dvajsetih let 19. stoletja. Instrument ima nekaj posebnosti: obseg tastature je razširjen že na šest oktav, tipke pa so obarvane tako, kakor je to v navadi še danes. Mehanika, ki je sicer še vedno dunajska, je že izpopolnjena in ima močnejši mehanizem kakor Benedicktov in

Krilni klavir, Johann Krämer, Wien, okrog leta 1820 do 1825, foto Bine Kovačič, 1991

Katholnigov klavir. Največjo posebnost pa predstavljajo pedali; ta instrument jih ima namreč kar šest. Njihovo delovanje lahko pojasnimo le deloma, ker so ohranjeni le deli mehanizma. Dovolj očitna pa je razvrstitev pedalov na štiri različne funkcije: forte pedal – za dvigovanje dušilca v basovski legi, forte pedal – za dvigovanje dušilca v sopranski oziroma diskantni legi, piano pedal – potisne med strune usnjeni trak in s tem zaduši zvok, ter fagot pedal – potisne med strune svileni papiranti trak in s tem spremeni barvo zvoka. Z nadaljnjimi raziskavami bomo verjetno pojasnili tudi delovanje preostalih dveh pedalov. Instrumenti s tolikimi nožnimi pedali so se izdelovali predvsem v prvi četrtini 19. stoletja.

Naslednjo razvojno stopničko predstavlja klavir Johanna Ehrenreicha z Dunaja, ki je nastal okrog leta 1830. Ohišje je tipično bidermajersko z nekaterimi nejasnimi potezami, zato zunanost deluje nekoliko okorno. Postavljeno je na lepe okroglo stružene noge z medeninastimi kolesci, dolžina ohišja pa je glede na celoto precej kratka. Morda je bil instrument kdaj kasneje nestrokovno skrajšan, kar je pokvarilo celoten videz glasbila. Tudi v mehaniki so vidne določene izboljšave, vendar so opazni sledovi popravil in dodatkov iz kasnejše dobe. Obseg klaviature je šest oktav in signatura je še vedno označena na porcelanasti ovalni ploščici. Novost predstavljajo polžasto

zaviti podstavki za sveče ob notnem stojalu. Instrument je precej dotrajan in skorajda neprimeren za zahtevne restavratorske posege.

Kronološkemu razvoju sledi biser naše zbirke klavirjev, to je izdelek Dunajčana Ignaza Bösendorferja, ki nosi napis dobitnika zlate medalje z obrtne razstave leta 1839 na Dunaju. Omenjeni napis nam pove, da je bil ta model nagrajen in so ga verjetno izdelovali kar nekaj let. Ker serijska številka ni označena, lahko le predvidevamo, da je naš instrument nastal okrog leta 1840, mlajši pa zagotovo ni.

Delavnica Ignaza Bösendorferja je nastala v letu 1828 in je do današnjih dni ohranila vrhunsko kvaliteto.⁸ Odlična zunanost našega klavirja, ki jo označuje bidermajerska oblika ohišja, je dopolnitev zelo izpopolnjeni mehaniki. Označujemo jo kot »pozno«⁸ dunajsko mehaniko, saj se že približuje trendu hitrega ponavljanja istega tona. Vpeta je v lesen okvir brez dodanih metalnih delov. Obseg je razširjen na šest oktav z dodano kvinto, mojster pa je uporabil odličen material. Klavir bo po restavriranju usposobljen za izvajanje klavirske literature poznega klasicizma in romantike, saj mu bodo restavratorski posegi ohranili barvo zvoka in višino intonacije.

Le nekaj let mlajši je klavir Johanna Michaela Schweighoferja z Dunaja (okrog 1845). Njegove instrumente odlikujejo krasen ton, odličen in trpežen mehanizem ter zelo solidno ohišje. Za svoje delo je leta 1845 – prav tako na Dunaju – prejel zlato medaljo. Delavnico Schweighoferjevih je ustanovil že oče Michael, žal pa je po smrti sina Johanna Michaela leta 1852 prenehala z delovanjem.

V drugo polovico 19. stoletja uvrščamo kar nekaj eksponatov te vrste, najimunitnejši med njimi pa je gotovo klavir firme Johann Baptist Streicher & Sohn z Dunaja. Zelo natančni napisi na resonančni deski, kar je sicer redko, nam povedo, da je instrument nastal v letu 1870. Ima obliko koncertnega klavirja z mogočnim ohišjem in stoji na treh močnih šestorokotnih nogah, ki se navzdol proti kolescem zožujejo. Okvir, na katerega so vpete strune, je že okrepljen z litim železom, kar je omogočalo večjo napetost strun in s tem tudi boljšo uglasitev.⁹ Obseg klaviature zajema sedem oktav. Pedal je oblikovan kot lira, ki postane običajna oblika in ima le dva vzvoda: piano pedal za dušenje zvoka s premikanjem klaviature ter forte pedal, ki ima funkcijo dvigovanja letvice z dušilci. Družina Streicher je izdelovala klavirje od leta 1796 pa tja do 1896. in je bila vseskozi vodilna med dunajskimi izdelovalci.

V dvajseto stoletje pa naša zbirka zaenkrat sega le z enim klavirjem: to je instrument firme R. Gors & Kallmann iz Berlina. Ustanovljena je bila v letu 1877, njeno delovanje pa lahko spremljamo do leta 1974, ko postanejo

podatki o njenem nasledstvu nepopolni. Instrument, ki je v muzejski lasti, je iz leta 1918 in ima obliko koncertnega klavirja z angleško repeticijsko mehaniko, ki je danes pri vseh izdelovalcih klavirjev običajna. Tovrstna mehanika se je začela razvijati že v prvi polovici 19. stoletja, dokončno pa so jo izdelovalci sprejeli šele na prehodu iz 19. v 20. stoletje. V letu 1990 je bil instrument restavriran v delavnici Marka Pavliniča v Zagrebu, kar je glasbilo povrnilo vse vitalne funkcije za javno prezentiranje.

Nadaljnje temeljite raziskave bodo prinesle nova spoznanja in vrednotenje ptujskih instrumentov s tipkami. Že danes pa lahko z zanesljivostjo trdimo, da hranimo vsebinsko bogato zbirko, saj so izdelovalci posameznih eksponatov znani mojstri svoje obrti. Primerjava našega fonda z muzejskimi zbirkami instrumentov na Dunaju in v Grazu je potrdila nova spoznanja o kvaliteti ptujskih muzejskih glasbil.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ptuj, fond Muzejsko društvo. Iz zapisnikov muzejskega društva lahko razberemo, katere instrumente je društvo kupilo. — 2. Ptujski zbornik IV, Založba Obzorja Maribor 1975, Drago Hasl: Haloška žveglja, str. 383-389. — 3. Monokord je od grške antike do srednjega veka naprej glasbilo z eno struno; pravzaprav je to naprava za ugotavljanje strunskih dolžin in nihajnega razmerja intervalov. Instrument z več strunami je polikord, ki je že zgodnja oblika klavirkorda. — 4. Firma Neupert je bila ustanovljena leta 1868 v Bambergu v Nemčiji in se je specializirala za izdelovanje klavirjev ter instrumentov, ki sodijo v družino čembal. Danes jo poznamo predvsem po izdelovanju odličnih čembal. — 5. Helmut Ottner: Der Wiener Instrumentenbau 1815-1833, Tutzing 1977, str. 81. Casper Katholnig je bil rojen leta 1763 v Beljaku, umrl pa je na Dunaju, 9. marca 1829. Leta 1801 si je na Dunaju pridobil tudi meščanske pravice kot izdelovalec klavirjev. — 6. Curt Sacks: Handbuch der Musikinstrumentenkunde, Leipzig 1930, str. 151. — 7. Pedal je prišel v uporabo najprej kot pedal s kolenskim vzvodom – leta 1770 in je imel funkcijo dvigovanja dušilcev, s čimer se podaljša zvenenje strun. Leta 1783 so v znani delavnici Erard v Parizu izdelali mehanizem za pedal na nožni vzvod: sprva je imel funkcijo dvigovanja dušilcev, kmalu pa so prišli v uporabo tudi pedali za utišanje tona ter spreminjanje barve zvena. Nožni pedal zaradi njegove oblike imenujemo kratko kar lira pedal. — 8. Ignaz Bösendorfer (1794-1859) se je obrti izučil pri slovitem izdelovalcu klavirjev Josefu Brodmannu. Leta 1839 je I. Bösendorfer na obrtni razstavi na Dunaju dobil častni naziv odličnega izdelovalca (k.k. Hof und Kammer Pianovertigers), po njegovi smrti pa je firmo prevzel sin Ludwig, ki je prav tako dobitnik številnih priznanj. — 9. Današnji klavirji imajo mehaniko vpeto v jeklen okvir, ki prenese napetost strun do 20 ton.

PTUJ Z OKOLICO NA RAZGLEDNICAH PRED LETOM 1918

FRANC GOLOB

Od izida prvih razglednic je preteklo že celo stoletje. Razglednica postaja zato vse bolj interesantna kot zgodovinski vir, še zlasti za lokalno zgodovino, saj nazorno prikazuje, kakšen je bil videti nek kraj v določenem obdobju. Marsikatero stavbo, ki jo vidimo na razglednici, ni več, spremenila so se imena ulic, nekaj nepozidana zemljišča so danes novi mestni predeli. Po drugi strani so na razglednicah ulice, ki desetletja in desetletja niso spremenile videza. Mogoče so se menjali lastniki trgovin, gostiln, nemške napise so zamenjali slovenski, a v osnovi stavbe še vedno služijo istemu namenu. Ravno tako se ni spremenil pogled na nekatere vasi, spet drugih ne bi več prepoznali, ker so popolnoma drugačne; zlasti sta se spremenila obseg vasi in tip hiš. Razglednica pa ni le slika neživih stvari. Na ulicah, pred gostilnami so ljudje v značilnih nošah svojega časa. Prav zanimivo je opazovati ponosnega gostilničarja z družino in gosti, kako pozira fotografu. Če je imel kdo še kolo, tudi to ni smelo manjkati na posnetku. V posebnem okvirčku se je včasih našel prostor za pomembnejše kraje. Če so razglednice izdajala društva, so bili na njih fotografirani upravni odbor, člani društva, pevski zbor, godbeniki ali pa so bile ovekovečene društvene aktivnosti. Skratka, razglednice odražajo utrip življenja v nekem kraju in času.

V tem prispevku se bom omejil na razglednice Ptuja in vasi, ki ležijo v današnji ptujski občini. Predstavil bom založnike, ki so jih izdajali in poskušali orisati najpogostejše motive. Obdelal bom le razglednice iz obdobja od leta 1891, ko je izšla doslej najstarejša znana ptujska razglednica, do leta 1918. Najstarejšo ptujsko razglednico je izdalo Ptujsko tujsko prometno društvo (Pettauer Fremdenverkehrs Verein) leta 1891 v založbi tvrdke Schwidernoch z Dunaja. Razglednica sicer ni bila odposlana, vendar se da njeno starost določiti s primerjavo z najstarejšo ljubljansko razglednico, ki je objavljena v knjigi Pozdrav iz slovenskih krajev. Razglednici sta stilno identični (tipi črk, barve) in imata tudi zelo sorodni številki patentne zaščite plošč (Ljubljana 294, Ptuj 299). Osnova za raziskavo je moja zbirka 357 razglednic Ptuja in 54 okolice, dodatnih 71 pa sem jih za obdelavo dobil še pri dveh zasebnih zbiralcih na Ptujju, Srečku Šnebergerju in Ferdinandu Koletniku, v Zgodovinskem arhivu Ptuj in v fototeki Pokrajinskega muzeja Ptuj.

Založniki ptujskih razglednic

Razglednice so razširjale založbe,¹ ki so lahko bile zelo velike in svetovno znane. Taki sta bili založbi Tuck iz Londona in Stengel & Co. iz Dresdna. Ti sta izdajali razglednice krajev, raztresenih po vsej Evropi in celo izven nje. Srednje velik založnik je bil Karl Schwidernoch na Dunaju, ki je izdajal razglednice krajev iz vse Avstro-Ogrske. To so bile med zbiralci priljubljene litografije z napisom Pozdrav iz ..., oziroma Gruss aus ... Nič manj niso pomembni založniki, ki so pokrivali lokalna področja. Nekateri so zalagali samo razglednice svojih krajev ali pa svoje gostilne, trgovine ali trafike. S tem pa so se ukvarjala tudi društva, ki so hotela pokazati in popularizirati svoje delo. Pogosto jim je bila razglednica vir zaslužka za vzdrževanje društva.

Škoda, da založniki razglednic niso opremili s podatki o fotografu. Te je možno najti le, če so bili fotografi sami založniki. Podatki o njih bi bili zanimivi, saj so bili prav ti mojstri najbolj zaslužni za kvaliteto razglednic. Naše kraje sta najpogosteje fotografirala poklicni fotograf Johann Winkler in slikar Alojz Kasimir, ki je bil poleg tega odličen ljubiteljski fotograf. Precej fotografij za razglednice je v času prve svetovne vojne prispeval S. Frank iz Gradca.

V raziskavi sem obdelal 428 razglednic Ptujja. Menim, da je to dovolj velik vzorec, ki nam lahko pokaže verodostojno sliko založnikov ptujskih razglednic. Iz pregleda le-teh se je dalo ugotoviti, da je bilo udeleženih 37 različnih založnikov, morda pa celo več, saj niso vse signirane. Iz Ptujja je bilo kar 15 založnikov, in sicer:

Založnik	Št. razglednic	Obdobje, v katerem so se pojavljale
Blanke Wilhelm	183	1895 – 1918
Deutsches Vereinshaus	1	1899
Franz Julie	6	1917 – 1918
Heller Josef	3	1901 – 1907
Heller Max	3	1908 – 1912
Kasimir Josef	32	1897 – 1918
Kociper Janko	1	1918
Martini Maria	8	1909 – 1918
Petschar S. Franz	1	1909
Peteršič N. Janez	36	1900 – 1918
Pettauer Fremdenverkehrsverein	1	1891
Urshitz E.	1	1918
Veteranen-verein	1	1901
Winkler Johann	3	1910 – 1911
Wratschko Rufim	6	1908 – 1918

Obdobje, v katerem so se razglednice pojavljale, sem določil s pomočjo letnic izdaje, ki so natisnjene na hrbtni strani. Kjer pa tega podatka ni, sem se naslonil na datum poštnega žiga.

Iz preglednice je razvidno, da je bil najpomembnejši ptujski založnik Wilhelm Blanke. Od 428 obravnavanih razglednic jih je založil kar 183. Med večjimi sta še Janez Nepomuk Peteršič (36) in Josef Kasimir (32). Ostali založniki so zastopani z 1 do 6 razglednicami.

Na osnovi obrtnega katastra mestne občine Ptuj² se dajo ugotoviti dejavnosti, s katerimi so se ti založniki ukvarjali. Nekateri pa so sami zapisali na razglednici, da so fotografi.

Wilhelm Blanke je bil tiskarnar, knjigarnar, knjigovez in trgovec s papirjem, s šolskimi in pisarniškimi potrebščinami. Leta 1890 je registriral tiskarno, 1897. razširil dejavnost na knjigoveštvo, papirnico in prodajalno pisarniških pripomočkov, 1898. pa še na razpečevanje molitvenikov, koledarjev in ljudskih knjig. V celostranskih reklamah v Štajerčevem kmetskem koledarju³ je več let zaporedoma (pred 1. svetovno vojno) ponujal tudi tisk razglednic: »Razglednice v najfinejši svetlotiskovni izvršitvi razpošilja zgoraj zabilježeni že za K 24 do 30, najfinejši tisk z barvami K 40 do 50 in sicer do 1000 komadov. Za izvršitev razglednic je vposlati samo dobro fotografijo. Razglednice se tiskajo po zahtevi v nemškem ali pa tudi v slovenskem jeziku. Dopisnice s cvetljicami, z voščilom: h godu, k novemu letu, k božiču, k veliki noči, binkoštam itd. jako fino in lepo izdelane, sortirane veljajo do K 4 in sicer 100 komadov. Gospodom trgovcem dovolim pri cenah veliki popust ter prosim za prav mnogoštevilna naročila.« Iz reklame je razvidno, da Blanke razglednic ni samo zalagal, ampak jih je tudi tiskal. Razen svojih, je po vsej verjetnosti natisnil še večino drugih razglednic ptujskih založnikov. O tem lahko sklepamo po isti obliki črk tako na sprednji kot na zadnji strani razglednic.

Janez N. Peteršič je imel od leta 1898 registrirano trgovino s šolskimi knjigami, molitveniki, koledarji in svetimi podobnicami. Josef Heller je bil knjigarnar in trgovec z mešanim blagom. E. Urschitz je imel trgovino s fotomaterialom in parfumerijskimi potrebščinami, Max Heller trgovino z mešanim blagom, isto vrsto trgovine sta imela tudi Josef Kasimir in Rufim Wratschko. Med založniki je bilo nekaj fotografov: Johann Winkler, najstarejši fotograf na Ptuj (na hrbtnih straneh svojih fotografij trdi, da je bila njegova firma ustanovljena že leta 1860), Franz Petschar iz predmestja Kaniže in Janko Kociper.

V času Avstro-Ogrske so ptujske razglednice zalagali tudi v drugih mestih monarhije, in sicer: 6 založnikov iz Gradca (A. Burger, S. Frank, F. Knollmuller, A. Schlauer, H. Schullerbauer, A. Sussitz), 5 z Dunaja (C. Binder,

H. Kölz, H. Nachbargauer, K. Schwidernoch, Weiss & Dreykurs), po eden iz Salzburga (Jurischek), iz Kirchbichla na Tirolskem (W. Kirchner), iz Slovenske Bistrice (F. Erben) iz Maribora (V. Weixl) in iz Trsta (I. Korowitz). Pred 1. svetovno vojno so ptujske razglednice tiskali še v Leipzigu (Regel & Krug, Mehner & Maas), v Frankfurtu na Maini (A & M Löwenthal), v Münchnu (Hayd Co.) in v Offenbachu na Maini (Möhlstein).

Za ptujske razglednice iz avstroogrskih časov je značilno, da jih je bila večina natisnjena v nemščini: Gruss aus Pettau, oziroma samo Pettau. V nemščini so tudi imena ulic in ustanov. Od obravnavanih razglednic iz tega obdobja je le 22 primerov samo v slovenščini in 5 dvojezičnih. Večino jih je izdal J. N. Peteršič, ki ga avtor članka Slovenska trgovina v Ptuj 1908 do 1933⁴ prišteva med maloštevilne trgovce, ki so v času režima nemško usmerjenega ptujskega župana Orniga uspeli ostati narodno zavedni.

Motivi na ptujskih razglednicah

V primerjavi z današnjimi razglednicami Ptuja so bile razglednice pred 1. svetovno vojno motivno izredno bogate. Niso bile omejene le na splošno veduto mesta, ki je danes skoraj edini motiv. Po tematiki bi lahko razglednice razdelili v več skupin.

Splošna veduta mesta

Na skoraj polovici razglednic je upodobljena na široko razpotegnjena veduta Ptuja, ki je s svojo idealno likovno podobo trikotnika kar klicala fotografe, da jo posnamejo. Eno oglišče je bil dominikanski, drugo minoritski samostan, vrh pa grajski hrib. Ta trikotnik se potem ponovi v grajskem kompleksu, kjer vzhodni in zahodni stolp tvorita osnovni oglišči, sam grad pa vrh. Avtorji fotografije kot predloge za razglednico so le menjavali zorni kot, mesto pa so fotografirali z desnega brega Drave. Vedno je v ospredju Drava z železniškim ali lesenim mostom, včasih pa kar z obema.

Grajski kompleks

Že na prvih razglednicah je bil eden najpri vlačnejših in zato večkrat natisnjenih motivov Ptuja grad. Pojavljajo se posnetki gradu z zelo različnih strani.

Pogled na mestne strehe

Ena izmed ptujskih znamenitosti so slikovite strehe starega mestnega jedra. Največkrat so jih fotografirali z gradu in z mestnega stolpa. Nekaj posnetkov je z vrha stolpa minoritske cerkve, ki ga danes ni več in z okrasnega stolpča mestnega magistrata.

Ulice in trgi

Fotografe so pritegovale ozke ulice in slikoviti trgi. Na razglednicah se pojavljajo: Lackova ulica (Ungarthorgasse), Prešernova ulica (Herrengasse), Cankarjeva ulica (Bürgergasse), Grajska ulica (Schlossgäschen), Murkova ulica (Bismarckstrasse), Krempljeva ulica (Florinigasse), Vošnjakova ulica. Trgi, upodobljeni na razglednicah, so: Mestni trg (Florianiplatz), Slomškova ulica (Schillerplatz), Minoritski trg (Minoritenplatz). S teh razglednic lahko razberemo, da se staro mestno jedro v tem stoletju ni kaj dosti spreminjalo. Še največ sprememb je doživela Lackova ulica. Na razglednici, poslani 1909., se lepo vidi pročelje nekdanje kasarne. Zanimivi sta razglednici začetka iste ulice, na katerih še stoji stavba s trgovino Franza Makescha, ki so jo porušili in na njenem mestu v letih 1906/07 postavili mestni magistrat.

Pri trgih je več sprememb. Svojo podobo je spremenil Slovenski trg, ker je izginila čudovita fasada mestnega gledališča, ki je nastala s prenavo po načrtih dunajskega arhitekta Rudolfa Klotza 1896. Na minoritskem trgu ni več prekrasne minoritske cerkve z baročno fasado. Tam se danes šopiri tujek – moderna zgradba ptujske pošte. Spremembe je doživel tudi del mesta, kjer je danes tržnica. Razglednice razkrivajo, da je včasih tu stala mogočna zgradba ene izmed ptujskih vojašnic.

Pomembne zgradbe

Starosta slovenskih mest Ptuj se lahko pohvali s številnimi lepimi zgradbami. Na razglednicah so dobile posebno mesto naslednje mestne znamenitosti: čokati, visoki mestni stolp z značilno čebulasto streho, proštijška cerkev, ki skriva bisere umetnosti romanike, gotike in baroka, mestno gledališče, minoritski samostan, magistrat v stilu nemške neogotike, staro strelišče. Posebno skupino tvorijo razglednice takratnih ptujskih šol: Narodna šola ali Okoliška šola, ki je bila edina slovenska šola v našem mestu, Deška ljudska šola (Städtische Knabenschule), breška šola, ki se je takrat imenovala Nemška šola Breg pri Ptuj (Deutsche Schule Rann bei Pettau) in največkrat upodobljena Mladika, v kateri sta bili Dekliška ljudska šola in Meščanska šola (Mädchen-Volks und Bürgerschule) ter dekliški dijaški dom (Deutsches Mädchenheim). Niso manjkale niti razglednice gimnazije, ki je bila vedno slikana skupaj z dijaškim domom (Kaiser Franz Josef Gymnasium und Deutsches Studentenheim Pettau).

Ljudski vrt in Švicarija

Ljudski vrt je začelo urejati ptujsko olepševalno društvo leta 1890 s finančno pomočjo

občine, grofice Herberstein in premoženejših meščanov. Postopoma je nastal čudovit park, uredili so ribnik za čolnarjenje in drsanje, na hribčku pa postavili gostinsko turistični objekt Švicarijo. Nastal je privlačen zabaviščni in rekreacijski center za Ptujčane in obiskovalce. Žal te lepote danes lahko občudujemo samo še na številnih starih razglednicah.

Mestni park

Na drugem koncu mesta, ob Dravi, so začeli urejati mestni park že v letih 1842/43, končno podobo pa je dobil v času Ornigovega županovanja. On je dal urediti nabrežje, zato je dobilo ime Ornig-Kai, sam park pa so uredili do leta 1907. V njem so ohranili vodni ali dravski stolp, postavili glasbeni paviljon, svoje mesto pa je dobil tudi kip cesarja Jožefa II.

Vinski in gostinski motivi

Ptuj z okolico že dolgo slovi po dobrih vinih. Proti koncu 19. stoletja je prešlo v roke ptujskih meščanov veliko vinogradov v Haložah in Slovenskih goricah. Vinarstvo jim je postalo pomemben vir dohodka. Precej vina so prodali v svojih gostilnah, veliko pa so ga tudi izvozili. Vse to se odraža na razglednicah, ki prikazujejo pivske družbe in delajo reklamo za ptujska vina (Pettauer Wein). Večji gostilničarji so izdali svoje razglednice, na katerih so bili upodobljeni njihovi lokali: Cafe Europa, Gasthof zum Weissen Kreutz (gostišče Pri belem križu), Gasthaus Judennatzl (današnja Pivnica), hotel Osterberger (danes hotel Mitra) in druge.

Društva

Razglednice niso vedno prikazovale le mestnih znamenitosti. Na njih se pojavljajo člani raznih društev, ki so se radi postavili pred objektiv. Med ptujskimi društvi so na razglednicah: Sokoli, Vojno veteransko društvo nadvojvoda Albrechta (Militär-Veteranen-Verein Erzherzog Albrecht) ob njihovi devdesetletnici, Glasbeno društvo (Musikverein), Ptujška fantovska godba (Pettauer Knabenkapelle), ptujski Moški pevski zbor (Männer Gesang-verein) ob petdesetletnici obstoja.

Avstroogrška vojna propaganda na ptujskih razglednicah

Ptujski Nemci so se v času I. svetovne vojne spustili v propagandni boj za Avstro-Ogrsko z več razglednicami. Na njih so razen mesta upodobljeni še cesar Franc Jožef, avstroogrški vojaki, ki jih čuva angel, ter avstrijske in nemške zastave. Vse to so opremili z domoljubnimi napisi: O du mein Osterreich!, Mit Gott für Kaiser und Vaterland!

Pozdrav iz Ptuja

Minoritska cerkev.

*Upokožite se v
 vašem domu
 v Ptuj*

Minoritski samostan s cerkvijo in Marijinim stebrom pred njo. Založnik razglednice je bil J. N. Peteršič, odposlana pa je bila leta 1901

Mladika, fotografirana kmalu po izgradnji. Založnik razglednice je bil W. Blanke, odposlana pa je bila leta 1904

Verlag: W. Blanke, Pettau.

Wünsche die wir in diesem lieben Anzuge

*Bitte
 Pfingsten
 Herzl. Gruß
 Michl*

PETTAU

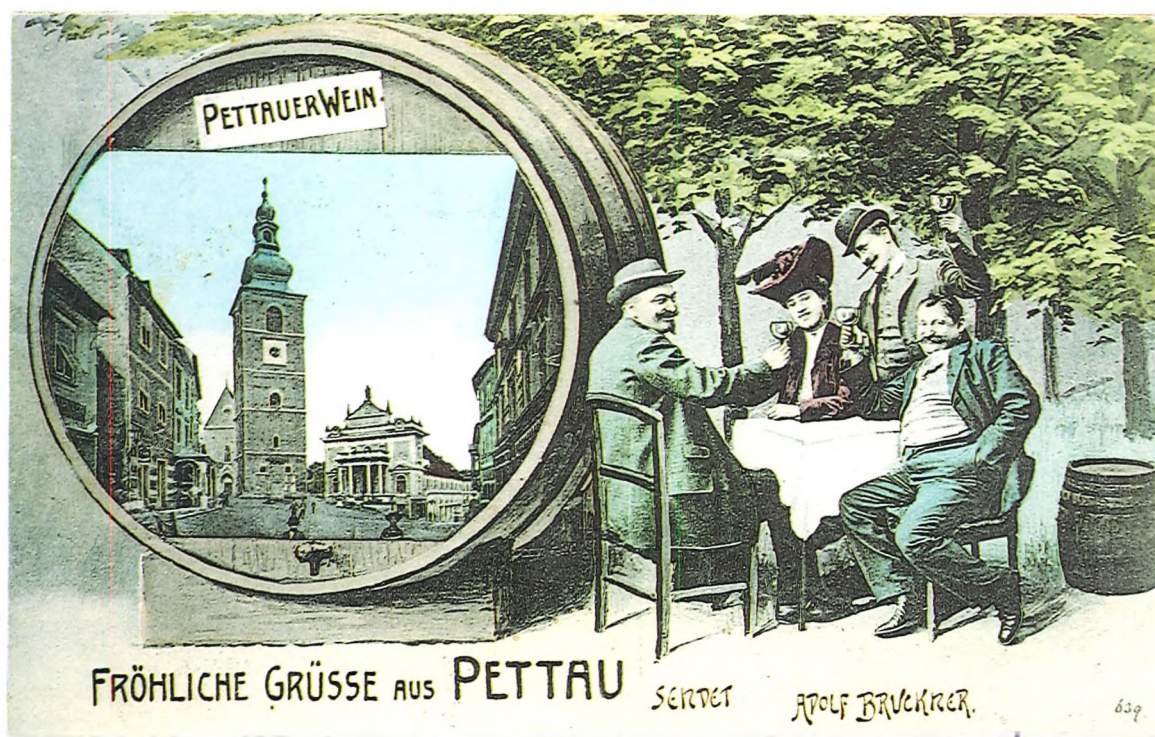
Mädchen-Volks- und -Bürgerschule — Deutsches Mädchenheim

Lackova ulica z nekdanjo kasarno v osrednjem delu. Razglednico je založil J. N. Peteršič, odposlana pa je bila leta 1909

Ljudski vrt s Švicarijo. Založnik je W. Blanke, razglednica je bila odposlana leta 1917

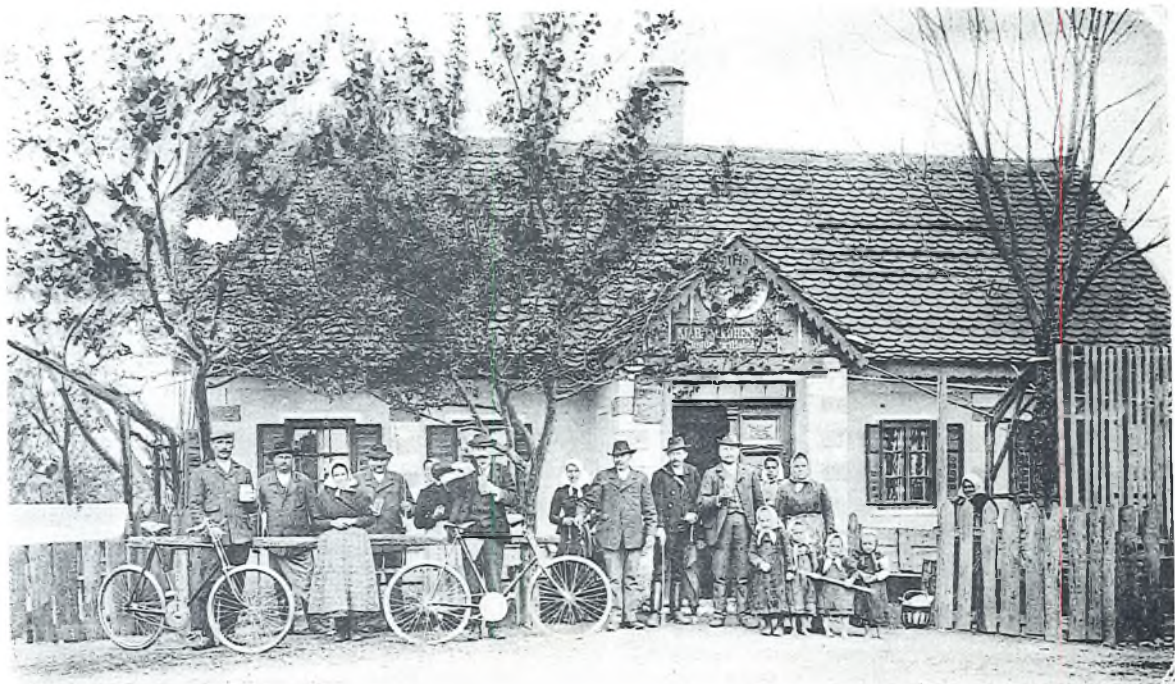

Razglednica, ki propagira ptujska vina. Leta 1907 jo je založil F. Knollmüller

Sokoli. Razglednico je založil okoli leta 1910 U. Weixl

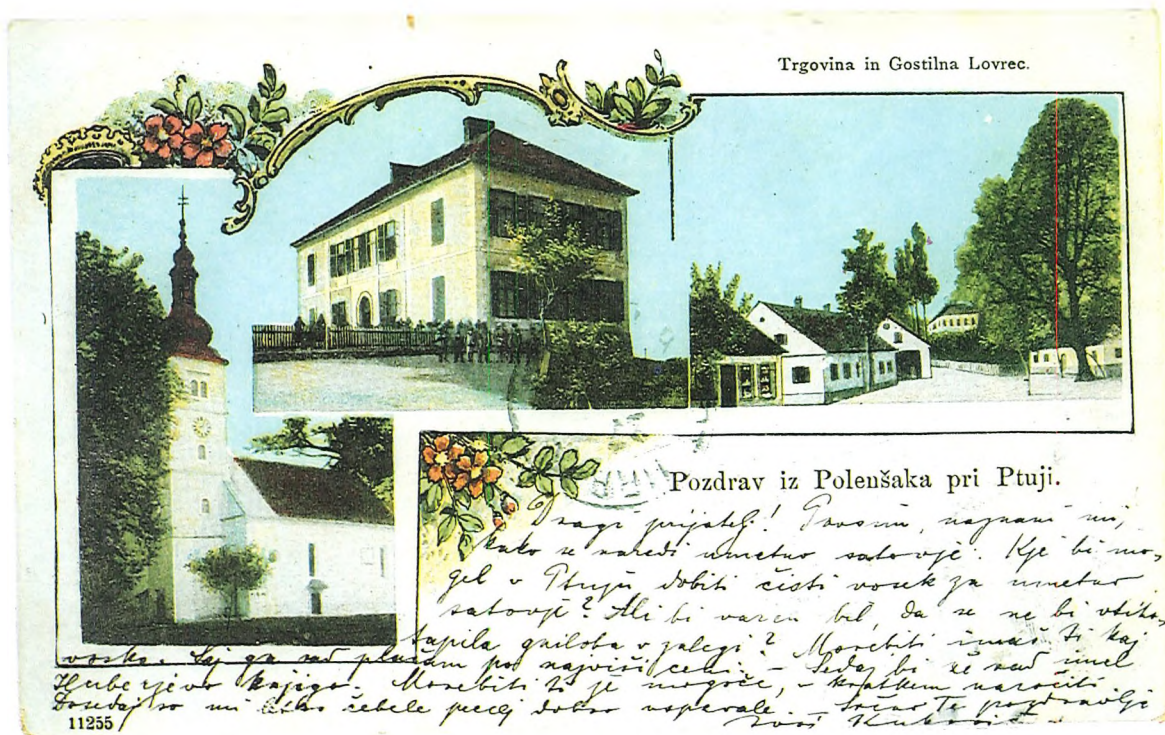

Pozdrav iz Bukovec pri Ptuj. Gostilna M. Korenjak.

Lep primer razglednice z vaško gostilno. Odposlana je bila leta 1913

Na razglednici so vse znamenitosti Polenšaka. Odposlana je bila leta 1904

Trgovina in Gostilna Lovrec.

Pozdrav iz Polenšaka pri Ptuj.

Dragi prijatelj! Poslušaj, nagnani mi,
 kako se naredi umetno satovje. Kje bi mo,
 gel v Ptuj, dobiti čisti vovk za umetno
 satovje? Ali bi varen bil, da se ne bi vželo,
 kajila grilota v galeci? Morabit, imati ti kaj
 vaska. Naj ga sam pladim pod najvišji celj. - Ljubo, bi se naš imel
 Huberjevi kajiga. Morabit, bi se može, - kerakum narociti
 Gostilno mi čaka, čelele peccj dober naperale. - Ljubko mi čaka, čelele peccj dober naperale.
 Ljubko mi čaka, čelele peccj dober naperale.

11255

V prispevku je obdelanih 428 do sedaj znanih razglednic Ptuja. Toliko razglednic je veliko za tako majhno mesto in za tako kratek čas, samo 27 let. V zadnjem desetletju prejšnjega stoletja se njihovo število počasi, a vztrajno veča. Po letu 1900 mesto že nudi domačinu, turistu in slučajnemu obiskovalcu zelo bogat izbor številnih razglednic, ki so se močno razširile tudi na podeželju. Z masovnostjo so začele razglednice izgubljati na kvaliteti izdelave: prve razglednice so namreč litografije, ki so pogosto miniaturne umetnine. Množičnost pa je po drugi strani prispevala k pestri izbiri motivov, k iskanju zanimivih podrobnosti, predstavitvi posameznih mestnih delov, vaških znamenitosti, stavb ... Zaradi

tega so nam ohranile te majhne sličice marsikaj, kar bi šlo v pozabo. Brez njih bi si danes mnogo težje predstavljali, kakšno je bilo nekdanje naše mesto in kakšen je bil utrip življenja v njem.

OPOMBE

1. Lukan Walter, H kulturni zgodovini razglednic. Pozdrav iz Ljubljane. Ljubljana, Mladinska knjiga 1986. — 2. Zgodovinski arhiv Ptuj, Mestna občina Ptuj, Obrtni kataster 1902-1928. — 3. »Štajerčevi« kmetski koledar. Ptuj, Štajerčevo tiskovno društvo 1908-1914. — 4. 13. september 1908 leta v Ptuj. — Spominski list septembrskih dogodkov. Ptuj, 1933. — 5. Pozdravi iz slovenskih krajev, dežela in ljudje na starih razglednicah, Ljubljana, 1987

MESTNA OBČINA PTUJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA LJUBICA ŠULIGOJ

Ugodne hidrografske in geomorfološke danosti so vplivale na zgodnje nastajanje ptujske naselbine. Medtem ko je pomenila za Rimljanke Poetovio pomembno križišče vojaških in trgovskih poti, pa srednjeveško mesto, ki je nastajalo vzhodno od antičnega naselja, antičnega razcveta ni moglo doseči.

Glede na politične, gospodarske in kuturne razmere se je namreč pomembnost prometnih poti skozi čas menjavala in tako je Ptuj v 18. in 19. stoletju, odrinjen od glavnih prometnic, kot podeželsko mestece gospodarsko komaj životaril. K tranzitni trgovini sta mu sicer precej pripomogli v 18. stoletju zgrajeni cesti, ki sta ga povezovali z Varaždinom, Mariborom in Slovensko Bistrico, vendar je bila trgovina izrazito agrarno – provincialnega značaja.¹

Čas železnic v preteklem stoletju je neugodno vplival na mestni razvoj; južna železnica, zgrajena iz gospodarskih razlogov, je obšla ptujsko območje. Leta 1860 je Ptuj res dobil železniški priključek Pragersko – Velika Kaniža in bil od leta 1924 povezan s progo Ormož – Murska Sobota, toda na njegov gospodarski razvoj to ni posebej vplivalo; v razvoju je zaostal za Mariborom in Celjem.

Zaradi svoje ugodne lege bi Ptuj mogel biti za gričevnati svet Haloz in Slovenskih goric eno od učinkovitejših tržišč, toda zaradi slabih prometnih povezav (l. 1939 v okraju 135 km avtobusnih prog) in pobiranja mitnine do leta 1928 na dravskem mostu, to ni bilo mogoče.²

Upravno – teritorialna ureditev ptujskega območja, ki se je v dobršni meri kontinuirano nadaljevala še dobro desetletje po prvi svetovni vojni, je izhajala iz upravnih reform v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja. Pred letom 1918 je bilo okrajno glavarstvo na Ptuj kot državni organ izključno podrejeno cesarsko – kraljevemu namestništvu za Štajersko v Gradcu, okrajni zastop ptujski pa je kot samoupravno oblastvo med štajerskim deželnim zborom in občinami (soseskami) nadziral delo le-teh. Soseske so bile v določenih izvršilnih funkcijah odgovorne okrajnemu glavarstvu. Večinoma majhne občine (pred letom 1918 jih je v okraju 134) so se ločevale od avtonomnega mesta Ptuj, ki je bil odgovoren deželnemu zboru oz. v določenih zadevah direktno deželni vladi; **Mestna občina Ptuj** s predmes-

tjem Kaniža je bila tedaj po velikosti (3,44 km²) med soseskami na območju okrajnega glavarstva na 109. mestu.³

Ptuj je dobil 4. oktobra 1887 lastni statut in volilni red za mestno občino (Stadtgemeinde Pettau), v večini povzeta po štajerskem občinskem volilnem redu. Poselej je 18-članski občinski svet (Rat) z županom in občinskim uradom (Gemeindeamt) kot izvršilnim organom vodil cesarsko kraljevo avtonomno deželno – knežje komorno mesto Ptuj (k.k. autonome landesfürstlichen Kammerstadt Pettau) in to na osnovi pridobljenih privilegijev (svobodno gospodarjenje z občinskim premoženjem, sklepanje o občinskih dokladah, trošarine in takse, občinske ceste, preskrba, tržno nadzorstvo, ljudske šole, javni red idr.) ter Poslovnega reda mestne občine ptujske, sprejetega 7. marca 1888 in znova obnovljena 1938. leta.⁴ Bistvenih upravnopolitičnih sprememb v novoustanovljeni jugoslovanski državi namreč ni bilo, tako da je vse do novih zakonskih določil l. 1933/34 veljala avstrijska upravno – teritorialna ureditev.⁵

Za Mestno občino Ptuj, ki je ohranila po zedinjenju status samoupravne občine, ugotavljamo, da so bili 7. julija 1920 izvzeti nekateri posli iz njene pristojnosti ter preneseni na Okrajno glavarstvo Ptuj. »Skrajno neugodne finačne razmere« so prisilile mestni sosvet, da se je odrekel nekaterim statutarnim pooblastilom, kot so državljanstvo, sklepanje zakonov, ljudsko štetje, volitve v zakonodajna zastopstva, vojaštvo, policija, trgovina in obrt, vodno pravo, bogočastje, mestni fizikat.⁶ Sicer pa je ptujska mestna občina branila svoje avtonomne pravice in se je 1923. ter 1925. leta v Zvezi slovenskih avtonomnih mest, skupaj s Celjem, Ljubljano in Mariborom, odločno postavila po robu vladnemu načrtu o enotnem občinskem zakonu, s katerim bi ta mesta izgubila svojo samoupravo.⁷ Svoj posebni položaj statutarnega mesta je Ptuj uspel obdržati ves čas med svetovnima vojnama.

Zakon o mestnih občinah z dne 22. 7. 1934 je priznal nadaljnji obstoj nekdanjih statutar- nih občin, tudi ptujske. Mestni občini Ptuj, ki se je tako po pristojnostih še nadalje ločevala od podeželskih občin, so po zakonu o teritorialnem preurejanju le-teh (komasacija) bili leta 1936 priključeni deli sosesk Grajena, Ro-

goznica, Spodnji in Zgornji Breg. S sedmimi katastrskimi občinami je zdaj njena površina znašala nad 18 km² (površina mesta Ptuja 2,75 km²), tako da je bila mestna občina po velikosti na 23. mestu v okraju; poleg vaških občin sta bila pred njo tudi mesto Ormož in trg Središče ob Dravi.⁸

Gibanje prebivalstva v mestni občini je skozi obdobje njenega obstoja nujno povezovati z gospodarskimi dejavniki in političnimi dogajanja v okraju. Zato nekoliko komentirajmo posamezna ljudska štetja.

Za čas od 1880 do 1910 je značilna počasna rast prebivalstva, ki se je v vaških soseskah povečalo za 6,1%, upošteva Mestno občino Ptuj pa za 6,4%. Na območju okrajnega glavarstva pač ni bilo večjih gospodarskih središč, kar gostota naseljenosti tudi potrjuje. Leta 1910 je znašala ta brez mestne občine 83,3 prebivalcev na km², z njo pa 86,7 na km². Ptuj kot upravno središče okraja z nekaj manjšimi industrijskimi obrati je bil po številu prebivalstva (4.631) ob zadnjem avstrijskem štetju na prvem mestu v okraju in je pomenil pomembno tržišče kmetijskih pridelkov Dravskega in Ptujkega polja, še zlasti haloškega in slovenskogoriškega vina. Zato je v omenjenem obdobju razumljiv porast prebivalstva le v ptujski okolici, tako na Bregu, Hajdini, v Brstju in na Rogoznici.⁹

Po prvi svetovni vojni so na trend gibanja prebivalstva vplivale posledice vojne, delno pa tudi izseljevanje Nemcev; od 1. novembra 1918 do 8. oktobra 1919 se je s Ptuja izselilo 76 družin, največ v Nemško Avstrijo.¹⁰ Tako se je v letih 1910-1921 število prebivalstva v okraju, vključno z mestno občino, zmanjšalo za 0,8%, brez nje za 0,7%. Mestna občina Ptuj je leta 1921 štela 4.449 prebivalcev, od teh 392 vojakov, se pravi nekaj manj kot leta 1910.¹¹ Ob naslednjem ljudskem štetju leta 1931 je imela mestna občina 4.261 prebivalcev. Pokazalo se je, da se je prebivalstvo okraja v obdobju 1921/31, vključujoč mestno občino, povečalo za 7,9%, brez nje za 9,5%. Primerjava gibanja prebivalstva nam pove, da je to v mestni občini v omenjenem desetletju nazadovalo za 4,2%. Kmetijski pridelki, ki so se pred prvo svetovno vojno prek ptujkega trga plasirali po tržiščih monarhije, so se po letu 1918 težje prodajali. Zaradi izgube starih tržišč se je prejšnji izvoz občutno zmanjšal – Ptuj ni kazal kake posebne vitalnosti.

Razmerje med okolico Ptuja in mestno občino še vedno razkriva določeno koncentracijo prebivalstva okrog okrajnega središča (konec tridesetih let v povprečju 114,6 ljudi na km²), vendar je bila ta še vedno majhna v primerjavi z drugimi industrijskimi centri, denimo Mariborom.¹² Ta je pritegoval tukajšnje odvečno delovno silo ter bil kot tržišče privlačen za kmetovalce. Ptuj je sicer za široko kmetijsko zaledje veljal kot tržišče, toda indu-

strijsko se ni razvijal in je zato urbano le skromno vplival na okolico.

Nenehna migracijska gibanja prebivalstva opozarjajo, da ptujsko območje ni moglo dati zaslužka številnemu prebivalstvu. Demografska razmerja v odnosu do mestne občine kažejo, da se je v sodnem okraju Ptuj povečalo število prebivalstva v obdobju 1910-1921, vključno z mestno občino, za 0,9%, brez nje za 1,4% in da se je v desetletju 1921/31 ob upoštevanju mestne občine dvignil delež prebivalstva le za 0,6%, brez nje za več kot odstotek.¹³ Delež rasti prebivalcev gre torej v prid podeželju.

Po komasaciji občin je bila Mestna občina Ptuj s 7.165 prebivalci vodilna v okraju. Na pragu druge svetovne vojne je živel v okraju kot izrazito agrarnem območju brez mestne občine 85,5 prebivalcev na km², z njo pa na km² 91,8 ljudi (na Slovenskem ok. 75 ljudi na km²). Izven mestne občine je živel v okraju kar 91,0% prebivalcev.¹⁴

Stagnacijo Mestne občine Ptuj, ki smo jo spremljali skozi demografska gibanja, so pogojevale neugodne **gospodarske razmere**, o katerih velja obširneje spregovoriti.

Ptuj kot predvojno kmetijsko tržišče in kot posrednik v izvozu živine ter kož na Ogrsko in v severno Italijo je to svojo funkcijo v danih okoliščinah ohranil tudi med svetovnimi vojnama. Preko ptujskih grosistov je npr. krompir našel tržišče v mnogih jugoslovanskih mestih; skupaj z žitom je ta poljščina prihajala še na avstrijski in nemški trg. Ptuj je bil že pred prvo svetovno vojno pomembno središče tudi za izvoz plemenskih svinj. Letno so jih odposlali iz okraja nad 200 vagonov, in to na Kranjsko, Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, Salzburško, Češko in Moravsko. Vojna je nato zavrla intenzivno svinjerejo in šele ponovno povpraševanje po svinjini v dvajsetih letih je vzpodbudilo dejavnost ptujke klavnice, ki je obratovala od 1898. in je pošiljala na domači in tuji trg večje količine mesa in mesnih izdelkov. Zakol živine, predvsem govedi, se je sicer zmanjšal v času svetovne gospodarske krize, toda živalske surovine (sveže in suhe kože, dlake, perje) so še našle tržišče v Avstriji, Nemčiji in na Češkoslovaškem. Še vedno je bilo mogoče izvažati zaklano perutnino in divjačino, največ v Avstrijo in Italijo, izvoz jajc v Švico pa je bil sploh v zakupu ptujskih trgovcev. Leta 1929 so izvozili preko ptujkega trga 52.661 kosov zaklane perutnine oz. 54.234 kg in 3.080 kg divjačine.¹⁵ Toda čeravno je okraj po nekaterih pridelkih presegal banovinsko povprečje, donos ni zadostoval za številno prebivalstvo.

Spremenjene tržne razmere po prvi svetovni vojni, spremljane z vinogradniško krizo, so se spet neugodno odražale na ptujkem trgu. Mestna občina v zaščito domačih vinogradnikov, posebej tistih, ki zaradi veleposestniških

vinotočev svojega pridelka niso mogli iztržiti na Ptuju, ni ničesar ukrenila. Tuja konkurenca jih je ugonabljala. Ob tem povejmo, da so doklade na alkoholne pijače pomenile za mestno občino procentualno največji dohodek, za Združenje gostilničarskih podjetij na Ptuju pa veliko obremenitev. Zahtev po znižanju trošarin je bilo veliko, saj je konkurenca veleposestniških vinotočev odtegovala uporabnike, gostilničarje pa spravljala ob dohodek. V času najhujše krize leta 1930 je bilo na Ptuju kar 40 gostiln, vinotočev in vinskih trgovin; močan konkurent je bil vinotoč grofa Josefa Herbersteina v neposredni bližini Ptuja.¹⁶

Poskusi reševanja vinogradniške krize, ki je bila na vrhuncu 1930/32, za Posojilnico na Ptuju, katere začetki segajo v leto 1883, niso prinesli zaželenih rezultatov. Okrajno sodišče na Ptuju je leta 1932 ob prehajanju mnogih posesti na dražbo posebej opozorilo mestno načelstvo na nujno zakonsko zaščito kmeta. To naj bi predvsem poskrbelo za poljedelske delavce, hlapce in dekle, ki so bili zaradi moratorija pri izplačevanju dolgov izpostavljeni »na milost in nemilost« svojim gospodarjem.¹⁷ Med temi je bilo več ptujskih Nemcev, ki so se dokopali do najkvalitetnejših vinogradov vzhodnih in srednjih Haloz. Njihovo posestniško moč je znatno krepilo nemško posojilno društvo na Ptuju (Vorschuss Verein Pettau).¹⁸

Kmečko vprašanje je bilo v okraju temeljni družbenogospodarski problem. Neorganizirani kmetijski trg je bil za posamezne predele Haloz in Slovenskih goric tudi prometno nedosegljiv. Uvedba občasnih avtobusnih prog je sicer prizadetim prebivalcem skrajšala tri do štiriurno hojo do Ptuja, toda cena prevoženega km, ki je veljala leta 1939 dinar, je bila za mnoge nedostopna; vožnja od Sv. Barbare v Halozah do okrajnega središča je veljala 15 din.¹⁹

Projekt o povezanosti okraja z železniškimi prometnicami, ki ga je že leta 1914 načeljal ptujski župan Josef Ormig, naj bi iz strateških in gospodarskih razlogov postal znova aktualen med svetovnimi vojnami; Ptuj naj bi se povezal z mednarodno prometnico med Bratislavo in Reko. Vendar sprejet ni bil niti načrt o izgradnji železniških odceпов med Ptujem, Vinico in Varaždinom ter med Varaždinom in Ormožem, ki naj bi se priključila na progo Pragersko – Čakovec.²⁰ Kmetijskim proizvajalcem v okraju bi prometnica veliko pomenila, toda ta ni bila v interesu države. Splošna kriza se je odrazila na življenju Mestne občine Ptuj, ki je ob prometni zaostalosti okraja gospodarsko stagnirala. Na tem območju so bile, sicer ob prevladi tujega, predvsem nemškega kapitala in bolj razvejani obrtniški dejavnosti, industrijske zmogljivosti majhne.

V takih okoliščinah so se ponujale v nekaj

manjših industrijskih obratih ptujске mestne občine še največje možnosti zaposlitve, in to v breški tovarni čevljev Poetovia Josefa Piricha (pozneje Tovarni usnja Paula Piricha), v perutninarski tvrdki Josipine Reinhard, ki je po uradnem soglasju Mestne občine Ptuj smela trgovati na veliko po vsej Kraljevini Jugoslaviji, nadalje v Železniških delavnicah, Pleterni, v obratu alkoholnih pijač Franza Hutterja, v opekarnah na Rogoznici, v Žabjaku in Janežovcih ter v Vindiševi žagi, če pri tem upoštevamo območje komasirane mestne občine po letu 1936.

Več teh industrijskih obratov je poslovalo že pred prvo svetovno vojno, saj se v obdobju med svetovnimi vojnami za industrializacijo Ptuja ni kaj storilo. Svetovna gospodarska kriza in nelikvidnost denarnih zavodov sta samo pospešili nazadovanje mesta, kar moremo osvetliti na nekaj primerih.

Zapora nekdanjih tržišč po prvi svetovni vojni in konkurenca tujih industrijskih izdelkov (Bata, Tivar) sta prizadeli domače proizvajalce, zlasti močni rokodelski stan. Edino večje industrijsko podjetje, Petovia, je leta 1937 moralo ustaviti delo. Pri investicijskih naložbah so bile gmotne težave mestne občine poglavitna zavora, saj je sredstev nenehno primanjkovalo. Za primerjavo navedimo, da je znašal občinski proračun pred prvo svetovno vojno okoli 2 milijona kron, kar bi po desetletni valorizaciji veljalo 20 milijonov din, a leta 1938 je bilo proračunskih sredstev le 3 milijone din. Vsaka večja investicija bi bila nemogoča, saj je mestno občino med svetovnimi vojnami pestilo breme praktično izgubljenih sredstev vojnega posojila in zato se je morala nenehno zadolževati. Skozi sedem vojnih posojil je namreč iz ptujskega okraja odteklo 27.300.000 kron, od tega sta samo mestna hranilnica (Sparkasse der l.f. Kammerstadt Pettau) in ptujska mestna občina vpisali 19.300.000 kron. Mestna občina, ki je s svojim premoženjem okoli 5 milijonov kron zagotovila jamstvo Mestni hranilnici, je morala zdaj z rednimi letnimi prispevki predvsem sanirati položaj svojega denarnega zavoda, ki je namenil med vojno 90% svojih vlog za vojna posojila in je zaradi tega v času svetovne gospodarske krize zabredel v brezupen položaj. Tako je v začetku leta 1933 znašal nepokriti dolg mestne občine v Mestni hranilnici samo od zapadlih obresti 344.445,75 din in od posojila 2.401.818,40 din.²¹

Ob vprašanju industrializacije v okraju izpostavimo okorelo rokodelsko konservativno miselnost ter lagodni oportunistični odnos posameznih občinskih struktur do domačega nemškega kapitala. Ko so po prvi svetovni vojni nastopili neugodni gospodarski pogoji, je Mestna občina Ptuj leta 1919 sicer predvidela možnosti razvoja ptujskega območja, vendar to pot pri ustreznih organih oblasti ni dobila

podpore. Mestna občina se je namreč znova zavzela za elektrifikacijo, ker se projekt švicarske družbe o dravski elektrarni Petovia zaradi vojne ni realiziral in je tako bila mestna plinarna še vedno edini vir pogonske energije. Elektrifikacija naj bi ob železniški povezavi krajev prispevala h gospodarskemu napredku ptujskega območja. Pri elektrifikaciji Ptuja leta 1925 je nato mestna občina sodelovala s 50% deležem (milijon din), pridobljenim z najetjem posojila.²²

Ker se Mestna občina Ptuj nikakor ni mogla dokopati do finančne stabilnosti, je zato z dokladami, trošarinami in najemninami iskala vire dohodka. Za industrijske obrate je bilo to nestimulativno. Zato so tudi pogajanja v obdobju 1927/35 o individualnih naložbah v tekstilni industriji ostala brezuspešna; kapital ni imel zdostnega jamstva za pridobivanje večjih profitov. Primer nespodbudnega odnosa mestne občine se je pokazal v poslovanju Panonije, obrata za popravilo telefonskih in telegrafskih aparatov, poljedelskih strojev in avtomobilov, ki ga je leta 1920 osnoval dunajski podjetnik Robert Iachner. V času, ko se je slovenska industrija znašla v težkem položaju in ko se je mestna občina otepala s finančno nelikvidnostjo, je obrat z nekaj pomočniki in vajenci leta 1923 nehal poslovati.²³

Ob vprašanju likvidacije taborišča v Strmišču, kamor so se zatekli po vojni primorski begunci in vranglovci, v naselju pa so našle prostor mizarška in kovinarska zadruga pa pletarska šola, je Mestna občina Ptuj leta 1921 ocenila, da je kraj prometno nepovezan in zato neprimeren za industrijsko proizvodnjo. V nekdanjih vojaških bolnišničnih barakah je namreč ptujski veleposestnik in vinski trgovec Franc Čuček po vojni odprl več manjših delavnic za lesno volno, slamnate tulce, predelavo sliv za brinele ter tam zaposlil okoli 150 sezonskih delavcev. Gospodarski neuspehi so ga leta 1928 privedli v stečaj, pletarno rogozne pletenine in preprog pa je prevzela ptujska Pletarna.²⁴

V takih okoliščinah mestna podjetja v Ptuju (žaga, mizarina, klavnica, ekonomija) z nekaj zaposlenimi in s svojo nizko akumulativnostjo tudi niso mogla pokrivati gmotnega primanjkljaja občine. Mestna Parna žaga in trgovina z lesom je imela bolj lokalni pomen in le v času konjunktore so obdelani les izvažali v Avstrijo in Italijo; z vloženim domačim kapitalom so letno proizvedli okoli 2.600 m³ plemenitega lesa.²⁵

Podrobnejši prikaz poslovanja posameznih industrijskih obratov na Ptuju ne sodi v sestavek, spregovoriti pa vendar velja o tistih industrijskih dejavnostih, ki so vplivali na razmere v mestni občini.

Ugodne možnosti za razvoj živilske industrije se v okraju niso izrabile: zaostalo kmetijstvo je terjalo velika sredstva, kar se lastnikom

ne bi obrestovalo. Zato sledimo le kratkoročnim naložbam in ustvarjanju profitov s ceno delovno silo.

Najmočneje zastopana usnjarska dejavnost, ki je v konjunktornem obdobju pritegnila večje število delovne sile, je po prvi svetovni vojni zadevala ob inozemsko konkurenco, visoke uvozne in železniške tarife ter trošarine. Ob svetovni gospodarski krizi, ko je padec cen poljedelskih pridelkov zmanjšal kupno moč prebivalstva, so visoki davki in doklade na državne davke ohromili proizvodnjo. Slednje se je kazalo tudi na drugih industrijskih področjih, tako da so restriktivni ukrepi v izvozu in zapore tržišč pred drugo svetovno vojno pripeljali mnoge dejavnosti v stagnacijo. **Brezposelnost** je bila zato neprestan družbeni preoblem, ob svetovni gospodarski krizi toliko bolj pereč. Posledice krize je občutilo tudi obrtniško delavstvo in tako je bilo v Mestni občini Ptuj leta 1937 že kakih dvesto ljudi brez dela. Sredstev za pomoč prizadetim občina ni imela. Pomagali so si z občasnimi javnimi deli ter z zbiranjem prispevkov preko Odpora za podpiranje in oskrbo brezposelnih.²⁶

Obrtniška dejavnost je bila v primerjavi z industrijo bolj razvita. Na Ptuju je bilo konec 19. stoletja kar 70 različnih obrti. V primerjavi s številom mestnega prebivalstva v obdobju 1880-1910 je imelo skoraj 10% ljudi prijavljeno kako obrt. Če ob tem upoštevamo zaposlene pomočnike in vajence ter nasploh število aktivnega prebivalstva, lahko zaključimo, da se je na Ptuju pred prvo svetovno vojno ukvarjalo z obrtjo okoli 80% prebivalcev. Na prelomu stoletja je bilo v mestu največ šivilj, čevljarjev in krojačev. Le-ti so še po prvi svetovni vojni oskrbovali z oblačili in obuvali okoliško prebivalstvo. Res je, da sta tedaj že zrasla na Ptuju industrijska obrata Petovia in Delta, toda kmetje so še vedno raje kupovali na letnih ptujskih sejmih (Jurjevo, Ožbalt, Katarina).²⁷ Medtem ko sta se krojaška in šiviljska obrt še dolgo zoperstavljali industrijski konfekciji, pa so konkurenco tujih obrtnikov in domače Petovie najhitreje občutili čevljarji. Leta 1926 je 22 ptujskih čevljarjev v spomenici mestni občini opisalo svoj težki položaj. Njihovim zahtevam po zavarovanju domače obrti in zmanjšanju davkov so se na pragu svetovne gospodarske krize pridruževali še drugi obrtniki, toda Mestna občina Ptuj za omejitev industrijske konkurence Petovie »ni imela kompetenc«.²⁸ Obdobje stagnacije je doseglo obrtništvo; od srede dvajsetih let do leta 1937 se je zmanjšala čevljarska obrt v mestni občini za 10%.

Med množične tradicionalne obrtnike so se uvrščali na Ptuju mesarji, mizarji, pleskarji, urarji, strojarji in ključavničarji. V mestu je bilo več uslužnostnih obrtnikov, tako kleparjev, steklarjev, klobučarjev, usnjarjev, modistk, sodarjev, barvarjev, dimnikarjev in lon-

čarjev, ki so dobavljali glino iz Sel pri Ptuju. Posamezne obrti so prerasle v industrijske obrate. Iz strojarske obrti se je razvila Pirichova usnjarska industrija, iz pletarske obrti in košarstva je zraslo pletarstvo.²⁹ Primer sodarskega mojstra Johanna Steudteja, med prvo svetovno vojno tudi ptujskega podžupana ter vodje prostovoljnega gasilskega durštva še po vojni, opozarja na socialnoekonomske odnose v obrtništvu. Medtem ko so se podeželski sodarski obrtniki običajno naslanjali na lastno delo, je Steudte že pred prvo svetovno vojno ustanovil obrtno podjetje in posloval z več pomočniki in vajenci.³⁰

Mestna občina Ptuj je bila ob Mariboru in Celju tudi središče nemškega trgovskega kapitala na Slovenskem Štajerskem. Okoli 75% nemških trgovskih obratov na Ptuju je izviral iz obdobja pred letom 1918 in le nekaj jih je še nastalo po prvi svetovni vojni. Popoln zastoj v širitvi trgovinske mreže v tridesetih letih se povezuje z gospodarsko stagnacijo mestne občine, pri čemer je bila zlasti prizadeta slovenska trgovinska dejavnost. Tako je bilo leta 1921 na Ptuju 62 trgovin, od teh 28 (45,2%) nemških, 3 židovske (4,8%) in 31 ali 50% slovenskih ter 9 branjarij, od teh 7 slovenskih in 2 nemški. Konec tridesetih let je bilo v mestu 51 trgovskih obratov, brez Vinarije – trgovine z vinom in sadjevcem na debelo, ki je prehajala v nemške roke – in ptujske podružnice Konsumnega društva za Slovenijo. Od navedenega števila je bilo 60,8% trgovin v nemški lasti, 33,3% je bilo slovenskih in 5,9% židovskih.³¹

Glede na povprečno število zaposlene pomožne delovne sile po trgovinah in ob upoštevanju približno polovice aktivnega prebivalstva v mestni občini, se je s trgovsko dejavnostjo (po stanju prebivalstva leta 1931) ukvarjalo na Ptuju pred drugo svetovno vojno dobrih 7% ljudi. Tedaj je nemški trgovski kapital prevladal nad slovenskim. Med slovenskimi trgovinami sta izstopala trgovski obrat z vinom Franca Čučka in trgovina manufakturne konfekcije ter perila Franca Lenarta.

V primerjavi s slovenskimi obrati je bilo med nemškimi več takih, ki so se ukvarjali s trgovino na debelo (Valentin in Josipina Reinhard, Sadnik & Kraker, Josef Murschetz, Wilhelm Degg, Treza Celotti) in so v vinski trgovini spet izstopali Nemci, med njimi Konrad Fürst, Woldemar Hintze, Franz Hutter, Karl Kasper, Ludvik Kropf in Paul Ornig. Na Ptuju in v primestnih občinah se je ukvarjalo z izvozom vina 14 zasebnih vinskih trgovcev, od teh 10 nemških.³²

V mestni občini so bili lastniki trgovskih obratov večinoma domači Nemci, pretežno ponemčeni Slovenci. Ob posameznih nemških priseljencih (Blankeji, Hutterji, Fürsti, Schwabi, Krakerji) so se na prelomu stoletja pričnili ukvarjati s trgovino domačini s slo-

venskih agrarnih območij (Artenjaki, Matzuni, Ornigi, Slawitschi, Sellinscheggi, Schosteritschi, Spruschina). S pomočjo Südmarke se je oblikovala trgovsko – poselstniška nemškutarska plast, tesno povezana z ostalim nemštvom.

Povzeti je, da obrt in trgovina v Mestni občini Ptuj nista imeli pomembnejšega izvoznega deleža. Obrt se je omejevala le na potrebe mesta in kmečke okolice, trgovina pa ni segla mnogo čez krajevne potrebe. Posledica neugodne sestave gospodarstva je bila njegova nizka akumulativnost, izrazita v letih gospodarske krize in po njej.

V okraju, kjer je bilo več kot 80% ljudi povezanih na kmetijstvo, to zaradi majhnih, pasivnih posesti ni moglo preživljati vseh. Zato se je odvečna delovna sila največkrat zatekala v mestno občino, kjer je obratovalo 68,2% industrijskih podjetij, od teh 46,6% v nemški lasti, s pretežno tujimi obrati skupaj 53,3%. V skladu z objektivnimi pogoji je bila kvalifikacijska sestava delovne sile neugodna: konec tridesetih let je bilo na celotnem ptujskem območju razmerje med kvalificirano in nekvalificirano delovno silo 1:2,6 v korist slednje; največ 2,1% vaškega prebivalstva se je lahko zaposlilo v industriji.³³ Nad 150 delavcev sta ob konjunkturi lahko zaposlila le Petovia in Reinhardova perutninarstva. V Železniških delavnicah je našlo delo okoli 70 ljudi, po opekarnah, v Lenartovem obratu in Pleterni z delavci doma kakih 50, medtem ko je bilo drugod število zaposlenih nižje.

Delovna sila je živela v obdobju gospodarske krize in po njej na meji eksistenčnega minimuma in je namenjala svoj zaslužek najosnovnejšim potrebščinam. Leta 1938 je bilo npr. potrebno odšteti v mestni občini za kg črne kruha 3,75 din, za kg sladkorja 16 din, govedine 12 din in masla 25 din. Mezno delo je bilo nizko ovrednoteno, saj je ob deseturnem delavniku zaslužil nekvalificirani delavec 2 din na uro, kvalificirani 3 do 4 din. Povprečnega zaslužka slovenskega delavca (510 din) večina na ptujskem območju ni dosegla.³⁴

Življenjska nuja je prisiljevala delavce, da so se uklanjali svojim delodajalcem. Odnos med slovenskim in nemškim kapitalom potrjuje večjo odvisnost od nemških lastnikov. V mestni občini je bilo vsaj 40% industrijskih obratov last ptujskega nemštva, ki je leta 1918 prevzelo jugoslovansko državljanstvo. Brez gostilniških obratov je bilo okoli 50% nemških obrtnih delavnic, v katerih so nekateri razvijali svojo dejavnost že pred letom 1918 (Wilhelm Blanke, Josip Fürthner, Tomaž Lozinšek, Leopold Scharner, Julij Wagrandl). Z močjo svojega kapitala so omenjeni, kljub spremenjenim tržnim razmeram po vojni, uspeli ohraniti monopol in so v tridesetih letih postali srž hitlerjanstva v okraju.

Gospodarske razmere so se odražale na političnem življenju ptujske mestne občine. Oblikovanje gospodarsko močnejšega sloja na prelomu stoletja je imelo za posledico, da je v mestu zagospodovala nemška uprava, nemški denarni zavod (Sparkasse) pa je vladajočemu nemštvu zagotavljal trdnejši položaj. V pomembnejših prizadevanjih se je posebej izpostavljala uradna mestna občina, ki jo je predstavljal njen župan, renegat Josef Ornig. Ta je v letih svojega županovanja (1894 – 1918) ustvaril iz mesta otok nemške gospodarske in politične nadvlade. Sicer je v marsičem prispeval k razvoju Ptujja, vendar je nemštvo tako okrepil, da je mesto postalo ena njegovih »najmočnejših trdnjav na Slovenskem Štajerskem«. ³⁵ Na Ptujju je pred prvo svetovno vojno delovalo kakih 40 društev, večinoma nemških, ptujski Štajerc pa je bil najpomembnejši glasnik štajercijanstva. **Narodnostna sestava prebivalstva** potrjuje germanizatorična prizadevanja.

Upošteva je kriterij pogovornega jezika, je bilo v mestni občini leta 1880 80,8% Nemcev, leta 1900, ko se je povečalo število priseljenih nemških družin na Ptuj, pa 84,2% Nemcev in le 540 (15,6%) Slovencev. Zaradi neugodnih gospodarskih gibanj (vinska kriza, zadolževanje) in povečane nemške politične propagande, je Ptuj prav v teh letih spreminjal svojo narodnostno podobo. Ugotavljamo, da se je večina prebivalstva slovenskega rodu v ptujski »nemški trdnjavi« izrekla za nemški občevalni jezik. Od 1880 do 1910 se je spremenil narodnostni sestav v prid Nemcev. Leta 1910 se je od 3.672 prebivalcev mestne občine opredelilo za nemški pogovorni jezik 85,3%, za slovenskega pa 608 ali 14,1%. Dodajmo, da je podeželje mnogo manj zapadlo ponemčevanju; v okraju se je leta 1910 za slovenski občevalni jezik opredelilo 95% ljudi. ³⁶

Spreminjanje ptujskega mesta v trdnjavo nemštva se je kazalo v odkritih šovinističnih in fizičnih izgredih zoper slovenstvo, tako ob znanih septemberskih dogodkih v letu 1908. Začetek prve svetovne vojne so življenje v Ptujju spreminjali Štajerčeva propagandna poročila in izpadi proti slovenskemu življu. Župan Josef Ornig se je trudil dokazovati nadrejenim forumom nemško naravnost Ptujja in okolice; v letu 1917/18 je Štajerc ob Ornigovi podpori postal žarišče odpora proti slovenstvu in jugoslovanstvu. ³⁷ Svoja hotenja je ptujsko nemštvo izkazovalo na »nemških pogovornih večerih«, na julijskem shodu Štajerčeve stranke leta 1917, v odkritih nastopih proti deklaracijskemu gibanju. Joseg Ornig si je prizadeval okrepiti »nemško bistvo« ptujskega mesta, tako da je bil mestni občinski svet zaradi svojega odklonilnega stališča do »jugoslovanskega gibanja« deležen posebne pohvale. Ptujski župan je v želji ohraniti nemški značaj Ptujja iskal pomoč na Dunaju in

pri graški Südmarki, kot vodja deputacije spodnještajerskih zastopnikov pa je pri cesarju 25. maja 1918 terjal zaščito »ogrožene« Spodnje Štajerske. ³⁸

Ob prevratu leta 1918 se je nemška mestna uprava le počasi umikala, upajoč, da bo ptujsko območje del Nemške Avstrije. Še novembra 1918 so se mudili stari ptujski oblastniki pri predsedniku avstrijske republike in državnem kanclerju, da bi »rešili nemški Ptuj«. ³⁹ In čeravno je od 30. oktobra že deloval na Ptujju okrajni Narodni svet, se je podžupan Johann Steudte imel za legitimnega zastopnika občine. Tako je šele konec novembra 1918 prenehalo dvovladje v mestu, potem ko je bil razpuščen stari občinski odbor in je gerentstvo za posle mestne občine prevzel vladni komisar, advokat dr. Fran Jurtela – »slovenski župan«. ⁴⁰ Šele v juliju naslednjega leta so prihajali na Ptuj slovenski nameščenci. Nemški uradniki so ponovno zaposlitev kot lojalni jugoslovanski državljani zavrnili in so se pri izselitvi izgovarjali na nepoznavanje slovenščine. Iz tega razloga je zdaj odhajala v Gradec nemška študirajoča mladina. Znova so se v mestu kazala narodnostna nasprotja v izgredih, šovinistični nemški nestrpnosti, odporu proti slovenizaciji šolstva, pa v izrazih slovenske narodne volje na »narodnih svečanostih«.

Težavno uveljavljanje nove oblasti se je pokazalo na Ptujju pri oblikovanju gerentskega sosveta, v katerem so začeli nemški zastopniki izkoriščati strankarska nesoglasja in njihov oportunitizem. Vpogled v doganjanja nam ponujajo občinske volitve v Mestni občini Ptuj. Boj za njeno vodstvo se je zaostрил ob prvih občinskih volitvah 26. aprila 1921, ki so bile razpisane pod gerentstvom dr. Mateja Senčarja. Po poslovnem redu mestne občine, ki se je naslanjal na mestni statut iz leta 1887 (brez prejšnjega kurialnega sistema), naj bi mestni odbor štel 24 članov. ⁴² V volilno kampanjo se je takoj vključil Ptujski list, ki je branil program demokratov in napadal druge politične stranke, tako narodne socialiste (NSS), povezane s Slovensko ljudsko stranko (SLS), ter »nemškutarsko« naravnane sodialdemokrate (JSDS), ki naj bi bili krivi gospodarskega nazadovanja občine. Volilni rezultati so nato pokazali, da se je volitev udeležilo 76,1% volilcev (Nemci še brez glasovalne pravice) in da sta ob zmagojuči JSDS (46,6%) dobili jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 27% ter NSS 26,4% glasov. Tako so pridobile JSDS 11 odborniških mest, JDS 7 in NSS 6. ⁴³ Nezadovoljni ob volilnem izidu, so liberalci ob vprašanju mestnega župana začeli nov politični boj.

Izvolitev ptujskega župana se je ob očitku demokratov, da je kandidat za vodstvo občine pek Tomaž Lozinšek nemškutar, zatikala do januarja 1922, ko je nato Lozinšek dobro leto vodil županske posle. Lozinškov odnos do

slovenskega Dramatičnega društva je razkril županovo naklonjenost do ptujskih Nemcev, zato je oktobra 1923 pričel voditi ptujsko občino dotedanji podžupan, narodni socialist in knjigovodja Anton Blažek; mesto podžupana je prevzel socialdemokrat, mizar Ivan Šegula.⁴⁴

Politično življenje v mestu so še nadalje razjedali notranji nemiri, tako zlasti ob novih občinskih volitvah 1924., ko so se ptujski Nemci (Domača gospodarska stranka) ob JSDS in Gospodarsko socijalnem bloku (Samostojna demokratska stranka – SDS, SLS, NSS, radikali) že vključili v boj za mestno občino. Po volilnih izidih je Gospodarsko socijalni blok z 52,8% volilnimi glasovi pridobil 20 odborniških mest, JSDS eno mesto (13,2 glasov) in Nemci s 34% glasov štiri odborniška mesta. Zastopnik SDS dr. Matej Senčar je bil izvoljen za župana, podžupanske posle pa je opravljal Anton Blažek.⁴⁵

Politična pomiritev je bila kratkotrajna, strankarstvo se je kmalu spet razbohotilo. Popoln razkol v občinskem vrhu se je pokazal leta 1927, ko je veliki župan mariborske oblasti ugotovil, da ptujski mestni svet ne more več opravljati dela in je do izvolitve novega občinskega zastopstva imenoval občinski svet z gerentom Mihalom Zavadlalom. Ptujski župan dr. Matej Senčar je ukrep ocenil za kršenje avtonomnih pravic mesta in za zaplete v občinskem vodstvu obdolžil SLS ter nemške odbornike.⁴⁶

V razdobju politične krize so bile medtem že razpisane občinske volitve izvedene šele januarja 1928, ko se je znova pokazala popolna neenotnost. Za vodstvo mestne občine se je potegovalo kar pet političnih skupin. SLS je s petimi mandati v koaliciji z nemškimi odborniki dobila svojega župana, nekdanjega deželnega poslanca in zagovornika majniške deklaracije, posestnika Mihaela Brenčiča. Volilni rezultati so opozorili na večji vpliv nemške stranke, ki si je v mestnem svetu pridobila 8 odborniških mest in podžupana, Paula Piricha. V opozicijo je prešla SDS.⁴⁷

Ozračje strankarskih nesporazumov je pretrgala kraljeva diktatura. Veliki župan je januarja 1929 po razpustitvi občinskih uprav v državi imenoval odbornike mestne občine ter za župana nova postavil Mihaela Brenčiča.⁴⁸

Pogoste menjave mestnih odbornikov niso bile v prid stabilnemu razvoju občine. Z diktaturo so se strankarska nasprotja na videz ublažila, slovensko – nemška nesoglasja pa so tlela naprej. Gremij trgovcev na Ptujju je leta 1931 terjal spremembo narodnostne sestave mestnega sveta »iz stališča slovenskega značja mesta Ptujja«, toda pet nemških zastopnikov je še nadalje ostalo v občinskem vodstvu; spreminjala se je le režimska naravnost občinskega zastopstva: ob podžupanu Paulu

Pirchu je oktobra 1931 prevzel vodstvo mestne občine finančni inšpektor v pokoju, narodnjak in simpatizer SDS Ladislav Jerše, decembra 1935 pa je stopil na politično površje advokat dr. Alojzij Remec. Ta je z vmesnim presledkom od junija do septembra 1940, ko sta županovala Ptujju dr. Vladimir Breznik in Ivan Cvikl, opravljal županske posle do okupacije.⁴⁹

Iz političnih dogajanj v mestni občini povzamemo, da so bili Nemci pomemben dejavnik. Gospodarsko močni, so postali med svetovnjima vojnama jeziček na politični tehtnici. Ob tem se velja ozreti po **narodnostnem opredeljevanju prebivalstva** v občini.

Preštevanja prebivalstva, ki so zdaj izhajala iz materinega jezika, so pokazala, da je avstrijska statistika prikrivala bistvo, čeravno se je po letu 1918 izselilo s Ptujja nekaj obrtnikov, trgovcev in uradnikov. Leta 1921 je sicer ostal Ptuj še vedno najmočnejši nemški center v okraju, toda narodnostno razmerje v mestu se je povsem spremenilo v prid Slovincem (66,9%). K Nemcem se je prištevalo 974 ali 21,9% meščanov. Med njimi je bilo več takih, ki so še vedno podlegali nemškemu gospodarskim in političnim pritiskom ter nemški propagandi, čeprav so bili slovenskega rodu; Ptujski list jim je očital »najhujšo nemčursko zagrizenost«.⁵⁰ Leta 1931, ko so pri preštevanju prebivalstva poleg materinega jezika upoštevali še narodnost, se je v mestni občini opredelilo za Nemce 542 (12,7%) in za Slovence 3.490 (81,9%).⁵¹ Nemški kritiki so statistično ugotavljali, da je Nemcev več. Ob nemškem privatnem štetju leta 1928 so našteali v ptujju 1.100 Nemcev, se pravi, za 11,5% več, kot je bilo prikazano leta 1921.⁵¹ Prostorsko-etničnega izvora nemško opredeljenega prebivalstva pred letom 1918 in nemškega izseljevanja po vojni uradna nemška statistika ni priznavala. Upošteva je popis članov Kulturbunda pred okupacijo, bi ob primerjanju podatkov mogli zaključiti, da je bilo tedaj v mestni občini okrog 540 članov omenjene organizacije. Jedro te je predstavljala tista trgovskoposestniška plast, ki je rasla v Ornigovem Ptujju in je med svetovnjima vojnoma dajala ton življenju v mestu.

Slovensko-nemška narodnostna nasprotja so dejansko bila nenehni spremljevalec dogajanj v Ptujju. Četudi so se nasprotja v dvajsetih letih navidezno nekoliko umirila in je nemška manjšina pod okriljem svojih društev izkazovala »lojalnost« do jugoslovanske države, pa so binkoštni dogodki leta 1923 govorili drugače; ob 60-letnici nemškega pevskega društva je prišlo v mestu do resnih izgrediv. Tudi boj za popolno gimnazijo v letih 1927/32 je opozarjal, da gre pri tem tudi za narodnostno vprašanje. Mestni občinski svet je zato opozoril ustrezne forume na šolo, ki »vrši važno narodno državno nalogo na skrajni severo-zapa-

dni naši državni mejji».⁵³ Odkrito je nemška manjšina na Ptujju, okrepljena s svojim kapitalom, izražala svoja politična hotenja po zmagi hitlerizma. Odgovor nanja so bile mnoge narodnoobrambne akcije, svečanosti ob obletnicah septemberskih dogodkov in druge manifestacije zavednega slovenstva; pričale so o razburkanem političnem življenju mestne občine na pragu druge svetovne vojne.

OPOMBE

1. Leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 500. — 2. Splošni pregled dravske banovine, Ljubljana 1939, str. 66, 75-76; ZAP MO Ptuj, Šk. št. 267 (dok. št. 1237) šk. št. 271 (dok. št. 1382), šk. št. 272 (dok. št. 87, 415), šk. št. 277 (dok. št. 852/1), šk. št. 296 (dok. št. 1445/39, 1718/39), šk. št. 299 (dok. št. 113/40); Spominski zbornik Slovenije ob 20-letnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 407. — 3. Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 109-124; Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel IV. Štajersko, Dunaj 1918, str. 3, 119-132. — 4. Glej op. 1, str. 499 in op. 2, Splošni pregled, str. 15-16 in 168; ZAP, MO Ptuj, šk. št. 292, Poslovni red mestne občine ptujске; Vasilij Melik, Ptujski statut iz l. 1887, 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuj, katalog ZAP Ptuj 1979, str. 20-21. — 5. Uradni list Ljubljanske in Mariborske oblasti št. 76/1929; Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 109-124. — 6. ZAP, MO Ptuj 1920, šk. št. 247, dok. št. 526/2; Zapisniki občinskih sej 1920-1923, knj. 99. — 7. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 259, dok. št. 408/5. — 8. ZAP, MO Ptuj 1937, šk. št. 287, dok. št. 533/37. — 9. Special Orts Repertorium von Steiermark, Wien 1893, str. 291-298 — 10. ZAP, MO Ptuj 1919, šk. št. 244, dok. št. 244, dok. št. 1268/25-19. — 11. ZAP, Sreško načelstvo 1, Okrajno glavarstvo Ptuj, Podatki ljudskega štetja z dne 31. jan. 1921; MO Ptuj, šk. št. 253 (Razno), šk. št. 273 (dok. št. 986), šk. št. 279 (dok. št. 319/35), šk. št. 282 (dok. št. 394/36) šk. št. 284 (dok. št. 1792). — 12. ZAP MO Ptuj, šk. št. 285 (dok. št. 2658/36), šk. št. 293 (dok. št. 1955-38), šk. št. 295 (dok. št. 1402/37), šk. št. 298 (dok. št. 2625/37), šk. št. 301 (dok. št. 2283/40); Glej op. 2, Splošni pregled, str. 15-17, 92-93 in 168-174. — 13. Glej op. 11. — 14. Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 327. — 15. ZAP, MO Ptuj 1925, šk. št. 262 (dok. št. 700); šk. št. 269 (dok. št. 1/10, šk. št. 272 (dok. št. 101, 156); Glej op. 1, str. 499-500. — 16. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 2, Varia, ovoj 13; ZAP, MO Ptuj 1924, šk. št. 261 (dok. št. 429); 1928 — šk. št. 267 (dok. št. 698), šk. št. 269, Razno; 1930 — šk. št. 271 (dok. št. 2163); 1937 — šk. št. 288 (dok. št. 1135/37). — 17. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 277 (dok. št. 1655-1933), šk. št. 275 (dok. št. 926), šk. št. 295 (dok. št. 494/39 — 497/39), šk. št. 298 (dok. št. 3607/37), šk. št. 286 (dok. št. 12/37). — 18. Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 — 1941, Ljubljana 1966, str. 28. — 19. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 272 (dok. št. 87, 415), šk. št. 296 (dok. 1718/39, 1445/39), šk. št. 300 (dok. št. 1940). — 20. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 251 (dok. št. 213/22 — 1921), šk. št. 271 (dok. št. 2135), šk. št. 274 (Varia). — 21. ZAP, MO Ptuj, Zapisniki občinskih sej 1937/38; šk. št. 238 (dok. št. 11299 Vojna posojila), šk. št. 251 (dok. št. 58, 250, 261), šk. št. 277, terjatve Mestne hranilnice. — 22. Glej op. 1, str. 500;

ZAP, MO Ptuj 1919, šk. št. 243 (dok. št. 652); 1925 — šk. št. 262 (dok. št. 700). — 23. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 247 (dok. št. 700/2), šk. št. 254 (dok. št. 937/14-22), šk. št. 259 (dok. št. 750/1923). — 24. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 250 (dok. št. 3441/14-1921); AS, Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, Pov. za notranje zadeve, Okrajno glavarstvo Ptuj dok. št. 2232/preds; Vida Rojic, Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega, Ptujski zbornik IV., Maribor 1975, str. 272-273, 277-278. — 25. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 272 (dok. št. 113); AS, P8, fas. 309 TOI Zbornica. — 26. ZAP, MO Ptuj, Zapisniki občinskih sej 1932, 1933, 1934, 1937/38. — 27. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 247 (dok. št. 449/1-1920). — 28. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 258 (dok. št. 225/1923), šk. št. 263 (dok. št. 393); Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 387. — 29. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 258 (dok. št. 208/1923); Ralf Čeplak, Kje so tradicionalne obrti, katalog Pokrajinskega muzeja Ptuj (PMP) 1984, str. 24. — 30. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 259 (dok. št. 750). — 31. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 251 (dok. št. 985/22-1921), šk. št. 9 Varia, ovoj 116. — 32. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 271 (dok. št. 2163); AS 332 (319-326) Obrt po strokah. — 33. prim. France Kresal, Socialno-politični in materialni položaj delavstva v Sloveniji, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji 1921-1924, Ljubljana 1975, str. 58. — 34. France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970/X. 1-2, str. 81; Delavska politika 1935/XL (4.11), št. 89; 1938/XIV. (29.11.), št. 123; ZAP, MO Ptuj, šk. št. 290 (dok. št. 3593/37), šk. št. 293 (dok. št. 1433/38). — 35. Bogo Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih gorah pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 486. — 36. Anton Melik, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, str. 333 in 335; Leksikon občin, kraljestev in dežel zstopanih v državnem zboru, izd. po rezultatih popisa ljudstev dne 31. grudna 1900, IV. Štajersko, str. 232/245; Specialni krajevni repertorij za Štajersko IV., izd. na podlagi podatkov ljudskega štetja 31. dec. 1910, str. 3, 119-121. — 37. ZAP, MO Ptuj 1917, šk. št. 229 (dok. št. 1335/29, 1355/32, a, b in 1355/33); šk. št. 238 Varia (dok. št. 1), št. 4 (Proti »jugoslovanski hujskariji«). — 38. Glej op. 37, MO Ptuj 1917; ZAP, MO Ptuj 1019, šk. št. 230 (dok. št. 40/7), šk. št. 232 (dok. št. 609/1), šk. št. 233 (dok. št. 1046); Štajerc 1918/XIX. (14.4.), št. 15, (2.6.), št. 22 (Sprejem poslanstva alpskih dežel od cesarja). — 39. ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 235 (fas. 451 — 1612, dok. št. 504/14). — 40. ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 233 (dok. št. 1402, izgredi Narodne odbrane), šk. št. 235 (dok. 10402); 1919 — šk. št. 241 (dok. št. 28/942), šk. št. 243 (dok. št. 801 — 8p5), šk. št. 244 (dok. št. 1268/25, Seznam izseljenih Nemcev Ptujja po 1. nov. 1918); Ptujski list 1919/I. (6.4.), št. 1, (13.4.), št. 2 (6.7.), št. 14. — 43. glej op. 4 ZAP in Vasilij Melik — 44. Ptujski list 1921/III. (24.2.), št. 17 (Pogled na občinske volitve v Ptujju), (3.4.), št. 14 (17.4.), št. 16 (Pomen občinskih volitev); Tabor 1921/II. (29.4.), št. 96. — 44. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 253 Razno (občinske volitve 1921); šk. št. 259 (dok. 910/1923 Volitve župana in podžupana; Ptujski list 1921/II (26.6.), št. 25 (9.10.), št. 39 (Zveza Nemcev in socialdemokratov), (17.7.), št. 28, (18.9.), št. 36 (Županske volitve v Ptujju), (25.9.), št. 37. — 45. ZAP, MO Ptuj šk. št. 261 (dok. št. 5, Občinske volitve v Ptujju 1924); zbirka MD, šk. št. 30, Saria Ba-

luin; Ptujčan, volilno glasilo narodne gospodarske stranke za občinske volitve 1928 (ZAP, št. št. 9 Varia, ovoj 15); Arhiv oddelka za novejšo zgodovino PMP. fas. B. Blažek Anton (spomini). — 46. ZAP, MO Ptuj, 1927, šk. št. 264 (dok. št. 1073, Razpust občinskega sveta); Glej. op. 45, Arhiv oddelka — 47. ZAP, MO Ptuj, š. št. 267 (dok. št. 613, izvoljeni občinski svetniki); Varia, ovoj 145 (izjava Kluba občinskih svetnikov SDS). — 48. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 269 (dok. št. 1, imenovanje odbornikov in župana). — 49. ZAP, MO Ptuj 1936, šk. št. 282 (dok. št. 602/36); šk. št. 292 (Poslovni red MO ptuj-ske 7.3.1938 obnovljen); šk. št. 302, Primopredajni zapisniki županskih poslov, 3. ovoj. — 50. ZAP,

Okrajno glavarstvo Ptuj, Podatki ljudskega štetja z dne 31.1.1921; Ptujski list 1921/III. (20.2.), št. 8 (Ljudsko štetje v naših mestih), (6.3.), št. 10. — 51. Glej op. 36, Anton Melik, str. 336. — 52. Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama, ZČ 1986/XXXX, št. 4, str. 468; Glej op. 18, str. 21; Muzej za novejšo zgodovino Maribor, fond 139, prof. Franjo Baš, Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941/45. — 53. ZAP, MO Ptuj 1925, šk. št. 262 (dok. št. 503/2-1925, Spomenica mestne občine); knj. št. 191, Zapisniki občinskih sej 1924/27; knj. št. 195, Zapisniki občinskih sej 1932.

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA (STEIRISCHER HEIMATBUND) V PTUJSKEM OKROŽJU VLADO HORVAT

Po okupaciji in razkosanju Kraljevine Jugoslavije so se Nemci odločili, da Spodnjo Štajersko priključijo nemški državi. Priključitev ni bila izvedena, pač pa je deželo do konca vojne upravljal šef civilne uprave. Ena najvažnejših nalog je bila čimprejšnje ponemčenje Spodnje Štajerske, ki so jo zaupali novi množični politični organizaciji, Štajerski domovinski zvezi (Steirischer Heimatbund-u). Politična organizacija je bila urejena po načelih NSDAP. Predvideli so, da bo obstajala tri leta, nato bi jo ukinili in ustanovili NSDAP. Bila je to edina politična organizacija na Spodnjem Štajerskem. Določili so rok za vpis od 17.5.1941 do 25.5.1941. V tem času se je večina nad osemnajst let starih domačinov vpisala v vpisni seznam in dobila predložitveni list za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, mladina od 14. do 18. leta pa predložitveni list za sprejem v Nemško mladino. Vsak je dobil še osebni vprašalni list, ki je poleg splošnih vprašanj o prosilcu in družinskih članih vseboval še »mali dokaz o izvoru«, to je podatke o starih starših. Podatki o rezultatih vpisa so bili objavljeni v glasilu Štajerske domovinske zveze Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes in v navodilih za delo – Arbeitsanweisung. V Ptujskem okraju se je za vpis v Štajersko domovinsko zvezo prijavilo 69.375¹ ljudi ali 95% prebivalstva. Uspeh je bil tako velik zaradi močne nacistične propagande in tudi zaradi grožnje, da bo vsakdo, ki se ne bo vpisal, izseljen.

V juliju 1941 je v vsako organizacijsko enoto Štajerske domovinske zveze prišla sprejemna komisija, ki je izvedla rasni in nacionalno-

politični pregled. V ptujsko okrožje sta prišli dve leteči sprejemni komisiji, ki sta kandidatom dali politično oceno, ki jo je običajno predlagal vodja krajevne skupine, in rasno oceno, ki jo je dal esesovski rasni preiskovalec. Vodja sprejemne komisije je na osnovi obeh ocen podal začasno odločitev. Če je kandidat ustrežal pogojem, je zapisal »brez pomislekov«, če pa kandidat ni ustrežal, je napisal »nepojasnjeno«. Vsakemu kandidatu, ki je imel zapisano »brez pomislekov«, je komisija določila tekočo člansko številko. V zaključnem rasno političnem sporočilu je bila za prebivalstvo ptujskega okrožja podana naslednja rasna in politična ocena:²

Rasna ocena

	Rasna skupina	Ocena	Število
I.	čista nordijska in čista falska rasa	prav dobro	8
II.	večinoma nordijska s primesjo dinarske in zahodne rase	dobro	6.288
III.	malo izravnani mešaneci	povprečno	51.797
IV.	neizravnani mešaneci čiste vzhodne, vzhodnobaltske rase	rasno neustrezno	10.258

Politična ocena

Ocena	Število
vodilno nemški	17
nemški	1.775
ravnodušen	65.593
sovražen Nemcem	795
vodilno sovražen Nemcem	170

Ocena vodje leteče komisije

Nepojasneni	Brez pomislekov
13.485	51.866

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi je bilo dvojno. Dokončno članstvo so dobili vsi tisti, ki so po nacističnih trditvah svojo pripadnost nemškemu vodji in rajhu že dokazali. To so bili t.i. Volksdeutscherji, ki jih je bilo 542, vsi člani Auslandsorganisation NSDAP, ki niso šli pred sprejemne komisije. Dokončni člani so dobili rdeče članske izkaznice. Druga oblika članstva je bila začasno članstvo, ki pa je lahko postalo dokončno, ko so kandidati zbrali dovolj dokazov o pripadnosti vodji in nemškemu rajhu. Začasni člani so dobili zelene članske izkaznice. V okrožju Ptuj je bilo po podatkih popisa 29.11.1942 naslednje stanje:

dokončni člani	začasni člani	skupaj	nečlani
1.367	50.686	52.053	13.177

Med krajevnimi skupinami so bile velike razlike. Krajevne skupine z najvišjim številom prebivalstva, ki je dobilo začasno članstvo, so bile Ptuj levi breg – Pettau L. D. U., Lenart – Leonhard i.d.B., Juršinci – Jörgendorf, Ormož – Friedau in druge.

Po večjem številu prebivalstva, ki je dobilo stalno članstvo, so izstopale krajevne skupine Ptuj levi breg – Pettau L. D. U., Ormož – Friedau, Ptuj desni breg – Pettau R. D. U., Rače in še nekatere. Med krajevne skupine z majhnim številom prebivalstva, ki je dobilo stalno članstvo, so spadale Cerkevjak – Kirchberg, Vitomarci – Wittmannsberg, Winterdorf, Voličina – Strahleck in druge. Med krajevne skupine z večjim številom prebivalstva, ki ni bilo sprejeto v Štajersko domovinsko zvezo, so spadale Ptuj levi breg – Pettau L. D. U., Ormož – Friedau, Videm pri Ptuj – Treun, Velika Nedelja – Großsonntag in še nekatere, nižje število prebivalstva, ki ni bilo sprejeto v zvezo pa so imele krajevne skupine Cerkevjak – Kirchberg, Voličina – Strahleck, Marklovci – Mörtendorf, Grajena – Wurmburg in druge.

Od kategorije članstev v Štajerski domovinski zvezi je bila odvisna državljanska kategorija. Večina prebivalstva ptujskega okrožja – več kot 80% ali 84.430 prebivalcev je dobilo državljanstvo na preklic. Močna skupina so bili zaščitenci nemškega rajha, ki jih niso sprejeli v organizacijo, pač pa so jih namerali uničiti s težkim delom ali izgnati. Teh je bilo v ptujskem okrožju 17.528 ali približno 16% prebivalstva. Stalno državljanstvo je dobilo majhno število ljudi – 2.465. Brez državljanstva je ostalo malo ljudi, vsega 251. Med posameznimi krajevnimi skupinami so bile precejšnje razlike v deležu posameznih državljanjskih kategorij kar je razvidno iz tabele dr-

žavljanjske kategorije prebivalstva v ptujskem okrožju.⁴ Nekaj ugotovitev:

Po višjem številu prebivalstva, ki so dobili stalno državljanstvo, izstopajo krajevne skupine v močnejših gospodarskih centrih. To so Ptuj levi breg, Pettau L. D. U., Ormož – Friedau, Ptuj desni breg – Pettau R. D. U., Središče ob Dravi – Polstrau. Nižje število prebivalstva s stalnim državljanstvom so imele krajevne skupine na območju Slovenskih goric in Haloz in sicer Žetale – Schiltern, Voličina – Strahleck, Tomaž pri Ormožu – Thomasberg, Vitomarci – Wittmannsberg in še nekatere.

Krajevne skupine z večjim številom prebivalstva, ki so ostali brez državljanstva, so bile Lenart – Leonhard i.d.B., Gradišče v Slovenskih goricah – Burgstall in Ptuj desni breg – Pettau R. D. U., precej krajevnih skupin pa prebivalstva brez državljanstva niso imele, n.pr. Borl – Ankenstein, Zlatoličje – Golldorf, Juršinci – Jörgendorf.

Krajevne skupine z večjim številom tujcev so bile Zavrč – Sauritsch, Ormož – Friedau in Ptujška gora – Bergneustift, nekaj krajevnih skupin je bilo brez tujcev kot državljanske kategorije npr. Cerkevjak – Kirchberg, Makole – Maxau in Cirkovce – Stauden.

Med krajevne skupine z večjim številom zaščitencev so na primer spadale Ptuj levi breg – Pettau L. D. U., Ormož – Friedau, Miklavž – Kaisersberg, Majšperk – Monsberg, Videm pri Ptuj – Treun.

Eden glavnih ciljev politične organizacije je bilo čim hitrejšo ponemčevanje ali germanizacija Spodnje Štajerske, ki se je med drugim osredotočila na vsesplošno uvajanje nemškega in zatiranje slovenskega jezika. Germanizacija na jezikovnem področju ni dala zadovoljivih rezultatov, kar je razvidno iz tabele o jezikovni strukturi prebivalstva v ptujskem okrožju.⁵ V tabeli so naslednje jezikovne kategorije:

a – Nemški jezik obvladajo pisno in ustno in uporabljajo samo nemški jezik

b – Nemški jezik obvladajo pisno in ustno, vendar ne uporabljajo samo nemškega jezika

c – Nemški jezik obvladajo ustno, pisno pa pomanjkljivo ali nič

d – Nemški jezik obvladajo komaj ali pomanjkljivo

e – Nemškega jezika ne obvladajo niti pisno niti ustno

Podatki kažejo, da sta v ptujskem okrožju prevladovali kategoriji d in e s 37,6% – 39.331 in 37% – 38.737 prebivalci, deleži se manjšajo od c proti a in sicer je jezikovna kategorija c zajemala 14,9% ali 15.579 prebivalcev jezikovna kategorija b je zajemala 5,6 ali 5.920 prebivalcev in jezikovna kategorija d 4,9% ali 5.122 prebivalcev ptujskega okrožja. Med krajevnimi skupinami so v jezikovni strukturi precejšnje razlike. Med krajevne skupine z več kot 5% prebivalstva, ki je prišlo v jezikovno kategorijo a, so spadale Ptuj levi breg –

Dan krajevne skupine v Lenartu v Slovenskih goricah leta 1943. Pokrajinski muzej Ptuj, oddelek za novejšo zgodovino, fototeka

Pettau L. D. U. s 30,5%, Ptuj desni breg – Pettau R. D. U., Ormož – Friedau, Podlehnik – Lichtenegg in Središče ob Dravi – Polstrau, med krajevne skupine z manj kot 1% prebivalstva, ki je spadalo v jezikovno kategorijo a, pa Tomaž pri Ormožu – Thomasberg, Voličina – Strahleck, Cerkvenjak – Kirchberg, Leskovec – Haslach, Videm pri Ptuju – Treun in Vitomirci – Wittmannsberg. Med krajevne skupine z več kot 10% prebivalstva, ki je prišlo v jezikovno kategorijo b, so spadale Središče ob Dravi – Polstrau, Ptuj desni breg – Pettau – R. D. U. in Ptuj levi breg – Pettau L. D. U. Med krajevne skupine z nizkim deležem, to je pod 1% v jezikovni kategoriji b, pa so bile Majšperk – Monsberg, Zavrč – Sauritsch in Žetale – Schiltern.

Med krajevne skupine z več kot 50% prebivalstva v jezikovni kategoriji d so spadale Zlatoličje – Golldorf, Juršinci – Jörgendorf, Grajena – Wumberg, Tomaž pri Ormožu – Thomasberg in Voličina – Strahleck. Med krajevne skupine z nižjim deležem, pod 25%, v jezikovni kategoriji d, so se uvrstile Ptuj levi breg – Pettau L. D. U., Lenart – Leonhard i.d.B., in Ptuj desni breg – Pettau R. D. U.

Med krajevne skupine z več kot 50% deležem prebivalstva v jezikovni kategoriji e so spadale Cirkovce – Stauden, Videm pri Ptuju

– Treun, Zavrč – Sauritsch, Žetale – Schiltern in Cerkvenjak – Kirchberg, med krajevne skupine z manj kot 20% deležem prebivalstva jezikovni kategoriji e, pa Središče ob Dravi – Polstrau, Ptuj desni breg – Pettau R. D. U. in Ptuj levi breg – Pettau L. D. U.

V nekaterih krajevnih skupinah so bile jezikovne kategorije prirejene potrebam Štajerske domovinske zveze. Primer takšne krajevne skupine je bil Podlehnik, v kateri je bilo kar 5% prebivalstva, ki je nemški jezik obvladalo pisno in ustno in tudi samo njega uporabljalo, to je kar 180 ljudi od 3.411 prebivalcev, približno 45 let prej pa se v Podlehniku kot središčnem kraju ni nihče proglasil za Nemca. Ti podatki so objavljeni v Specialnem repertoriju krajev na Štajerskem iz leta 1893.

Organizacijsko je bilo območje Spodnje Štajerske razdeljeno na 5 okrožij (Kreise), eno od teh je bilo okrožje Ptuj. Najvišji organ Štajerske domovinske zveze je bil zvezni vodja-Bundesführer. Pomagal mu je posvetovalni organ – zvezno vodstvo (Bundesführung). V okrožjih so vodstvo prevzeli okrožni vodje (Kreisführer) pomagala pa so jim okrožna vodstva (Kreisführung). V okrožjih, tudi v ptujskem, se je Štajerska domovinska zveza delila na krajevne skupine (Ortsgruppe), krajevne skupine na celice (Zelle) in celice na bloke (Block)

Vodstvo krajevnih skupin so prevzeli vodje krajevnih skupin (Ortsgruppenführer). Bili so večinoma nemške narodnosti, prišli so iz Avstrije, nemškega rajha, nekaj je bilo domačih Nemcev, ki so živeli v Kraljevini Jugoslaviji. Podatki o vodjih krajevnih skupin so bili objavljeni v glasilu Štajerske domovinske zveze Befehlsblatt des Steirischen Heimatbundes.

Krajevne skupine, ki jih je bilo v ptujskem okrožju 29, in vodje krajevnih skupin so bili:

Krajevna skupina Ortsgruppe	Vodja krajevne skupine Ortsgruppenführer		
Borl – Ankenstein	Sepp Frank ⁶	Thomasberg	Robert Svoboda ²¹
Ormož – Friedau	Willibald Winter ⁷	Videm pri Ptuj – Treun	Josef Suppanz ²²
	Ehrenfried Machalka ⁸	Grajena – Wurmberg	Johann Rath ²³
Leskovec – Haslach	Karl Meschek ⁹	Ptujska gora – Bergneustift	Friedrich Pollinger ²⁴
	Johann Rath ¹⁰		Franz Schwenschegg ²⁵
	Karl Simentschitsch ¹¹		Franz Karl Hussbaumer ²⁶
Miklavž – Kaisersberg	Hans Fischerauer ¹²		Wolfram Heinzel ²⁷
Podlehnik – Lichtenegg	Rudolf Writzl ¹³		Ferdinand Meinz ²⁸
Makole – Maxau	Andreas Mahoritsch ¹⁴	Cerkvenjak – Kirchberg	Emil Radhofer ²⁹
Majšperk – Monsberg	Erich Schuster ¹⁵		Adalbert Sutter ³⁰
	Gerhard Mravlag ¹⁶	Gorišnica – Margareten bei Pettau	Peter Schmelzer ³¹
Markovci – Mörtendorf	Josef Urban ¹⁷		Alois Scherf ³²
Zvrč – Sauritsch	Maximilian Ulm ¹⁸		Herman Gassner ³³
Žetale – Schiltern	Leopold Filipitsch ¹⁹	Ptuj desni breg – Pettau – rechtes Draufer	Hans Straschill ³⁴
Cirkovci – Stauden	Viktor Staraschina		Herman Prelog ³⁵
Voličina – Strahleck	Rudolf Jaut ²⁰	Zlatoličje – Golldorf	Franz Tramschegg ³⁶
Tomaž pri Ormožu –			Josef Museg ³⁷
			Mathias Trimmel ³⁸
		Velika Nedelja – Großsonntag	Johann Krasser ³⁹
			Gerhard Mock ⁴⁰
			Peter Vinzenz ⁴¹
		Jursinci – Jörgendorf	Karl Kühner ⁴²
			Fritz Schehl ⁴³
		Središče ob Dravi – Polstrau	Josef Suppanz ⁴⁴
			Av gust Gobetz ⁴⁵
			Gustav Schnechuber ⁴⁸
			Johann Fandler ⁴⁹
			Otto Köck ⁵⁰

Dan krajevne skupine v Lenartu v Slovenskih goricah leta 1943. Pokrajinski muzej Ptuj, oddelek za novejšo zgodovino, fototeka

Sveta Trojica – Burgstal	Felix Lassbacher ⁵¹ Josef Haberfellner ⁵²
Lenart v Sl. gorica – Leonhard i.d. Bühel	Hans Pirich ⁵³ Alois Hirschmann ⁵⁴
Ptuj – Levi breg – Pettau – linkes Drauufer	Josef Wratschko ⁵⁵ Rudolf Artenjak ⁵⁶ Gustau Mauschitz ⁵⁷
Desternik – Winterdorf	Viktor Jabornik ⁵⁸ Hans Loidl ⁵⁹ Emil Unger ⁶⁰ Erich Scholze ⁶¹
Vitomarci – Wittmannsberg	Anton Haberle ⁶² Leopold Tscholl ⁶³ Gustav Kruder ⁶⁴

Podatke o vodjih krajevnih skupin je razen glasila Štajerske domovinske zveze objavila tudi komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev. Podatki se ne jemajo povsem.

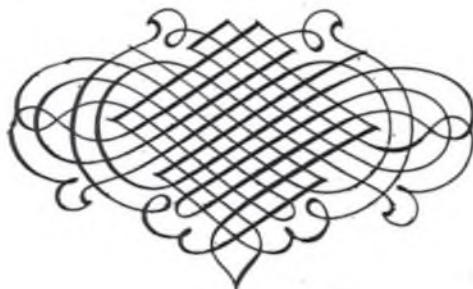
Krajevne skupine Štajerske domovinske zveze so se delile na celice, ki jih je bilo v ptujskem okrožju 113, in celice na bloke, ki jih je bilo 729. Vodje celic in blokov so bili domačini slovenskega porekla, ki so prostovoljno ali pa tudi prisilno sprejeli to funkcijo.

Delo Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju je prekinil poraz okupatorja. Večina vodilnih članov je zbežala v Avstrijo in Nemčijo, nekateri, zlasti tisti z nižjimi funkcijami, pa so za svoje medvojno delo odgovarjali organom ljudske oblasti takratne FLRJ.

OPOMBE

1. Dr. Tone Ferenc: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I/1960, št. 2, str. 73. — 2. Prav tam, str. 77. — 3. Prav tam, str. 81. — 4. Ergebnisse der Bevölkerungsbstandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. november 1942, Marburg a.d. Drau 1943, str. 38-39. — 5.

Prav tam, str. 38-39. — 6. Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Dezember 1942. (v nadaljevanju Befehlsblatt). — 7. Befehlsblatt, dec. 1942 in dec 1944. — 8. Befehlsblatt, dec. 1944. — 9. Befehlsblatt, dec. 1942 in julij 1943. — 10. Befehlsblatt, julij 1943 in marec 1944. — 11. Befehlsblatt, marec 1944. — 12. Befehlsblatt, december 1942. — 13. Befehlsblatt, december 1942. — 14. Befehlsblatt, december 1942. — 15. Befehlsblatt, avgust 1944. — 16. Befehlsblatt, december 1942 in februar 1944. — 17. Befehlsblatt, maj 1942. — 18. Befehlsblatt, september 1943. — 19. Befehlsblatt, marec 1944. — 20. Befehlsblatt, december 1942. — 21. Befehlsblatt, december 1942. — 22. Befehlsblatt, december 1942 in september 1943. — 23. Befehlsblatt, december 1943 in marec 1944. — 24. Befehlsblatt, september 1943. — 25. Befehlsblatt, september 1942. — 26. Befehlsblatt, december 1944. — 27. Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana, komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in domačih pomagačev, v nadaljevanju Arhiv INZ. — 28. Befehlsblatt, december 1942 in december 1944. — 29. Befehlsblatt, december 1943. — 30. Arhiv INZ, komisija. — 31. Befehlsblatt, december 1942. — 32. Arhiv INZ, komisija. — 33. Befehlsblatt, december 1942 in december 1944. — 34. Befehlsblatt, november 1944. — 35. Arhiv INZ, komisija. — 36. Befehlsblatt, december 1942. — 37. Arhiv INZ, komisija. — 38. Befehlsblatt, december 1942. in december 1943. — 39. Befehlsblatt, december 1943 in april 1944. — 40. Befehlsblatt, junij in julij 1944 in december 1944. — 41. Befehlsblatt, december 1944. — 42. Arhiv INZ, komisija. — 43. Befehlsblatt, december 1942 in april 1943. — 44. Befehlsblatt, april 1943 in marec 1944. — 45. Befehlsblatt, marec 1944. — 46. Arhiv INZ, komisija. — 47. Befehlsblatt, december 1942 in december 1944. — 48. Befehlsblatt, april 1944. — 49. Arhiv INZ, komisija. — 50. Befehlsblatt, december 1942 in november 1944. — 51. Befehlsblatt, december 1944. — 52. Arhiv INZ, komisija. — 53. Befehlsblatt, december 1942. — 54. Arhiv INZ, komisija. — 55. Befehlsblatt, junij in julij 1944. — 56. Arhiv INZ, komisija. — 57. Befehlsblatt, december 1942 in julij 1943. — 58. Befehlsblatt, julij 1943. — 59. Arhiv INZ, komisija. — 60. Arhiv INZ, komisija. — 61. Befehlsblatt, december 1942. — 62. Befehlsblatt, februar 1943. — 63. Arhiv INZ, komisija. — 64. Befehlsblatt, december 1942. in april 1943.

IZVENŠOLSKE DEJAVNOSTI V ZADNJIH DESETIH LETIH NA PTUJU

ŽARKO MARKOVIČ

– Kako je bilo v šoli?

– Super! odgovori hči, medtem ko se ji že mudi na vajo v gledališče.

Kako je to drugače od dolgočasnega odgovora, da se v šoli in v mestu ne dogaja nič. V preteklih letih se je zgodilo toliko zanimivega, da je teže narediti izbor vseh dejavnosti, ki jih za učence organizirajo šole in društva, kot bi bilo naštetih vse pomembne uspehe in akcije za mlade.

V občini Ptuj je bilo v letih 1981 do 1991 od 8.120 (1981) do 7.730 (1991) učencev, ki so obiskovali pouk v osemindvajsetih matičnih in podružničnih šolah. Prav gotovo vse šole nimajo enakih dejavnosti, v prav vseh pa je bilo veliko narejenega za dobro počutje učencev v šoli in izven nje.

Nedvomno preživijo učenci največ časa v šoli, kjer opravijo tudi največ interesnih dejavnosti. Del teh dejavnosti je sestavni del pouka in jih opravljajo učitelji, del pa jih poteka v sodelovanju z mentorji, ki v šoli ali izven nje opravljajo to delo ljubiteljsko. V šoli pač najlaže uskladijo čas in prostor z učenci, hkrati pa med njimi pridobivajo nove člane kulturnih, tehničnih in športnih društev.

Izvenšolske dejavnosti lahko razdelimo na nekaj področij:

1. Delo šolskih krožkov
2. Tekmovanja v znanju, spretnostih in športu
3. Netekmovalne aktivnosti šol, kot so pevski zbori, taborništvo, planinstvo, kulturna srečanja in raziskovalna dejavnost
4. Dejavnosti šole v naravi in letovanja
5. Dejavnosti za mlade, ki jih izvajajo društva in druge institucije izven šole.

Šolski krožki so najstarejša in najbolj utečena oblika dela v šolah v okviru interesnih dejavnosti. Ker so vsi učenci nadarjeni, le da ne vsi za isto področje, šolske interesne dejavnosti pomagajo učencem odkrivati in razvijati tiste sposobnosti in znanja, ki jim nudijo največ zadovoljstva. Pri tem pa dosegajo tudi zelo pomembne uspehe.

Vse šole so v preteklih letih vedno imele krožke na kulturno umetniškem in športnem področju ter dejavnosti, ki so neposredno vezane na okolico. Stalni pa so tudi krožki, vezani na posamezne šolske predmete in delo v njih pomeni nadgradnjo šolske snovi, hkrati pa pripravo na občinska in republiška tekmovanja.

Med kulturno umetniškimi krožki in dejavnostmi so najbolj razširjeni pevski zbori. Na

vseh šolah delujejo, v Mladiki (do leta 1991 OŠ Tone Žnidarič) celo trije, srečujejo pa se na občinski reviji pevskih zborov. V preteklih letih se je nekaj zborov zaradi kvalitete prebilo tudi na področna in republiška srečanja pevskih zborov.

Podobno kot pevski zbori, delujejo na vseh šolah tudi likovni krožki, učenci pa se udeležujejo tudi likovnih kolonij. Osnovna šola Olga Meglič je sredi osemdesetih let dvakrat organizirala likovno kolonijo Ptuj v otroških očeh, na katero so prišli udeleženci iz trinajstih slovenskih občin. Omeniti je treba seveda Martino Žnidarič iz Cirkulan, ki se je s sliko Agonija živali na natečaju MUSEUM OF CHILDRENS ART iz Osla uvrstila v stalno muzejsko zbirko.

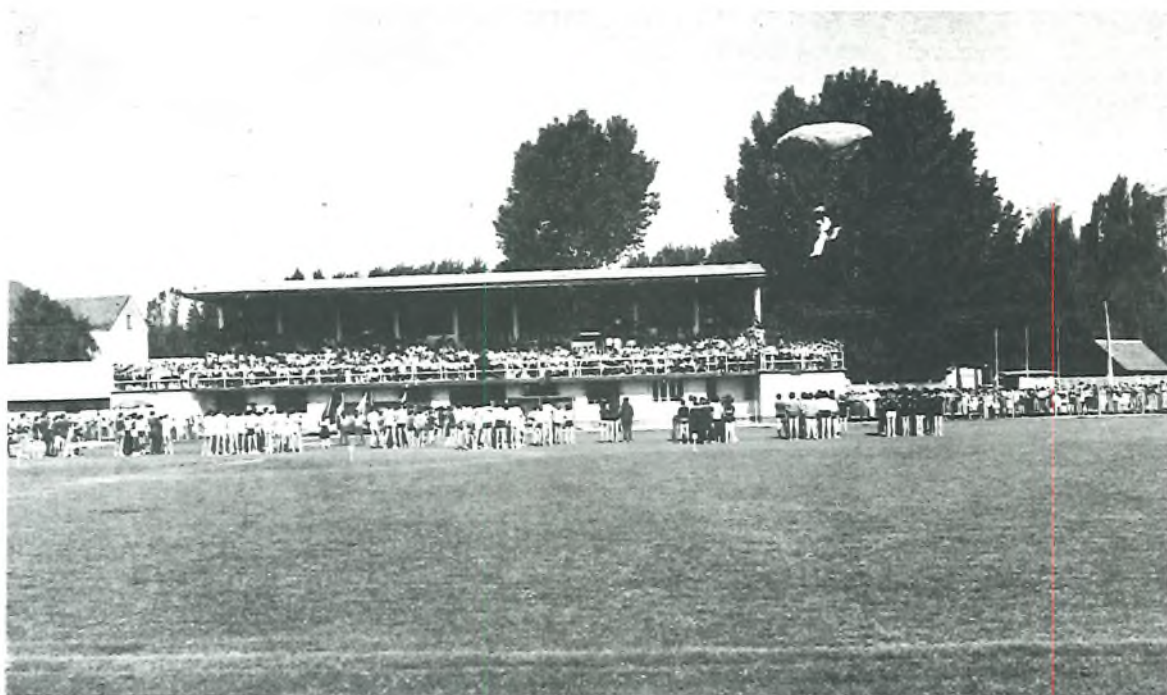
V šolah pa živijo tudi dramske, recitatorske in novinarske sekcije. Dramske so se v preteklih letih uveljavile predvsem v OŠ Mladika, Markovci in Videm, kjer so nastale kvalitetne gledališke predstave, med katerimi je imela predvsem predstava Krtačka zobačka mentorice Nevenke Samobor zelo velik uspeh.

Novinarske sekcije so na šolah skrbele za bolj ali manj redno izhajanje šolskih glasil, sodelovanje učencev v lokalnih medijih ter pripravo šolskega radia. Šolska glasila Mi kujemo, Nagelj, Lokvanj, Mlado klasje in druga kažejo na ustvarjalnost učencev osnovnih šol. V letu 1991 so se na šolah začeli pojavljati tudi prvi šolski časopisi, ki jih učenci brez mentorjev pripravljajo in razširjajo med sošolce.

Tekmovanja v znanju imajo med učenci že tradicijo. Žal se je ob tem pojavilo komaj prikrito tekmovanje med šolami. Tekmovanja z najdaljšo tradicijo in največjo udeležbo so v Veseli šoli, kjer so imeli učenci s Ptuja velike uspehe tudi v okviru Slovenije.

Matematična tekmovanja, tekmovanja v znanju tujih jezikov, kemije, tehnike, prometne vzgoje in še česa so bila vsa pretekla leta velik motiv za učence, ki so dosegali na teh področjih tudi prva mesta v Sloveniji in Jugoslaviji, pri čemer pa je bilo pogosto prezrto delo šolskih mentorjev.

Za razvoj ustvarjalnosti se je v zadnjih letih uveljavilo mladinsko raziskovalno delo v okviru akcije Znanost mladini in v mladinskih raziskovalnih taborih. Čeprav v začetku s težavami, se danes vedno več učencev in mentorjev loteva brskanja po zakladnici znanja in iskanja doslej nepoznanega. Največ so v preteklih desetih letih na področju raziskovalnega

Otvoritev Pionirske olimpiade na Ptuju leta 1989, foto Langerholc

dela naredili v OŠ Olga Meglič, kjer so prejeli leta 1988 republiško priznanje za raziskovalni nalogi in leta 1991 prvo nagrado za raziskovalno nalogo o divjih odlagališčih v občini Ptuj. Veliko so naredili na tem področju tudi v osnovnih šolah Mladika, Ljudski vrh (do leta 1992 Franc Osojnik), Videm, v zadnjem času pa tudi v Dornavi, Juršincih, Markovcih in Desterniku.

Športna vzgoja

Med učenci so prav gotovo najbolj priljubljena šolska športna društva, kjer v sodelovanju s športnimi klubi gojijo različne športne panoge, včasih pa jim uspe pridobiti tudi zunanje mentorje. Na tem področju je že vsa leta najuspešnejša šola Mladika, ki je bila leta 1990 tudi najuspešnejša športna šola v Sloveniji, 1991. pa druga. Športno življenje pa je zelo razvito tudi na osnovnih šolah Olga Meglič, Kidričevo, Ljudski vrh, Dornava, Podlehnik in Videm, ki so uspešne tudi v republiškem merilu. Zato sodi Ptuj med občine z najbolj razvitim šolskim športom v Sloveniji.

K športnemu razvoju občine je veliko prispevala Pionirska olimpiada, ki sta ju vsako leto organizirala Atletski klub Ptuj in ena od osnovnih šol na Dan mladosti. V osemdesetih letih je bila izvedena osemkrat, nato pa je skupaj s Pionirsko organizacijo zamrla.

Na športnem področju sta imela pomembno vlogo tudi v preteklih letih Planinsko društvo in taborniška organizacija. Najmočnejše planinske podmladke imajo v šolah, ki

aktivno sodelujejo s Planinskim društvom Ptuj in Majšperk. K zelo dobri organiziranosti in delovanju planinskih sekcij je prispevala tudi Haloška planinska pot, ki jo v osnovni šoli prehodi večina osnovnošolcev.

Taborniki pa so bili najbolj aktivni v osnovnih šolah Mladika, Kidričevo, Breg, Videm, Olga Meglič in Ljudski vrh. V organizaciji tabornikov so potekala letovanja otrok in druge aktivnosti. V taboru v Kaštel Starem, kjer so vsa leta taborili taborniki z osnovne šole Mladika, je v letih 1979 do 1990 letovalo 250 do 300 otrok, občasno pa so priredili letovanja tudi taborniki z OŠ Olga Meglič in Ljudski vrh.

Letovanja in šola v naravi

Naštete dejavnosti so zanimiva in atraktivna zaposlitev za učence, o tem ni dvoma. Toda to ni vse. Krona vsega pa je le šola v naravi.

Šola v naravi je postala sestavni del pouka kot zimska šola Osnovne šole Kidričevo 1975. leta, občasno pa se ji je v začetku priključila tudi šola Ljudski vrh. Od leta 1981 je začela z redno šolo v naravi OŠ Olga Meglič, 1983. OŠ Cirkovce, od leta 1985 pa ima šolo v naravi večina šol. Od tega leta potekajo za vse učence 3. razredov tudi plavalni tečaji v Ptujskih toplicah, tako da se vsi učenci naučijo plavati. V 4. razredu nato učenci v šoli v naravi na morju znanje plavanja utrdijo, hkrati pa je to za večino otrok prvo letovanje brez staršev, kar ima pomembno socializacijsko vlogo. V

Projektni dnevi na osnovni šoli Breg 1992, foto Langerholc

zimski šoli v naravi pa je poudarek na smučanju in spoznavanju življenja v hribih in zimске narave.

Letno šolo v naravi so po letu 1985 organizirale OŠ Olga Meglič na Debelem rtiču, Dornava pa v Piranu, pa tudi šole Ljudski vrh, Desternik, Mladika so omogočale letovanje otrok. Zimske šole v naravi pa so imele v zimskih središčih na Koroškem in Pohorju OŠ Kidričevo, Olga Meglič, Cirkovce, Ljudski vrt in Mladika.

Leta 1990 sta dobila šola v naravi in letovanje otrok nov zagon. V Kukljici na otoku Ugljenu je bilo v šoli preko 400 otrok, poleg tega pa je v organizaciji Zveze prijateljev mladine letovalo še 300 otrok. Čeprav je vojna v letu 1991 onemogočila šolo v naravi v Kukljici, pa zagnanost za organizacijo teh dveh dejavnosti ni nič manjša.

Nekoliko izven običajnega ritma osnovnih šol deluje šola s prilagojenim programom, OŠ Ljudevita Pivka. Izvenšolske dejavnosti načrtuje glede na sposobnosti otrok, vseeno pa je delovalo na šoli v preteklih letih preko 10 krožkov. Udeleževala se je šole v naravi v Piranu in Kukljici ter športnih srečanj zavodov za usposabljanje Republike Slovenije ter bila tudi nosilec njihovega 9. srečanja.

Obšolske dejavnosti za mlade izven osnovnih šol

Pomembne stvari se dogajajo tudi izven šol.

Najpomembnejšo vlogo je v preteklih letih pri vodenju in organiziranju prireditev odigrala Občinska zveza prijateljev mladine. Tu so dalje Gledališče z mladinsko skupino in otroškimi abonmaji, plesna sekcija pri PD Svoboda, Pokrajinski muzej Ptuj in vrtec ter Ljudska in študijska knjižnica s svojo redno dejavnostjo ter prireditvami.

Občinska zveza prijateljev mladine je že vrsto let nosilka akcij, ki se vežejo na ritem šole, hkrati pa vključuje mlade v življenje mesta in okolice. Kot organizator Bralne značke Antona Ingoliča in Branke Jurce skrbi v sodelovanju z mentorji v šolah za dvig bralne kulture, saj je vsako leto osvojilo bralno značko okoli 5.000 od okoli 8.000 učencev občine Ptuj.

Največ se dogaja od začetka decembra do Pusta. Začne se z novoletnimi prireditvami, ki so v preteklosti potekale v krajevnih skupnostih, leta 1991 pa v Gledališču in so namenjene 5.000 otrokom do 7. leta starosti. Program so pripravljali vrtci, šolske skupine, mladi gledališniki ter zunanji sodelavci. Prireditve dosežejo drugi vrh ob Pustu, ki ima na Ptuj in okolici velik pomen. Od leta 1990 poteka ob kurentovanju tudi mladinski karneval, ki je brez velikih težav in brez velikega pompa takoj prerasel v osrednjo mladinsko prireditev z nekaj sto sodelujočimi in tudi nekaj tisoč gledalci. Že dan pred Pustom pa je v dvorani Mladika otroška maškerada z obveznim obiskom kurentov.

V letu 1991 se je začela tudi akcija ŽIV-

Prvonagrajena skupina na mladinskem karnevalu na Ptuju 1991, foto Langerholc

ŽAV za otroke, ki jo sedaj ob sodelovanju vrtca, Dijaškega doma in Ljudske in študijske knjižnice prirejajo enkrat mesečno. Tam se dogaja vse mogoče od, »gumi tvista«, do predstavitev pravljичnih junakov, lutkovnih predstav, peke palačink in ježe pravega ponija.

Naslednji, ki je na stežaj odprl vrata mladim, je Pokrajinski muzej. Od leta 1990 organizira likovne delavnice, kjer so se učenci doslej seznanjali z likovnimi tehnikami in materiali, drugo leto so naredili kaširane domišljajske maske in se z njimi predstavili na karnevalu, nazadnje pa maske iz odpadne embalaže.

Največ pa se za mlade dogaja v Gledališču. Mladinske gledališke dejavnosti so se začele leta 1975, s Klubom mladih in literarnimi večeri, tedaj mladih, danes pa uveljavljenih avtorjev. Ob koncu 70-ih let je delovala gledališka skupina, ki je predstavo Pravlјica o ljudeh zastopala amaterska gledališča na srečanju Alpe Jadran v Novi Gorici. Od leta 1983 deluje gledališka skupina Stopnje, v kateri sodelujejo mladi starejši od 15 let, od leta 1989 pa starejši od 13 let. Vsako leto se v skupino vpiše okoli 80 otrok, ki pripravijo navadno dve predstavi letno. Ob tem pa imajo tudi mladinski abonma, ki lutkovne, plesne in gledališke predstave pripravi 6-7 krat letno za okoli 1.800 otrok. Tako je pod vodstvom Branke

Bezeljak-Glazer postalo Gledališče na Ptuju zbirališče mladih, iz katerega izhajajo pomembni slovenski umetniki, ne more pa nadomestiti 1990. leta zaprtega Kluba mladih.

Iz Kluba mladih je izšla tudi plesna sekcija KPD Svoboda. Pod vodstvom Mire Mijačevič vključuje preko 100 članov, ki vsako leto pripravijo 1-2 projekta, redno sodelujejo na ljubljanskih dnevih plesa, mentorica pa se je v Sloveniji uveljavila kot priznana plesna pedagoginja.

Veliko je še institucij, ki se ukvarjajo tudi z otroki: tu naj omenim vsaj še mlade gasilce, ki najboljši ponavadi izhajajo prav iz ptujske občine, pa zgodovinske in turistične krožke, ki mladini pomagajo spoznavati mesto Ptuj.

VIRI

Poročila osnovnih šol o izvenšolskih dejavnostih 1980-1990, sekretariat za družbene dejavnosti občine Ptuj, 1992. — Organizacijska poročila osnovnih šol 1979-1992. — Poročilo Raziskovalne skupnosti Ptuj. — Poročilo ZTKO - dejavnost ŠSD 1980-1990. — Majda Fridl-Grah, Pedagoško delo v sodobnih muzejih, 1991. — Ocenjevanje uspešnosti in tudi priznanja po novem, delo 3.12.1990. — OŠ T. Žnidarič in Gimnazija Novo mesto - naj športni šoli, Šolski šport 1991. — Letna poročila o delu Občinske zveze prijateljev mladine.

IZZIV ZA USTVARJALNOST

KRISTINA ŠAMPERL PURG

Na prvi pogled gre za zelo poetičen naslov, ki pa opredeljuje dolgotrajno, izredno zahtevno in predvsem vsestransko ustvarjalno delo tako na področju arhitekturne, konservatorske in gradbene stroke, kot pri pridobivanju sredstev v današnjih ekonomsko in politično zahtevnih časih.

Obnova minoritske cerkve na Ptuju je en člen v takoimenovani PTUJSKI TROJKI, projektu, ki obsega še dva člena in sicer: predstavitev in modernizacijo poštnega poslopja, ter obnovo Malega gradu za potrebe Ljudske in študijske knjižnice Ptuj. Ta veliki in dolgoročni projekt meddržavnih razsežnosti je že dobil zeleno luč v usmeritvah občine Ptuj, ko so bile februarja 1992 potrjene dogoročne usmeritve na področju kulture. Vsi trije člani ptujske trojke, oziroma podprojekti so že v teku, vendar v različnem obsegu in z različno dinamiko.

V tem prispevku nas zanima predvsem obnova minoritske cerkve, razlogi zanjo in kje

smo s temi prizadevanji v sedanjem trenutku. Da bomo lažje razumeli obsežnost in pomembnost projekta, si oglejmo, kdo so sploh minoriti ali manjši bratje, nekaj zgodovinskih podatkov o minoritskem samostanu na Ptuju ter osvetlimo njihovo vlogo v našem mestu in v širšem srednjeevropskem prostoru. Pomen minoritov se kaže predvsem pri soustvarjanju bogate ptujske zgodovine, ki uvršča naše mesto med kulturno in ekonomsko smetano srednjeveške srednje Evrope. Prizadevamo si, da bi Ptuj tudi danes in predvsem v bodoče zopet postal mesto na križišču evropskih poti. Uspešnost izvedbe projekta Ptujaska trojka bo potrditel naših usmeritev.

O minoritih včeraj je na voljo 450 strani obsegajoči Zbornik razprav,¹ ki je izšel ob njihovi 750 letnici, o minoritih danes pa govori poleg obsežne literature še publikacija Mir in dobro, ki je prav tako izšla v tem času.²

In še o minoritih z besedami dr. Jožeta Mlinariča:

Baročna fasada minoritske cerkve in Marijino znamenje

»Sedemstopenetdeset let mineva, odkar so Frančiškovi sinovi prišli na Ptuj, sinovi tistega Frančiška, ki že skozi stoletja velja za enega najbolj globokih duhov, preprost v svoji zunanjsčini in delovanju, toda bogat po svojem

Glavni oltar v nekdanji minoritski cerkvi

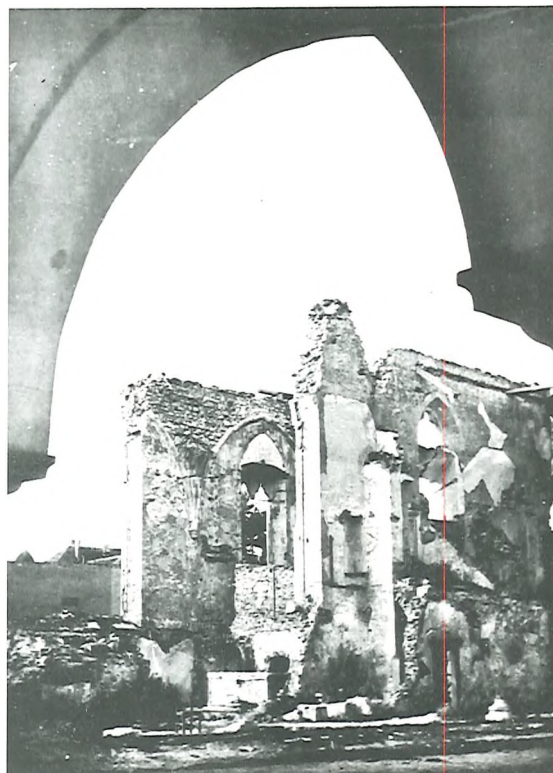
duhu in notranjosti... v svojo skupnost je privabil velike in male, premožne in revne, neizobražene in ljudi visokega znanja, da so sledili njegovemu zgledu in hodili po poti evangeljskega uboštva... In že nekaj let po Frančiškovi smrti (+ 1226) so se njegovi sinovi naselili tudi v naših krajih: V Trstu, Gorici, Ljubljani, Celju, na Ptuju, v Mariboru, Beljaku, Volšperku. Vstajali so opolnoči, prepevali hvalnice Gospodu, oznanjali veselo vest evangelija, pridigali božjo besedo in molili za časno in večno srečo ljudi. Postali so čuvarji grobov svojih ustanoviteljev in dobrotnikov. Prijeli so za pero in prepisovali besede drugih, pa tudi lastne misli prelivali v knjižno posodo. Skrbeli so za lepoto božje hiše in samostana. Bili so umni gospodarji na svoji zemlji.«³

Natančne letnice prihoda manjših bratov v naše mesto ne poznamo. Ohranjene listine in stavbna zgodovina govorijo o drugi polovici 13. stoletja, toda v tem času je stavbni kompleks že bil formiran: manjši bratje so morali priti prej. Mnogokrat uporabljena letnica njihovega prihoda, leto 1239, ni ne potrjena in ne v celoti ovržena. Kakorkoli že, od 13. stoletja dalje so manjši bratje gradili mogočni minoritski samostan, ki je imel razen cerkve z

najlepšo baročno fasado, refektorija z dragocnimi freskami in knjižnice tudi zaenkrat najstarejše znane vinske kleti na Ptuju. Bil je lastnik obsežnih posesti, gozdov in predvsem vinogradov. Pozitivni odnos samostana do izobraževanja je pripomogel, da samostan ni bil ukinjen v času reform Jožefa II. Slovensko zadržanje patrov v 19. stoletju je pomembno pripomoglo k oblikovanju slovenske narodne zavesti v našem mestu in njegovi okolici. Samostan je bil tesno povezan tudi z društvenim življenjem (čitalnica, pevski zbori, igre,...). Drugo svetovno vojno je pričakal še v slavi proslave 700. obletnice samostana.

Sledila so izseljevanja manjših bratov predvsem na Hrvaško, refektorij je bil spremenjen v plesno dvorano, Marijin steber na trgu pred cerkvijo je bil odstranjen in ob koncu vojne je bila porušena minoritska cerkev. V kup kamena je bila spremenjena najlepša baročna fasada, redki primer zgodnjegotske arhitekture, gotski kipi, priče domače baročne mizarске obrti in prvovrstna baročna kiparska dela Jožefa Strauba.² Od porušene cerkve je ostal prezbiterij v celotni višini stranskih sten, slavočna stena s slavolokom pa je bila podrti... Minoriti, ki so se po vojni počasi vračali, so prišli v izropan samostan in v porušeno cerkev. S pomočjo vernikov so pričeli odstranjevati ogromne količine »gradbenega materiala«. Bogoslužje so opravljali kar na dvorišču. Pričela so se prizadevanja za obnovo cerkve,

Porušena minoritska cerkev na Ptuju – 1945

sledile pa so tudi zaplembe njihovih posesti, gozdov, nacionalizacija, zapori in podobno. Kljub temu pa je že decembra 1945 gvardijan samostana p. Marjan Gojkošek poslal prošnjo verski komisiji pri SNOS-u v Ljubljani za denarno pomoč pri reševanju porušene cerkve in za obnovo znamenite gotske cerkve sv. Petra in Pavla.⁶ Sredstva sklada so bila izčrpana – žal. Leta 1947 Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana ni dovolil rušenja prezbiterja in je določil, da je preostalo gradivo potrebno odbirati. Prizadevanja za obnovo so se nadaljevala, vendar so bila leta 1964 izničena, saj je bila odobrena na mestu porušene minoritske cerkve lokacija nove pošte, ker »nihče ni obvestil pristojnih občinskih organov o želji in nameri obnove cerkve.«

Ob 1900-letnici našega mesta, leta 1969, je bil obnovljen prezbiterij, ki je bil ob koncu 80-ih let spremenjen v bogoslužni prostor, obnovljena sta bila knjižnica in samostan kot celota. Ob 750-letnici samostana je bila ponovno izražena želja stroke in vernikov, da Ptuj dobi minoritsko cerkev. Pobuda patrov minoritov je bila potrjena s sklepom Izvršnega sveta Skupščine občine Ptuj v letu 1991 in nato še s sklepom vseh zborov skupščine v letu 1992. Oblikovati se je začel projekt obnove minoritske cerkve na Ptuj in sicer kot projekt nacionalnega pomena.

Oblikovana so bila delovna telesa, ki so že posredovala idejo v širši slovenski prostor in v sosednje dežele (Alpe-Jadran). Tik pred izidom je promocijska publikacija z naslovom *Minoritska cerkev na Ptuj – včeraj, danes, jutri*, financirana iz občinskih in samostanskih sredstev. Z njo želimo predstaviti problematiko obnove in hkrati vzpodbuditi čim širši krog ljudi, da bi s svojo ustvarjalnostjo in procljivostjo pripomogli k izpeljavi zgodovinske odločitve in da bi ta odločitev bila opredeljena kot dejanje kulture mlade države Slovenije.

V letu 1991 je bila organizirana okrogla miza, ki naj bi razrešila dilemo, ki se je često porajala in sicer:

- ali obnova minoritske cerkve
- ali svobodnejši pristop.

Na okrogli mizi se je tehcnica nagnila v korist obnove – anastilozne. vendar predvsem arhitekturna stroka želi razrešiti dilemo z mednarodnim razpisom, ki bi pokazal sposobnosti ljudi našega časa, umetnostozgodovinska stroka je razdeljena, restavratorska se nagiba k rekonstrukciji, predstavniki UNESCO, ki so obiskali Ptuj v letu 1989, pa so razmišljali le o rekonstrukciji. Vse navedene dileme se vrtijo okoli fasade in bi naj dobile rešitev in verifikacijo le-te ob predstavitvi promocijske publikacije. Obnova cerkvene ladje naj bi bila v skladu z minoritskim kanonom – preprosta ravno stropna ladja. Prezbiterij že stoji, čeprav nekoliko okrnjen.

Dejstvo, da stoji prezbiterij, in da stoji tudi ves ostali samostanski kompleks, ki narekuje tudi mere bodoče cerkve, bosta snovalca bodoče cerkve vklenili v danosti, ki jih bo moral upoštevati, če naj Ptuj z obnovo cerkve dobi poleg bogoslužnega prostora nazaj tudi enkratno podobo Minoritskega trga, kot enega od biserov v 2000 let starem mestu.

OPOMBE

1. Minoritski samostan na Ptuj 1239-1989 Ptuj-Celje 1989, Mohorjeva družba Celje. — 2. Mir in dobro – slovenski minoriti danes, Ljubljana – Sostro 1989, zbral in uredil p. Janez Šamperl. — 3. Dr. Jože Mlinarič, *Minoritski samostan na Ptuj 1239-1989*, Ptuj – Celje 1989, str. 13-14, — 4. Dr. Jože Mlinarič, *Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800*, str. 55, glej opombo 1. — 5. Dr. Marijan Zadnikar, *Umetnostozgodovinski pomen in usoda samostanske cerkve*, str. 276, glej opombo 1. — 7. Ibidem, str. 195.

LETNO KAZALO

AVTORSKO KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

- Benedik Božo: Razvoj turizma na Bledu po drugi svetovni vojni — 16
Brence Andrej: Tradicionalni pustni liki s ptujskega polja — 181
Ciglencečki Marjeta: Zapuščina družine Leslie na ptujskem gradu — 171
Emeršič Jakob: Ptujске knjižnice, profesor Ferik in mi — 142
Fortunat Damijana: Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani — 98
Golob Franc: Ptuj z okolico na razglednicah pred letom 1918 — 196
Hernja Masten Marija: Korenine arhiva segajo v Muzejsko društvo — 138
Horvat Vladimir: Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) — 214
Jarc Janko: Dr. Žiga Bučar (1830-1879) — 9
Jurkovič Nada: Glasbeno življenje na Ptuj — 189
Kolar Nataša: Plovba po Dravi v prvi polovici devetnajstega stoletja — 185
Lačen Benedičič Irena: Ptujsko mestno pokopališče — 177
Lamut Brane: Poetovio v rimskem obdobju — 161
Lozar Štamcar Maja: Shrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem — 88
Markovič Žarko: Izvenšolska dejavnost v zadnjih desetih letih na Ptuj — 219
Reisp Branko: Zastava kranjskega plemiškega poziva iz bitke pri Sisku leta 1593 — 83
Sinobad Jure: Novi stari radovljiški grb — 5
Šamperl Purg Kristina: Izziv za ustvarjalnost ali obnova minoritske cerkve na Ptuj — 223
Šuligoj Ljubica: Mestna občina Ptuj med obema vojnama — 206
Šuštar Branko: O začetkih šolstva v Šiški — 28
Terbuc Bojan: Sto let organiziranega delovanja zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine na Ptuj — 131
Tomanič Jevremov Marjana: Podoba Ptujja v prazgodovinskih obdobjih — 157
Tušek Ivan: Dvajset let arheološkega dela Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na Ptuj in v okolici — 152
Vodopivec Peter: Prostožidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940) — 44
Vogrin p. Marjan: Fragment Teodozijevega kodeksa v minoritski knjižnici na Ptuj — 169
Žitko Sonja: Spomeniki 19. stoletja na Slovenskem — 23
Žižek Ivan: Muzejsko društvo in arheologija od 1893 do 1945 — 148

ZAPISKI IN GRADIVO

- Knez Darko: Božja pot na Dobrovi pri Ljubljani – Marija v leščevju — 114
Kresal France: Delavska zbornica — 55
Padežnik Stane: 80 let zaloške šole — 51

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Nebergov Tomaž: Pismo brez pisave (O arheologiji, ključih in arhetipih) — 59
Štekar Vidic Verena: Razstava Iz zgodovine osnovne šole v Radovljici — 117
Šuštar Branko: Šolske kronike – razstava pokrajinskega arhiva v Novi Gorici — 67

IZ DELA ŠOLSKIH KROŽKOV

- Razgovor z avtorjem knjige Plavi križ dr. Vasjem Klavoro (Neda Perko, profesorica zgodovine na Gimnaziji v Novi Gorici) — 120

NOVE PUBLIKACIJE

- Annales, Koper 1991 (Balkovec Bojen) — 73
Jakov Radović & Želimir Škoberne, Zagreb prije početka, Zagreb 1989; Zoran Gregel, Rimljani u Zagrebu, Zagreb 1991 (Dular Anja) — 69
Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991 (Granda Stane) — 72
Sergij Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, Ljubljana 1991 (Kambič Marko) — 75
Ivanka Tadina, Ignacij Knoblehar, 1819-1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odlični apostol črnih, Ljubljana 1991 (Kolar Bogdan) — 12
Argo XXXI-XXXII, Ljubljana 1991 (Podpečnik Jože) — 68
Miklošičev zbornik, Maribor 1991 (Rajšp Vinko) — 76
Postrešček, kje si? Sto let dela in življenja ljubljanskih postreščkov, Ljubljana 1991 (Roman Boris) — 125
Jože Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, Maribor 1991 (Žvanut Maja) — 124

KAZALO SLIK

POKRAJINA, NASELJA, GRADOVI IN OBJEKTI

- Frančiškanska cerkev in gimnazija v Novem Mestu, razglednice iz 1908 — 11
Spomenik umrlih vojakov, Ljubljana – Studenec — 23

Attemsov spomenik, Rogaška slatina — 24
 Knobleharjev spomenik, Škocjan pri Novem mestu — 24
 Jenkov nagrobni spomenik, Kranj — 25
 Tomšičev spomenik, Maribor — 25
 Slomškov spomenik, Maribor — 26
 Nekdanji Grünov spomenik (zdaj Marijino znamenje), Ljubljana — 26
 Tartinijev spomenik, Piran — 27
 Trubarjev spomenik, Ljubljana — 27
 Fotografija ljudske šole v Šiški okoli 1980 — 30
 Fotografija šolske stavbe ob Gasilski ulici v Sp. Šiški okoli 1939 — 39
 Knjižnica Splošnega ženskega društva — 99
 Klubska soba Splošnega ženskega društva — 100
 Mestni Ferkov muzej v prostorih gimnazije na Ptujju pred prvo svetovno vojno — 133
 Mestni Ferkov muzej v zgradbi nekdanjega dominikanskega samostana na Ptujju leta 1931 — 132
 Del muzejskih zbirk v križnem hodniku leta 1936 — 134
 Izkopavanje velikega antičnega grobišča na Hajdini 14. 2. 1889 — 149
 Izkopavanje term na Panorami leta 1913 — 150
 Razširitev izkopa za toplovod z ostanki rimske arhitekture med bolnišnico dr. Jožeta Potrča in kotlovnico na Ptujju v letih 1987/88 — 153
 Arheološka sonda z ohranjenimi sledovi stojk bronastodobne hiše na prostoru SŠC na Ptujju leta 1982 — 154
 Odsek kanala rimskega vodovoda Fram na Pohorju-Poetovio pri Kungoti ob gradu Ravno polje — 162
 Odsek rimske ceste na vzhodnem robu Poetovione (prizidek porodnišnice) — 163
 Pogled na izkopani del antičnega grobišča v Rabelčji vasi — 167
 Veduta Ptuja, 1687 — 175
 Najstarejša razglednica Ptuja iz 1891 — notranja stran ovitka
 Veduta mesta, razglednica odposlana 1902 — 201
 Najpogostejši pogled na grad. Razglednico je založil W. Blanke leta 1909 — 201
 Lackova ulica z nekdanjo kasarno. Razglednica, odposlana 1909 — 202
 Baročna fasada minoritske cerkve in Marijino znamenje — 223
 Porušena minoritska cerkev leta 1945 — 224
 Glavni oltar v nekdanji minoritski cerkvi — 224
 Minoritski samostan s cerkvijo in Marijinim stebrom. Razglednica, odposlana 1901 — 199
 Mladika nedolgo po izgradnji. Založnik razglednice W. Blanke, odposlana leta 1904 — 199
 Ljudski vrt s Švicarijo. Razglednica odposlana 1917 — 202

Razglednica, ki propagira ptujška vina. Založil jo je leta 1907 F. Knollmüller — 203
 Primer razglednice z vaško gostilno. Odposlana leta 1913 — 204
 Na razglednici so vse znamenitosti Polenšaka. Odposlana je bila leta 1904 — 204

NAČRTI ZEMLJEVIDI, RISBE

Pečat Radovljice iz začetka 16. stoletja, risal J. Sinobad — 5
 Pečat Radovljice iz 1574, risal J. Sinobad — 6
 Pečatnik ceha radovljiških krojačev iz 1680, risal J. Sinobad — 6
 Radovljiški mestni grb iz 1687, risal J. Sinobad — 7
 Grb Radovljice iz IX. Knjige Valvasorjeve Slave, risal J. Sinobad — 7
 Žig mestne občine Radovljice iz 1880, risal J. Sinobad — 7
 Radovljiški grb z diplome Otona pl. Detele iz 1907, risal J. Sinobad — 8
 Grb Radovljice iz albuma E. Laszowskega iz 1930, risal J. Sinobad — 8
 Načrt fasade šolske stavbe v Šiški, 1882 — 29
 Križ skozi zgodovino, risal T. Nabergoj — 65

OSEBE

Dr. Žiga Bučar — 9
 Učenci drugega razreda šole v Sp. Šiški leta 1909/10 — 31
 Otroški vrtec v Sp. Šiški, 1907/8 — 41
 Fran Govekar, nadučitelj v Sp. Šiški 1886-1890 — 42
 Predavanje dr. Jaroslava Šašla ob mestnem stolpu 20. 10. 1982 — 135
 Kocbekov literarni večer leta 1971 v Narodnem domu na Ptujju — 144
 Leonardo Venetiis, portret grofa Leslieja, 17. stoletje — 174
 Medved, koranti, picek. Markovci 1961 — 181
 Koranti. Markovci 1961 — 182
 Sokoli. Razglednico je založil leta 1910 V. Weixl — 203
 Dan krajevne skupine v Lenartu v Slov. goricah, 1943 — 216
 Dan krajevne skupine v Lenartu v Slov. goricah, 1943 — 217
 Otvoritev pionirske olimpiade na Ptujju leta 1989 — 220
 Projektni dnevi na osnovni šoli Breg leta 1991 — 221
 Prvonagrajena skupina na mladinskem karnevalu na Ptujju leta 1991 — 222

PREDMETI

Železni pečatnik dr. Žige Bučarja — 15
 Prostožidarji 1940 — znak dostojanstvenika — 45

Prostozidarji 1940 – kladivo velikega mojstra — 45
 Prostozidarji 1940 – komplet insignij — 48
 Prostozidarji 1940 – predpasnik — 49
 Blejski kentaver – lokostrelec — 66
 Zastava kranjskega plemiškega poziva iz 1593 — 86
 Skrinja iz rezljane orehovine, 2. pol. 17. stoletja — 89
 Skrinja iz rezljane orehovine, pozno 17. stoletje — 90
 Skrinja iz stružene orehovine, 1785 — 90
 Kabinetna omarica, 2. pol. 17. stoletja — 91
 Kabinetna omarica na podstavku, 2. pol. 17. stoletja — 92
 Kabinetna omarica iz črnega lesa, 2. pol. 17. stoletja — 92
 Predalnik, 1. četrtina 18. stoletja — 93
 Predalnik, sredi 18. stoletja — 94
 Nočna omarica, konec 18. stoletja — 94
 Garderobna omara, konec 17. stoletja — 95
 Garderobna omara, 1. pol. 18. stoletja — 95
 Garderobna omara, 2. pol. 18. stoletja — 95
 Tabernakeljska omara, 2. pol. 18. stoletja — 96
 Predalnik z nastavkom, 2. pol. 18. stoletja — 96
 Tabernakeljska omara, konec 18. stoletja — 97
 Keramični medaljon z Merkurjem, Ptuj — 152
 Zg. Hajdina: lonec, okrašen z vrezi, pozna bronasta doba — 157
 Ptuj: bronasta vozlasta fibula, starejša železna doba — 158
 Brstje pri Ptuj: bronasta fibula in pasni sklepanec, okrašen z vrezi in z vloženim emajlom, mlajša železna doba — 159
 Čelak s podobo maske je krasil sleme poeto-vionske hiše — 164
 Marmorni kip Ikarja je bil verjetno nagrobnik prezgodaj umrlega mladeniča — 165
 Francoska tapiserija Lovska pokrajina z jezdecem in ljubimcema, konec 17. stoletja — 173
 Flamska tapiserija Odisej pobegne s tovariši iz Polifemove votline, začetek 17. stoletja — 172
 Lesliejev grb v viteški dvorani ptujskega gradu — 174
 Spinnet, Neupert Bamberg-Nürnberg, 1936 — 193
 Klavir s klavinci, Karl Benedict Graz, okoli 1785 — 193
 Krilni klavir, Johann Krämer Wien, okoli 1820 — 194

RAZSTAVE

»Jaz sem luč sveta . . .« (Pismo brez pisave) — 60

Nekoč je bila poznoantična cerkva . . . (Pismo brez pisave) — 61
 Vstopim v zgodnesrednjeveško cerkev (Pismo brez pisave) — 62
 Grobovi – zrcalo življenja (Pismo brez pisave) — 63
 Kako prikazati predmete? Primer . . . (Pismo brez pisave) — 63
 Rekonstruiran relikviarij, Ajdovski gradec nad Sevnico (Pismo brez pisave) — 64
 Bistvo je očem nevidno? (Pismo brez pisave) — 64
 Detajl z razstave Iz zgodovine osnovne šole v Radovljici — 117
 Detajl z razstave Iz zgodovine osnovne šole v Radovljici — 118
 Del razstave Pomembni možje Ptuja in okolice, Ptuj 1969 — 145

TISKI IN ARHIVSKI DOKUMENTI

Ivan Tomšič: ABC v podobah in besedi za otroke, Ljubljana 1869, po razglednici SŠM – notranja stran prve platnice prve številke Dolžno pismo dr. Žige Bučarja — 20
 Žig krajnega šolskega sveta v Sp. Šiški — 34
 Vabilo k otvoritvi nove šolske stavbe v Sp. Šiški 1908. — 36
 A. Javoršek, Letno poročilo . . . šole v Sp. Šiški, 1910 — 38
 Odpustnice osmorazredne deške ljudske šole v Sp. Šiški, 193 — 40
 Žig obrtne nedaljevalne šole v Sp. Šiški — 40
 Žig in podpis nadučitelja nemške privatne šole v Sp. Šiški, 1908 — 40
 Posvetilo v Bibliji, ki jo je ljubljanski loži podarila Velika Loža Jugoslavije — 47
 Listina o razglasitvi Lože Valentin Vodnik – notranja stran zadnje platnice prve številke Podobica Marijine božje poti na Dobrovi pri Ljubljani — 115
 Popis mestnega arhiva v zapuščinskem spisu Gašperja Straussa iz leta 1785 — 139
 Volkmerjeva slovenska knjiga — 143
 Fragment Teodozijevega kodeksa iz minoritske knjižnice na Ptuj — 169
 Situacijski plan ptujskega mestnega pokopališča iz leta 1880 — 178
 Načrt kapelice sv. Jožefa na ptujskem mestnem pokopališču iz leta 1834 — 179
 Načrt ptujskega mestnega pristanišča iz leta 1841 — 186
 Situacijski načrt zemljišča v ptujskem pristanišču iz leta 1843 — 188
 Društvena pravila Slovenskega pevskega društva na Ptuj iz leta 1904 — 190
 Spored koncerta Slovenskega pevskega društva na Ptuj z dne 11. junija 1921 — 191
 Statistika o poklicu staršev učencev ptujske glasbene šole — 191

<p style="text-align: center;">UDK 908(091)(497.12 Ptuj)</p> <p>Terbuc Bojan, profesor zgodovine in geografije, Srednješolski center Ptuj, Strojna in metalurška šola, 62250 Ptuj, Volkmerjeva 11, SLO</p> <p>Sto let organiziranega delovanja zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine na Ptujju</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 131, cit. lit. 31</p> <p>Uvodni članek te tematske številke je posvečen ustanovitvi in razvoju Muzejskega društva Ptuj, ki je bilo ustanovljeno leta 1893 in nalogam, ki si jih je zadalo in jih uspešno opravilo (ustanovitev muzeja, zbiranje arhivalij in knjig, arheološka izkopavanja). Delovalo je do leta 1956, ko se je preimenovalo v Zgodovinsko društvo.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 930.253+06.011(497.12 Ptuj)</p> <p>Hernja Masten Marija, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Korenine arhiva segajo v Muzejsko društvo Ptuj</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 138, cit. lit. 35</p> <p>Avtorica kronološko prikaže skrb za arhivsko gradivo na Ptujju, navede nekatere starejše podatke in prikaže stanje ob koncu 19. stoletja, ko je bilo (1893) v mestu ustanovljeno Muzejsko društvo, ki je začelo zbirati kulturno zgodovinske predmete in tudi arhivalije. Med obema vojnama je imelo društvo težave s prostori in kadri, stanje pa se je po drugi svetovni vojni, ko je bila ustanovljena specializirana ustanova, Mestni arhiv, naglo izboljšalo.</p>
<p style="text-align: center;">UDK 7.047(497.12 Ptuj)»18/191«</p> <p>Emeršič Jakob, višji bibliotekar, Ljudska in študijska knjižnica Ptuj, 62250 Ptuj, Trg svobode 1, SLO</p> <p>Ptujske knjižnice, profesor Ferik in mi</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 142</p> <p>Članek je posvečen 200-letnici prve javne knjižnice na Ptujju, v večjem delu pa se ukvarja z usodo knjižnega fonda, ki ga je mestu v začetku tega stoletja podaril zgodovinar in arheolog Franc Ferik, in ki predstavlja zameetek današnje Ljudske in študijske knjižnice. Tej donacije okoliščine dolga desetletja niso bila naklonjena, pa tudi današnji položaj Mestne in študijske knjižnice ni tak, kot bi si ga strokovnjaki želeli.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 069+06.011:902(497.12 Ptuj)</p> <p>Žižek Ivan, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Ptuj 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Muzejsko društvo in arheologija od 1893 do 1945</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 148, cit. lit. 5</p> <p>Prispevek podaja kronološki prikaz večjih in manjših arheoloških izkopavnj in najdb v navedenem času. Ptuj z okolico je eno samo arheološko najdišče, iz katerega leto za letom prihajajo na dan materialni preostanki od prazgodovine do srednjega veka, posebno bogati pa iz rimskega obdobja. Strokovnjake to neprestano postavlja pred hude probleme, saj je gradbena dejavnost zadnjih desetletij na mestnem območju tako obsežna, da arheologi ne uspejajo več reševati kulturne dediščine tako, kot bi bilo potrebno.</p>

UDC 930.253+06.011(497.12 Ptuj)

Hernja Masten Marija, Archivist, Historical Archives Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO

Historical Archives Ptuj take Root in the Museum Society

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 138, cit. lit. 35

The author chronologically presents the preservation of the archives at Ptuj, mentions some older data and describes the situation at the end of the 19th century, when the Museum Society was founded in the city, and started to collect historical objects and also archives. In the period between the two world wars there were room and employees problems, but the conditions improved rapidly after the World War II., when a specialized organisation, Municipal Archives Ptuj, was founded.

UDC 908(091)(497.12 Ptuj)

Terbuc Bojan, History and Geography Teacher, Secondary School Centre, 62250 Ptuj, Volkmerjeva 11, SLO

Hundred Years of organized Work of the Historians and History Lovers at Ptuj

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 131, cit. lit. 31

The introductory article of this thematic issue is dedicated to the foundation and development of the Museum Society at Ptuj, founded in 1893, as well as to the tasks (foundation of the Museum, collecting of the archives and the books, archeological excavations), set and successfully fulfilled by the Society. It operated until 1956, when it was transformed into the Historical Society.

UDC 069+06.011:902(497.12 Ptuj)

Žižek Ivan, Curator Archeologist, Provincial Museum Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO

The Museum Society and Archeology from 1893 to 1945

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 148, cit. lit. 5

The contribution presents the chronology of the archeological excavations of the various comprehension in mentioned period. Ptuj with its surroundings is an unique archeological site, where material remanents are coming out year after year, the most abundant the ones from the Roman Era. This fact represents a constant problem to the experts, for the building activities in the city in last decades extended in such way, that the archeologists no longer succeed in preserving the cultural heritage as needed.

UDC 7.047(497.12 Ptuj)»18/191«

Emeršič Jakob, Superior Librarian, Public and studios Library Ptuj, 62250 Ptuj, Trg svobode 1, SLO

The Libraries of Ptuj, Professor Ferik and us

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 142

The article is dedicated to the 200th anniversary of the first public library at Ptuj. Mainly it deals with the destiny of the book fund, which was given to the city by the historian and archeologist Franc Ferik at the beginning of the century and which represents the basis for today's Public and studios Library. For decades the circumstances were not favourable to this donation and even today the position of the Public and studios Library isn't as good as the experts would like to be.

<p style="text-align: right;">UDK 902.3:719(497.12 Ptuj)</p> <p>Tušek Ivan, arheolog, samostojni konservator, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, 62000 Maribor, Slomškov trg 6, SLO</p> <p>Dvajset let arheološkega dela Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na Ptuju in v okolici</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 152</p> <p>Poročilo o dvajsetletnem delu ZVNKD Maribor (1973-1992) na območju občine Ptuj opisuje začetne težave z lastniki zemljišč ter arheološka izkopavanja prazgodovinskih najdišč v Srednješolskem centru, v Položah, na Ptujski gori in v hotelu Mitra na Ptuju, dalje rimske gradbene ostanke in grobišča na Hajdini, Bregu, Panorami in v Rabelčji vasi ter odkrivanje slovenskih grobov na ptujskem gradu. Ob koncu je podan opis prezentacij in situ, ki jih je uredil Zavod na nekaj lokacijah na Ptuju.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 903(497.12 Ptuj)</p> <p>Tomanič Jevremov Marjana, kustodinja arheologinja, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Podoba Ptuja v prazgodovinskih obdobjih</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 157</p> <p>Življenje se je na ptujskem območju začelo že pred več kot štiri tisoč leti: najstarejše najdbe so iz neo-eneolitskega obdobja, ko je naselbina stala tudi na današnjem grajskem griču, tam pa je bila tudi v času kulture žarnih grobišč. Zelo živahno je bilo na tem področju tudi v obdobju t. im. »ruške« skupine (1000 – 700 pr. n. št.), ko so v tem delu Slovenije zrasle številne naselbine, med njimi tri na Ptujskem. V mlajši železni dobi je to območje doživelo močnejšo poselitev Kelto, ki so na novo razvili nekatere obrti, zlasti lončarstvo.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 903(497.12 Ptuj)</p> <p>Lamut Brane, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Poetovio v rimskem obdobju</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 161</p> <p>Avtor podaja v članku osnovne zgodovinske in arheološke podatke, ki so rezultat več kot stoletnega raziskovanja rimskega mesta Poetovione. Na kratko predstavi keltsko poselitev, legijski tabor iz 1. st. n. št., razvoj mesta v 2. in 3. stoletju s poudarkom na njegovi pomembni prometni legi in njegovi vlogi centra različnih obrti. Na kratko so omenjeni tudi rezultati arheoloških izkopavanj v zadnjih dveh desetletjih. Čas 4. in prve polovice 5. stoletja je nakazan le z nekaj osnovnimi podatki: navedene so zgodnjekrščanske najdbe v mestu, kjer življenje tudi potem ni zamrlo, tako da se je ime antične Poetovione ohranilo v slovenskem in nemškem jeziku.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 091»08«+271.3:726.7(497.12 Ptuj)</p> <p>Vogrin p. Marjan, licenciat filozofije, Minoritski samostan Ptuj, 62250 Ptuj, Trg svobode 1, SLO</p> <p>Fragment Teodozijevega kodeksa v minoritski knjižnici na Ptuju</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 169</p> <p>Avtor predstavlja v transkripciji in s kratkim komentarjem fragment Teodozijevega kodeksa, ki je bil verjetno napisan v drugi polovici 9. stoletja na Bavarskem ali Salzburškem, danes pa – kot sestavni del platnic neke knjige – predstavlja največjo dragocenost knjižnice minoritskega samostana na Ptuju.</p>

<p style="text-align: right;">UDC 903(497.12 Ptuj)</p> <p>Tomanič Jevremov Marjana, Curator Archeologist, Provincial Museum Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>The Image of Ptuj in the prehistorical Periods</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 157</p> <p>The civilisation in the Ptuj area dates more than four thousand years back in the time: the oldest finds are from the Neo-eneolithic period, when there was a settlement also on today's castle hill, where another one also took place during the Urn-field culture period. Very vivid was here as well in the so called »Ruše group« period, when this part of Slovenia a great number of settlements were established, three of them also in the Ptuj Area. In the Early Iron Age the territory was intensively settled by Celts, which developed some new crafts, especially the pottery.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 902.3:719(497.12 Ptuj)</p> <p>Tušek Ivan, Conservator Archeologist, Institute for natural and cultural Heritage Conservation Maribor, 62000 Maribor, Slomškov trg 6, SLO</p> <p>Twenty Years Work of the Institute for natural and cultural Heritage Conservation Maribor at Ptuj and its Surroundings</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 152</p> <p>The report on twenty year's work (1973-1992) of the Institute on the territory of the Ptuj Commune describes the initial problems with the land owners and in continuation the excavations of the prehistorical sites on the area of the Secondary School Centre, in Polože, at Ptujška gora and on the area of the Hotel Mitra at Ptuj, then Roman buildings and graves at Hajdina, Breg, Panorama and Rabelčja vas, as well as revealing of the Slavic graves at the Ptuj castle. At the end there is a review of the Institute's presentations in situ at Ptuj.</p>
<p style="text-align: right;">UDC 091»08«+271.3:726.7(497.12 Ptuj)</p> <p>Vogrinc Marjan, Licentiate of Philosophy, Minorite Monastery Ptuj, 62250 Ptuj, Trg svobode 1, SLO</p> <p>The Fragment of Teodosius' Codex from the Minorite Monastery Library at Ptuj</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 169</p> <p>The author presents a transcription of the medieval text with a short commentary. This fragment was very likely written in the second half of the 9th century in Bavaria or in Salzburg territory. Today it represents – as a constituent part of the cover of a book – the most valuable object in the Minorite Monastery Library at Ptuj.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 903(497.12 Ptuj)</p> <p>Lamut Brane, Curator Archeologist, Provincial Museum Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Poetovio in the Roman Era</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 161</p> <p>The author gives basic historical and archeological data, which are the results of over a century long research of the Roman city Poetovio. There is also a short description of the Celtic settlement, the legionary camp of the 1st century, the progress of the city in the 2nd and 3rd century, where the importance of its traffic position as well as its importance as a trade centre are emphasized. All these data are followed by the results of the archeological excavations during the last two decades. The period of the 4th and the first half of the 5th centuries is described shortly, followed by a list of the Early Christian finds of the city, in which life continued so that its antique name got preserved even in Slovene and German language.</p>

<p style="text-align: center;">UDK 728.8(497.12 Ptuj)+929 Leslie</p> <p>Ciglenceki Marjeta, višja kustodinja umetnostna zgodovinarka, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Zapuščina družine Leslie na ptujskem gradu</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 171, cit. lit. 25</p> <p>Ptujski grad je eden najmogočnejših grajskih kompleksov na Slovenskem, njegov inventar pa je domala neokrnjen preživel drugo svetovno vojno. Že od pomladi 1946 so razkošno opremljene grajske sobane na ogled kot muzejska zbirka. Članek opisuje predmete in opremo, ki je ostala v gradu za zadnjimi lastniki, družinama Leslie (1656-1802) in Herberstein (1873-1945).</p>	<p style="text-align: center;">UDK 726.8(091)(497.12 Ptuj)</p> <p>Lačen Benedičič Irena, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO</p> <p>Ptujsko mestno pokopališče</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 177, cit. lit. 20</p> <p>Z zgodovinskim pregledom razvoja ptujskih pokopališč je prikazano, da je tudi pokopališče zgodovinski vir. Odraža ekonomski, socialni, umetnostnozgodovinski in krajevni aspekt in končno tudi odnos ljudi do smrti, pojmovanje smrti oziroma življenja. Tako so tudi opuščena pokopališča lahko predmet različnih raziskav.</p>
<p style="text-align: center;">UDK 398.332.472(497.12 Ptuj)</p> <p>Brence Andrej, kustos etnolog, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1 SLO</p> <p>Tradicionalni pustni liki s ptujskega področja</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 181</p> <p>Področje, ki ga pokriva sa svojo dejavnostjo Pokrajinski muzej Ptuj, je znano po mnogih še živih tradicionalnih pustnih likih. V članku so predstavljeni najbolj značilni: korant, picek, rusa, medved, orači, kot, hudič in vile.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 656.62(497.12 Drava)»18«</p> <p>Kolar Nataša, kustodinja zgodovinarka, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Plovba po Dravi v prvi polovici devetnajstega stoletja</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 185, cit. lit. 14</p> <p>Drava je bila zelo pomembna prometnica od najstarejših časov do druge svetovne vojne, ko so na šajkah in splavih po njej tovorili proti jugu – reka je bila plovna smo ob toku navzdol – najrazličnejše tovore, v največjem obsegu pa les in lesne izdelke. Ta vrsta prometa je imela seveda svoja pravila: posebno podrobno nam avtorica predstavi prometni red iz leta 1858.</p>

UDC 726.8(091)(497.12 Ptuj)

Lačen Benedičič Irena, Archivist, Slovenian State Archives,
61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

The Cemetary of Ptuj

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992,
pp. 177, cit. lit. 20

The historical review of the Ptuj's cemeteries shows that a cemetery can be a historical source as well. It has its economical, social, art-historical and local aspects but it also reflects the human comprehension of life and death. The abandoned cemeteries too can be object of different researches.

UDC 728.8(497.12 Ptuj)+929 Leslie

Ciglenečki Marjeta, Superior Curator Art Historian, Provincial Museum Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO

The Heritage of the Leslie Family in the Ptuj Castle

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992,
pp. 171, cit. lit. 25

The Ptuj Castle is one of the mightiest castle complexes in Slovenia. Almost whole of its inventory survived the World War II., and ever since the year 1946 the luxurious furnished castle halls have been exhibited as a museum collection. The article describes the objects and the furniture left off in the castle by the last owners, the Leslie (1656-1802) and the Herberstein (1873-1945) families.

UDC 656.62(497.12 Drava)»18«

Kolar Nataša, Custodian Historian, Provincial Museum Ptuj,
62250 Ptuj, Muzejski trg 1 SLO

Navigation on Drava River in the first Half of the 19th Century

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992,
pp. 185, cit. lit. 14

From ancient times till the World War II., the Drava river was very important traffic way. Various shipments, but mostly wood and the wood products, were transported by rafts and »šajkas« southwards: the river was navigable only down-stream. This kind of traffic had, of course, its regulations. The author represents in details the traffic order from the year 1858.

UDC 398.332.472(497.12 Ptuj)

Brence Andrej, Curator Ethnologist, Provincial Museum Ptuj,
62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO

Traditional carnival Figures in the Ptuj Area

Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992,
pp. 181

The Provincial Museum Ptuj covers with its activity the area, which is known by its numerous, still living traditional carnival figures. The article introduces some of the most characteristic: korant, picek, rusa, medved (bear), orači (ploughers), kokot (cock), hudič (devil) in vile (fairies).

<p style="text-align: right;">UDK 78(497.12 Ptuj)</p> <p>Jurkovič Nada, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Glasbeno življenje na Ptuj</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 189, cit. lit. 9</p> <p>V prispevku je opisano glasbeno življenje na Ptuj od druge polovice 19. stoletja dalje. Predstavljena so glasbena in pevka, slovenska in nemška društva ter slovenska in nemška glasbena šola.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 78+069(497.12 Ptuj)</p> <p>Koter Darja, kustodinja profesorica glasbe, Pokrajinski muzej Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Nova spoznanja o ptujski zbirki glasbil</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 192, cit. lit. 9</p> <p>Pokrajinski muzej že skoraj celo stoletje hrani zbirko glasbil, ki jo je leta 1896 poklonil Franc Ferk. Ob restavriranju nekaterih instrumentov so prišli na dan novi podatki, posebej o skupini instrumentov s tipkami. V zbirki so primerki vseh najpomembnejših predhodnikov sodobnega klavirja in tako tvorijo skupino, ki kronološko prikazuje razvoj tega instrumenta od konca 18. do prve četrtine 20. stoletja. Med izdelovalci teh primerkov glasbil je nekaj najpomembnejših dunajskih mojstrov (J. Krämer, I. Bösendorfer, J.M. Schweighofer in J.B. Streicher & Sohn).</p>
<p style="text-align: right;">UDK 7.047(497.12 Ptuj)»18/191«</p> <p>Golob Franc, predmetni učitelj zgodovine in geografije, Osnovna šola Mladika, 62250 Ptuj, Žnidaričevo nabrežje 1, SLO</p> <p>Ptuj z okolico na razglednicah pred letom 1918</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 196, cit. lit. 5</p> <p>V prispevku je z ozirom na založnike, fotografe in motiviko obdelanih 428 doslej znanih razglednic Ptuj iz časa od leta 1891, ko je bila natisnjena prva, do konca avstroogrške monarhije. Razglednica postaja vse bolj zanimiv zgodovinski vir, saj najpogosteje prikazuje stvari in ljudi, ki jih že davno ni več, včasih pa tudi še danes nespremenjene objekte. Prve razglednice pa so bile tudi pravi umetniški izdelki in imajo pomembno mesto v razvoju fotografije in tiskarstva.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 325(497.12 Ptuj)»1920/1940«</p> <p>Šuligoj Ljubica, dr., upokojena profesorica Pedagoške fakultete v Mariboru, 62250 Ptuj, Belšakova 8, SLO</p> <p>Mestna občina Ptuj med obema vojnama</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 206, cit. lit. 53</p> <p>Članek obravnava razvoj in delovanje mestne občine Ptuj s stališča upravno-teritorialne ureditve in gibanja prebivalstva, na kratko opredeli gospodarske razmere in znotraj njih posebej kmečko vprašanje, dalje razvoj industrije in obrti, stopnjo zaposlenosti prebivalstva in njegovo narodnostno sestavo. S tem je bilo tesno povezano politično življenje v občini, ki se je odvijalo v znamenju nenehnih sovražnosti med slovenskim in nemškim življenjem. Čeprav so predstvaljali Nemci v tridesetih letih le še dobrih 12 odstotkov prebivalstva, so bili še vedno pomemben gospodarski in politični faktor.</p>

<p style="text-align: right;">UDC 78+069(497.12 Ptuj)</p> <p>Koter Darja, Curator Musician, Provincial Museum Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>New Comprehensions about the Ptuj Collection of the musical Instruments</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 192, cit. lit. 9</p> <p>For almost a century the Provincial Museum is keeping a collection of musical instruments, donated by Franc Ferk in 1896. During the restoration of some of them, certain valuable informations appeared, especially about the group of the key-instruments. The collection includes specimen of all the most important predecessors of the modern piano and form a group, which chronologically presents the progress of this instrument since the end of the 18th century till the first quartar of the 20th century. Some of these instruments were made by the most important Viennese manufactures (J. Krämer, I. Bösendorfer, J.M. - Schweighofer and J.B. Streicher & Sohn).</p>	<p style="text-align: right;">UDC 78(497.12 Ptuj)</p> <p>Jurkovič Nada, Archivist, Historical Archives Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, SLO</p> <p>Musical Life at Ptuj</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 189, cit. lit. 9</p> <p>The article describes the musical life at Ptuj ever since the second half of the 19th century. It introduces Slovene and German musical societies and choruses, as well as Slovene and German music schools.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 325(497.12 Ptuj)»1920/1940«</p> <p>Šuligoj Ljubica, Dr., Retired Professor, 62250 Ptuj, Belšakova 8, SLO</p> <p>The Ptuj Municipal County between the two World Wars</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 206, cit. lit. 53</p> <p>The article deals with the development and activities of the Ptuj Municipal County from the administrative-territorial a population migration point of view. It briefly describes the economical conditions, specially the rural situation, and the progress of the industry and trade. It also defines the employment rate of the population and its national composition, closely connected with the political life in the county because of the constant hostilities between Slovenes and Germans. Although the Germans represented only about 12% of the population in the thirties, they still were a powerful economical and political factor.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 7.047(497.12 Ptuj)»18/191«</p> <p>Golob Franc, History and Geography Teacher, Primary School Mladinka, 62250 Ptuj, Žnidaričevo nabrežje 1, SLO</p> <p>Ptuj and its Surroundings on Postcards before 1918</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 196, cit. lit. 5</p> <p>In the article 428 so far known postcards of Ptuj and its surroundings, dating from the year 1891, when the oldest of them was printed, till the end of the Austro-Hungarian Monarchy are treated, regarding to their publishers, photographers and motives. The postcard turns to be more and more interesting historical source, for it mostly presents things and people long gone, sometimes even the objects which weren't changed till nowadays. The earliest postcards are also fine artistic products and therefore they have an important place in the development of the photography and typography.</p>

UDK 355.425+940.53(497.12 Ptuj)

Horvat Vladimir, profesor geografije in zgodovine, Srednješolski center Ptuj, Gimnazija, 62250 Ptuj, Volkmerjeva 11, SLO

Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okraju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 214, cit. lit. 64

Štajersko domovinsko zvezo so Nemci ustanovili zaradi čimprejšnjega ponemčenja Spodnje Štajerske, ki so jo nameravali priključiti nemškemu rajhu. Za vpis vanjo se je odločilo kar okoli 95% prebivalstva v ptujskem okrožju, sprejeti pa so bili le tisti, ki so dobili ustrezno rasno in politično oceno. Štajerska domovinska zveza je bila tu razdeljena v 29 krajevnih skupin, le-te v celice, celice pa na bloke. Krajevnim skupinam so načeljevali vodje, ki so prišli večinoma iz nemškega rajha, celicam in blokom pa vodje, ki so bili večinoma domačini.

UDK 374.3(497.12 Ptuj)

Markovič Žarko, profesor sociologije, Skupščina občine Ptuj, 62250 Ptuj, Mestni trg 1, SLO

Izvenšolske dejavnosti v zadnjih desetih letih na Ptuj

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 219

V članku so opisane izvenšolske dejavnosti ptujskih osnovnih šol. To so šolski krožki interesnih dejavnosti in predmetnih skupin, veliko pa se je dogajalo tudi na športnem področju. Uspešna je bila akcija šole v naravi. Vse te dejavnosti so potekale pod vodstvom mentorjev-učiteljev, pa tudi nekaterih kulturnih ustanov in društev.

UDK 271.3:726.7(497.12 Ptuj)

Šamperl Purg Kristina, profesorica zgodovine in umetnostne zgodovine, Skupščina občine Ptuj, 62250 Ptuj, Mestni trg 1, SLO

Izziv za ustvarjalnost ali obnova minoritske cerkve na Ptuj

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 3, 1992, str. 223, cit. lit. 7

Prispevek obravnava prizadevanja za obnovo minoritske cerkve na Ptuj, ki je bila porušena ob koncu druge svetovne vojne, zaradi njenega velikega kulturnega, zgodovinskega in umetnostnega pomena.

<p style="text-align: right;">UDC 374.3(497.12 Ptuj)</p> <p>Markovič Žarko, Sociology Teacher, Ptuj Commune, 62250 Ptuj, Mestni trg 1, SLO</p> <p>Extracurricular Activities of the last ten Years at Ptuj</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 219</p> <p>The author describes the extracurricular activities of the Primary Schools at Ptuj, such as school circles for different activities and school sport clubs. Very successful was also the action named The School in Nature. All these activities were directed by the school mentors (teachers) but also by some of the cultural institutions and societies.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 355.425+940.53(497.12 Ptuj)</p> <p>Horvat Vladimir, Geography and History Teacher, Secondary School Centre, 62250 Ptuj, Volkmerjeva 11, SLO</p> <p>Steirischer Heimatbund (Styrian Country Union) in the Ptuj County</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 214, cit. lit. 64</p> <p>The tendency of rapid germanization and later annexation to the German Reich of the Lower Styria including the Ptuj County, was the main reason for establishment of the Steirischer Heimatbund. Not less than 95% of the local population joined, but not all have been taken – only the ones with the proper political and race evaluation. Steirischer Heimatbund of the Ptuj County has been divided into 29 local groups, the groups into cells, the cells into blocks. The local groups have been directed by the local group leaders, which mostly had come from the Reich, the cells and the blocks on the other hand were led by local people.</p>
	<p style="text-align: right;">UDC 271.3:726.7(497.12 Ptuj)</p> <p>Šamperl Purg Kristina, History and Art History Teacher, Ptuj Commune, 62250 Ptuj, Mestni trg 1, SLO</p> <p>The Challenge of Creativeness or the Restoration of the Minorite Church at Ptuj</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene local History, 40, No. 3, 1992, pp. 223, cit. lit. 7</p> <p>The author describes the efforts for restoration of the Minorite Church, great cultural, historical and artistic monument, which was ruined at the end of the World War II.</p>